

A ZRÍNYIÁSZ.

— Első közlemény. —

I.

Époszról szándékozván írni, megbocsátható, ha — tárgyam természetéhez alkalmazkodva — mindjárt »in medias res« kapok.

A Szigeti Veszedelem I. énekének 51. versszaka így hangzik:

Azonban Szulimán üle jó lovára,
S vezéreket magával kihívá dévánra,
Kertektül nem messzi egy széles halomra;
Ottan nékik beszélle ilyen formára.

Hasonlítsuk össze vele Istvánffinak eme szavait: »Nec multo post adhibitis Mehemete et *ceteris purpuratis equestre concilium, illis simili modo equis insidentibus in loco quodam spatioso, hand procul ab hortis suis habuit.*«

A II. énekben így írja le a költő Szulejmán lovát:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
Véres nagy szemei ugyan kidúltanak,
Szár az fejecskéjén van helye üstöknek.
Szája tajtékot vér, mint vízi istennek.
Szálós, rövid serényét szél hajtogatja.
Széles melylyel elefántot hasonlítja.

De most már hiába nézzük meg Istvánffit, mert ez csak ennyit ír róla: »ipse . . . *albo* insidens *equo* mediocris proceritatis;« — hiába Szelánikit, a szemtanú török író, mert e szerint a szultán »vasderes lovon« ült.¹ Most más helyen találunk a rejtély

¹ L. »Szigetvár elfoglalása 1566-ban« cz. dolgozatomat, Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf. 210. lap.

nyitjára. *Karnarutić* horvát költő, Szigetvár ostromának legelső feldolgozója, ugyancsak így írja le Szulejmán lovát:

Egy fekete arab ló volt alatta,
 Orra lyukai szélesek, szemei véresek,
 Feje száraz, kicsiny
 Tajték folyik szájából, mikor a zablát rágja.
 Sörénye ritka, rövid
 Melle jól kifejlődött, húsos

A VIII. ének 15. versszakában ezt mondja a szultán:

Rettegett előttem az nagy Károly császár,
 Elveszett kezem miatt *Uluduvejdár*.

Ennek az *Uluduvejdárnak* ki léte örökre rejtély maradna előttünk, ha segítségünkre nem jönne *Zrínyi* könyvtárából az a régi *török historikus*, a kinek művét *Leunclavius* latinra fordította s melyben ezt olvashatjuk: »Mameluci Alcairum fuga delati, Tommambaim, qui erat id temporis *Ulu Duveidar*, Sultanum creaurunt. Et *Ulu Duveidar* apud ipsos primus erat dignitate post Sultanum.«

A III. énekben azt olvassuk, hogy mikor a Szigetből kijött csapat *Siklós* közelébe érkezett, *Zrínyi* előre küldött száz lovas kémszemlére a váron kívül táborzó törökök felé s maga csak azután támadta meg a törököket a vele maradt csapattal. E körülményről egyedül *Budina* emlékezik meg e szavakkal: »Cumque nostri jam *Siclos* appropinquassent, praemittunt ad arcem ducentos pedites et equites centum ut omnia circumspicerent. Et posteaquam infra *Siclos* ventum est, recta ad *Turum* castra feruntur.«

A XIII. ének 77. versszakában *Szulejmánnak* egyik tanácsosa ezt ajálja:

Az árkot ki kell bocsátani folyással,
 Az mi ki nem folyhat, tölteni gyapjúval.

A törököknek ezen eljárásáról ismét csak egyetlen történetíró tud, névszerint *Reusner*, midőn ezt írja: *lanaeque vi incredibili exaequandis fossis.*«

A II. ének 53. versszaka szerint:

Petráf
 Szultántól küldetvén *négyezer jancsárnak*
 Parancsola, *huszonöt ezer kopjának.*

A Gyulát ostromló török sereg száma tekintetében épen csak *Forgách* Ferencz egyezik a költővel, a mennyiben ezt olvassuk nála: »Pertaff bassa *janizarorum quatuor milia* habebat. Addidere his Temesiensis *decem*, Transalpinus *duodecim*, et finitimi Bulgari *tria*.« Tehát $10 + 12 + 3 = 25.000$.

A VII. ének 21—26. versszakai szerint, mikor maga Szulejmán is megérkezett Sziget alá, Zrínyi meghagyásából két ágyúkövést tettek köszöntésül. Ezt a körülményt egyetlen ismeretes forrásunk sem említi, de hogy még sem Zrínyi költötte, hanem írásból, vagy szájhagyományból vette, bizonyítja a szemtanú Szelániki, eme szavaival: »Midőn a padisah ő felsége leszállt lováról és sátorába tért, a pokolra való hitetlenek egy nagy golyót lőttek a hadseregbe, *mintegy ezt mondvá vele: Isten hozott benneteket!* Ezután egy, még félelmesebb ágyúgolyót lőttek az ágyúk és a szultáni hadszertár helyére.«¹

Zrínyi a III. énekben, a siklói harc leírásában, a törökök részéről mindig csak Mehmet basa seregéről beszél, a pécsi török őrség fölléptetése nélkül, — s íme a 86. versszakban egyszerre megjelenik Ibrahim, *a pécsi alaj-bég*. Hogyan került ez ide? Úgy, hogy a költőnek olvasnia, vagy hallania kellett ezt a körülményt, mert török kortársa, *Pecsevi* Ibrahim is tanúskodik arról, hogy »ekkor *a pécsi alaj-bég*, Iszkender, is Siklóson tartózkodott.«²

Itt talán azt kérdezhetné valaki (hogy Zrínyiesen szóljak), **ugyan, atyámfia, mit akarsz mondani ezzel a bőbeszédűséggel? Tüstént megfelelek reá.**

Az elősorolt példákkal azt akartam megmutatni, hogy a Zrínyiásznak tökéletes megértéséhez és Zrínyinek mint költőnek megismeréséhez nem elegendő csupán magának az éposznak bármilyen mélyre ható tanulmányozása és összehasonlítása Homér, Vergilius, Tasso és Ariosto époszaival, hanem szükséges, hogy *kiterjesszük vizsgálódásunkat a költő korabeli történetírásra,*

¹ L. idézett dolgozatomat Hadt. Közl. 1891. évf. 212.

² *Tárikh-i-Pecsevi*. Konstantinápoly 1866. I. köt. 414.

illetve annak ama termekeire, melyek bizonyára nem hiú dísz-tárgyakúl foglaltak helyet könyvtárában. De még ez nem elég, hanem figyelembe kell vennünk a XVI. század vallásos irodalmát és az époszírónak más nemű, prózai munkáit is. A kik eddigelé e Zrínyiásról írtak, elfelejtették magokra vállalni ezt a fáradságos munkát s innen van, hogy — noha már egész irodalom támadt a Szigeti Veszedelem nyomában — megértésétől még igen messze állunk; innen van, hogy sok olyant belemagyaráztak a költeménybe, a mi tényleg nincs benne s viszont nem láttak meg benne olyan dolgokat, a mik vastag betűkkel vannak beleírva. Az igazság érdekében mind a két esetre föl kell említenem egy-egy bizonyító példát.

A közfelfogás szerint Zrínyi Miklós — mikor értesül arról, hogy Szulejmán Magyarország ellen jön — a feszület előtt imádkozva felajálja életét a kereszténység védelmére és a nemzet megváltására, isten pedig elfogadja ez ajánlatát — s így lesz a szigeti kapitány époszi hőssé.¹ Ugyan hol van ez megírva a Szigeti Veszedelemben? Sehoh! Ha Zrínyi önként, magától vállalkoznék erre a tetre (míg isten csak mintegy passive viselve magát fogadná el az ajánlatot): akkor nem époszi, hanem drámai hős válna belőle; már pedig a szigeti kapitány a Szigeti Veszedelemben épen olyan époszi hősnek van rajzolva, mint akármelyik classicus éposz hőse. Ha Zrínyi, a költő, az imént említett felfogás szerint járt volna el, kiköszörülhetetlen csorbát ejt vala költői talentumán. Mert az époszi hős nem magától vállalkozik valamely nagy tetre, hanem az istenség szemeli ki és bizza meg annak végrehajtásával. Az époszban tulajdonképen az égi hatalmak akarata megy teljesedésbe s a hős csak eszközük itt a földön a végrehajtásban.

A Zrínyiász írója szerint a szigeti kapitány azt kéri imájában istentől, hogy ne engedje kiírtani a nemzetet, őtet pedig vegye magához, mivel most már nem árthat a töröknek úgy, mint azelőtt. Isten meghallgatja kérését (tehát magához fogja venni), de eddigi érdemei megjutalmazásául azt a kegyelmet adja neki,

¹ Lásd e felfogást a következő íróknál: Toldy Ferencz: A magyar költészet története (Pest, 1864) II. köt. 13. — Greguss Ágost: Magyar remekírók IX—X. köt. (Zrínyi M. Szigeti Veszedeleme) 49. — Szász Károly: A világirodalom nagy époszai II. 684. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom története (Bpest, 1888) I. 69. — Horváth Cyrill: A magy. nemz. irod. tört. (1893), 44. lap.

hogy érette vértanú lehessen. Ezt pedig úgy teszi lehetővé, hogy épen őt válaszlja ki a keresztyén vallás és a magyar nemzet védőjévé, a mennyiben a törököt legelőször Sziget ellen indítja fel épen Zrínyi által. Ez van a Szigeti Veszedelemben, miről bárki meggyőződhetik, ha a II. ének 64—86. versszakait figyelmesen elolvassa.¹

A költő az éposznak legünnepélyesebb helyén, az invocatióban, így kéri a Musa segélyét munkájához:

Adj pennámnak crőt, úgy írhaszak, mint volt.

Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt.

Az előszóban pedig (az olvasónak) egész világosan így magyarázza meg műve természetét: »*Fabulákkal* kevertem az *históriát*; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul: az ki azokat olvasta, megismerheti egyiket az másiktul. Zrínyi Miklós kezének tulajdonítottan szultán Szulimán halálát: *horvát és olasz krónikábul tanultam.* Hogy *Istvánfi és Sambucus másképpen írja*, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolgoknak história-folyását. Akármint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos.«

Tehát maga a költő azt mondja, hogy *történelmileg valódi eseményt* írt meg, úgy, a mint volt, de — hogy unalmas és száraz krónika ne váljék belőle — *fabulákkal*, azaz tisztán költői, maga áltai kigondolt epizódokkal, vagy a classicus époszirókból átvett részletekkel bővítette. S ez a históriai rész, a költemény alapja — szerinte — annyira világos, annyira változatlanul van meghagyva benne, hogy a ki Homért és Vergiliust ismeri, az meg tudja különböztetni, hogy mi a historicum és mi a fabula a Szigeti Veszedelemben. Sőt költő léteire annyira historicus, hogy Szulejmánt

¹ Zrínyi szavai világosságának bizonyítékaiul idézem a következő sorokat:

- (76. vszak) Látod immár az vénség majd elér engem,
Immár nem lesz oly erő az én testemben,
Hogy ellenségedet mint előbb törhessem.
- (77.) Vedd hozzád lelkemet, mely téged alig vár,
Vedd ki én testemből, melyen vagyok nagy zár.
- (79.) »Im az te könyörgésedet meghallgattam.
- (82.) Hozzám vészem immár az te szép lelket,
Magad is kívánod s így jobbnak esmerted;
De hogy még fényesebb korona fejedet
Tisztelje, im néked adok ily kegyelmet:
- (83.) Mártíromságot fogsz pogánytul szenvedni,
Mert az én nevemért fogsz bátran meghalni.
- (84.) Szulimán haddal jön az Magyarországra,
Es legelőször is fog jünni váradra.«

Csodálatra méltó, hogy e szavakat félre lehetett érteni!

nem merte volna Zrínyivel öletni meg (noha ez *költőileg* egészen helyén való és nem támadható meg), ha ezt a körülményt horvát és olasz krónikában írva nem találja. Ime egy költő, a ki époszt ír, még pedig úgy, hogy a historiai források fölött kritikát gyakorol, s költeményébe csak akkor merészel fölvenni valamely adatot, ha két historikussal szemben más két kútfőre hivatkozhatik és ama két elsőnek — szerinte — tévedését meg is tudja magyarázni! Neki, mint költőnek, hogy Szulejmánt Zrínyi kezével ölesse meg: untig elég lett volna csak arra a felfogásra is támaszkodnia, melyet Reusnernél olvashatott Zrínyiről: »non solum ipse pro patria occubuit, sed *ipsum quoque Solymanum*, nimia animi aegritudine, *mori coëgit*,« — de neki olyan bizonyítékok kellett, melyek egész világosan azt mondják, hogy Zrínyi személyesen, saját kezével ölte meg Szulejmánt.

Az imént idézett szavakban maga a szerző adja kezünkbe a kulcsot nagy alkotása megértéséhez. S ha megláttuk volna azt, a mi vastag betűkkel van bele írva, azzal kellett volna kezdenünk a Zrínyiász tanulmányozását, hogy a költő korabeli történetírás segélyével igyekeztünk volna felismerni: mennyi és milyen természetű benne a historicum, — mely eljárás egyszersmind a fabulák, azaz a költői részletek fölismerésére is rávezetett volna bennünket. De hát nem így jártunk el, nem az elején kezdtük a dolgot, hanem inkább a végén; a szerzőnek magyarázó szavaira semmit sem adtunk, — ezért aztán alig tudtunk valamire menni. Pedig ha a szerző útmutatását követjük, vagyis ha az elején kezdjük műve tanulmányozását, azt tapasztaltuk volna, hogy *az éposznak csaknem egész meséje, a tartalom nagy része, a cselekvények indokolása és a főbb alakok jellemzése nem a költő sajátjai, hanem a historiáé*; meggyőződttünk volna arról, hogy *a költő olyan dolgokat, melyeket írásban talált, vagy szájhagyományból tudott, nem változtatott meg s csak olyan részleteket költött, melyeknél phantasiája nem volt megkötve a historiai tudás által*, melyekről nem bizonyíthatták volna rá kortársai, hogy azokban hazudik, mert azokat valamely forrás másképen adja elő.

Az ilyen tanulmányozás, vagy inkább az általa nyert tapasztalat aztán két gondolatot keltett volna bennünk. Először azt, hogy ha a Zrínyiász alapján véve: historia, melybe csak bele vannak szöve bizonyos fabulák: akkor a lángésznek ez a nagy-

szabási *productuma voltaképen nem költői szándékból készült, hanem valami tendentia lappang benne.* Másodszor azt, hogy ha annyira hű a historiához, hogy a Szigetnél küzdő három nemzetnek megfelelően magyar, horvát és török kútfők felhasználásával van megírva (épen úgy, mint a mai történetírónak kell eljárnia): *hogyan válhatott mégis époszszá ez a tárgy Zrínyi kezében,* — mert a beleillesztett fabulák nem olyan természetűek, hogy azzá tehetnék volna.

Én tehát abban a meggyőződésben, hogy maga a szerző lehet legilletékesebb magyarázója munkájának, elfogadom tőle a kulcsot, melyet az előszóban kezünkbe ad és megkísértem kinyitogatni vele remek alkotásának titkos ajtait. Megkísértem kimutatni, hogy mennyit és milyen természetű adatokat tartott meg a történetírásból s azokat mely forrásokból vette át; igyekszem megmagyarázni, hogy a száraz, történelmileg részletesen ismert s nem a csodák korából való esemény hogyan válhatott époszszá; végre szeretném kitalálni a czélzatosságot, mely tulajdonképen nem a költői gyönyörködtetésben áll.

A Szigeti Veszedelem történelmi részének forrásai a következők:

1. *Istvánffi* Miklós nagy munkája »*Historia Regni Hungarici*«. ¹ Több ok bírhatta Zrínyit arra, hogy úgy az éposz meséjének szerkesztésében, mint az események részleteiben kiváltképpen Istvánffi előadását kövesse. Valamennyi történetíró közt ez tárgyalja legrészletesebben az 1566. évi háborút s így a költő ennél találhatott legtöbb anyagot, mire az éposz részletező természeténél fogva nagy szüksége volt. Valamennyi történetíró közt épen az ő előadása bővölködik legjobban költői részletekben, — a mi világosan kitűnik, ha összehasonlítjuk előadását a többi magyar, illetőleg keresztyén és török kútfők tudósításaival. Tudjuk továbbá, hogy Istvánffi munkáját épen az a Pázmány adta ki, a ki Zrínyinek, apja halála után, gyámja volt s a kitől csak magasztalást hallhatott e történelmi munkáról. Számba kell vennünk még azt is, hogy Istvánffi meg épen a szigeti Zrínyi udvarában nevedett ² s a költő e körülménynél fogva is nagyobb bizalommal viseltethetett iránta, mint más történetírók iránt. Végre — a mit talán legelőször

¹ Én az 1724-ki (Coloniae Agrippinae) kiadást használtam s ennek lap-számait idézem.

² Szalay László: Magyarország története (Lipsc, 1854), IV. köt. 377.

kellett volna említenem — Istvánffi munkájának nagy tekintélye is bizonyára hatással volt a költőre a választásban, s később is gyakran hivatkozik rá a prózai munkáiban.

2. *Reusner Miklósnak* »Rerum memorabilium exegeszes« cz. munkája (Francofurti, 1603.), illetőleg ennek 19. fejezete, mely Forgách Ferencz művéből a Szigetvár ostromáról szóló részt tartalmazza, csakhogy tetemesen bővítve, egyebek közt olyan adatokkal is, melyek feltűnően egyeznek a Lugossy-codexben levő »Historia az Szigetvárnak veszéséről« című, egykorú históriás énekkel.

3. *Forgách Ferencz* történeti munkája »De statu reipublicae Hungaricae commentarii.«¹

4. *Budina Sámuelnek* horvát eredetiből fordított krónikája »Historia Szigethi«, Reusner és Bongarsius kiadásában (mindkettő meg volt Zrínyi könyvtárában).²

5. *Joannes Leunclavius* »Annales Sultanorum Othmanidarum« cz. munkája (Francofurti, 1598.), mely egy, 1550-ig terjedő török krónika latin fordítását tartalmazza Leunclavius folytatásával (1587-ig) és magyarázataival együtt.

6. *Karnarutić Zadranin* horvát írónak »Vazetje Sigeta grada« (Szigetvár elfoglalása) cz. költeménye 4 énekben. A szerzőről csak annyit tudunk, hogy Zára-ban született. Költeménye először 1584-ben jelent meg Velenczében Zrínyi Györgynek ajánlva, másodszor pedig valószínűleg 1661-ben Fodróczy Péter kiadásában, a ki e munkát a költő Zrínyinek ajánlotta.³ Karnarutić a Zrínyi Györgyhez intézett ajánló soraiban ezeket mondja: »A régi dalmokok nyomdokát követve, a kik mindig megénekelték a kiváló emberek vitézi tetteit, elhatároztam, hogy *azzal rovom le tartozásomat*, ha boldogult atyádnak tökéletes vitézségét megéneklem s különösen azt, melyet a *szigeti veszedelemben* tanúsított és neked ajánlékozom e csekély munkámat.« Mi lehetett a szerző tartozása a

¹ Én az akadémiai kiadást használtam (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók. XVI. kötet (Pest 1866), és ennek lapszámait idézem.

² Én *Reusnernek* főntebb említett kiadását használtam s ennek lapszámaira hivatkozom. Bongarsius kiadásának czíme: »Rerum Hungaricarum scriptores varii«. (Frankfurt, 1600.) Meg van Schwandtnernél is (Vindobonae, 1766) a III. köt. 118—132. lapjain.

³ Én az általam készített s birtokomban levő másolatot használom s ennek lapszámaira hivatkozom.

szigetvári hős, vagy fia irányában: erre nem tudunk felelni; de az a találkozás feltűnik, hogy a mint Karnarutié költeményének czíme »Vazetje Sigeta grada«, az ajánló sorokban pedig »szigeti veszedelem«-nek (*pogibil* grada Sigeta) mondja az eseményt: úgy Zrínyi is az előszóban »Szigeti Veszedelem«-nek nevezi époszát, noha címéül »Obsidio Sigetiana«-t írt. Karnarutié négy énekes költeménye szintén *alexandrinok*ban van írva (12 szótag s a 6-ik után caesura), csakhogy a sorok párosan rímelnek. Tartalma a II. ének-től fogva feltűnően egyezik Budina krónikájával, úgy hogy vagy ezt a históriás éneket dolgozta át Budina latin prózában, vagy Karnarutié is a Budina eredetijéül szolgált horvát szöveget öntötte verses formába. Zrínyi a költő bizonyára az első, 1584-ki kiadást használta, a mely nagyapja után maradt a családi könyvtárban. A költő, úgy látszik, teljesen méltányolta e horvát éneket, mert később is dicsérőleg emlékszik meg róla, mikor a »Mátyás király életéről való elmékedések«-et a belőle idézett hat sorral fejezi be.

Ezek ama históriai források, melyek mind meg voltak a költő könyvtárában s melyeket többé vagy kevésbbé felhasznált éposza megalkotásában. De ezeken kívül még egyéb forrásai is voltak. Az előszóban ő maga hivatkozik egy *olasz* és egy *horvát* krónikára, mely utóbbi nem lehet azonos Karnarutié költeményével; mert ez a szultánt nem Zrínyivel öleti meg. Ezt a két forrást — fájdalom — nem ismerjük, pedig egészen bizonyosra vehető, hogy ezekből nem csupán azt az egy adatot vette át, hanem szükségéhez képest kiaknázza őket. Mert sok olyan históriás ének színezetű részlet van az époszban, melyekre — látva, hogy a főntebb elősorolt hat kútfőt milyen módon használta fel — nem foghatjuk azt, hogy maga költötte, habár nem tudjuk is világosan kideríteni honnan kerülésüket.

Zrínyi forrásainak harmadik csoportja lehetett a *szájhagyomány*, különösen a költeményben szereplő emberek viselt dolgaira vonatkozólag. Látva ugyanis, hogy Zrínyi az előttünk ismeretes forrásokból milyen adatokat és részleteket vett át: nagyon kevés lehet a költeményben olyan, a mit egészen maga költött, de még az ilyenek is legnagyobb részben teljesen történeti színezetűek, a mennyiben vagy komoly históriai tanulmányra vannak alapítva, vagy olyan jeleneteket rajzol bennök a költő, a melyeneket ő valóban látott a törökökkel folytatott csatározásaiban s a melyekkel

csak annyit tett, hogy visszahelyezte őket szépapja korába és Szigetvár vagy Siklós alá.

Hogy a Szigeti Veszedelem tartalmában mennyi van ama horvát és olasz krónikából s esetleg más írott forrásokból, meg a szájhagyományból, ez természetesen nem állapítható meg; de azt tudom, hogy Zrínyi — mielőtt éposza megírásához fogott — áttanulmányozta a főtebb említett históriai kútfőket (saját vallo-mása szerint Zsámbokit is) s míg egyiket, vagy másikat munka közben is többször felütötte, addig *Istvánffi* és *Karnarutié* folyto-nosan nyitva állott íróasztalán. Mielőtt azonban áttérnék az össze-hasonlításra, egy más dologgal kell tisztába jönnünk.

II.

Tudjuk, hogy Szulejmán szultán milyen előzmények után és micsoda okból kezdte meg Magyarország meghódítását 1541-ben; tudjuk, hogy mi adott neki alkalmat az 1543. és 1552. évi újabb foglalásokra.¹ Históriailag tisztán állnak előttünk az 1566. évi had-járat okai is. Szulejmán ugyanis, mikor 1541-ben elfoglalta Budát, Erdélyt pedig és a tiszántúli országrészt átengedte János Zsig-mondnak 10,000 arany évi adó fejében, ünnepélyesen megígérte, hogy ezt mindig meg fogja védelmezni a kijelölt országrész birto-kában.² Később, 1562-ben Ferdinánd király úgy vásárolta meg a békét Szulejmántól, hogy magyarországi birtokaiért évenként 30,000 frtot fog fizetni. 1564-ben Miksa követte a trónon, a ki kijelentette ugyan, hogy fentartja az atyjával kötött szerződést, de mindamel-lett ő sem küldte meg az évi adót az ezt sürgető szultánnak; azonkívül pedig hadai elfoglalták Szulejmán védenczének, János Zsigmondnak néhány várát: Tokajt, Szerencset, Nagybányát. Szulejmán — minthogy 1566 elejéig hiába várta az adót s Miksa többszöri felszólításra sem adta vissza János Zsigmondnak az említett várakat — ez okokból végre 1566 tavaszán hadjáratra indult a király ellen,³ még pedig olyan szándékkal, hogy Bécsset

¹ Lásd erre vonatkozólag »A török hódítás kezdete Magyarországon« cz. dolgozatomat a *Századok* 1893. évf. szeptemberi számában.

² L. említett cikket a *Századok* 1893. évf. szept. füzetében.

³ Hogy csek voltak Szulejmán haragjának s így utolsó hadjáratának is okai, határozottan állítja Istvánffi, Forgách, Bizarus (Schwandtnernél), a

elfoglalja.¹ Már Vukovárnál járt a hadsereggel, mikor egy, véletlenül kapott értesülés Zrínyi M. állítólagos tervéről arra bírta, hogy előbb Szigetvárat kerítse kézre, gondolván, hogy azzal néhány nap alatt végez és úgy folytatja tovább az útját.² De számításában csalódott; mert ez a kis vár még inkább feltartóztatta, mint 1532-ben Kőszeg és így a nagy készüllettel indított háború épen csak egy végvár makacs ostromává és hősiességévé törpült, egy jelentéktelennek ígérkező epizód szélesedett ki az év legfontosabb eseményévé. Ez volt a valódi oka és célja az 1566. évi hadjáratnak s ilyen helyet foglal el Szigetvár bukása a török-magyar háborúk történetében.

török írók közül az egykorú és szemtanú Szelániki, továbbá Pecszevi és Kara Cselebizáde.

¹ L. erre nézve Forgách 308, Bizarus 11 és 46, és a »Gülsen-i-meárif« cz. török történeti munka I. köt. 558.

² Hogy Szulejmán az elindulása előtt megállapított iránytól nem azért tért el Szigetvár felé, mert Zrínyi M. emberei megverték Siklós alatt Mehmed bég 300 főnyi csapatát: fölösleges volna bizonyítani, különben már Salamon Ferencz is bebizonyította Istvánfi emez állításának alaptalan voltát. (Az első Zrínyiek: 496—498.) Sokkal hihetőbb az, a mit az 1566. évi hadjáratban részt vett *Szelániki Musztafa* (a ruméliai beglerbég koránolvasója, a ki Szulejmán halálának titkába is be volt avatva) így beszéli el: »Midőn a diván széteszlott [Zimonyban, János Zsigmond eltávozása után], azt beszélték, hogy az ellenség seregét félvezetni szándékoznak, de valójában másfelé menés a cél. Varadin [Pétervárad] vára mellett a nagy híd készen levén, mikor a hadsereg már megindult Eger vára hódítására . . . a terv egyszerre megváltoztatott [t. i. a hadsereg szemében]; a csausok a podgyászt és a sereget visszarendelték a azon parancs adatott, hogy *Vukovár* előtt verjenek hidat A hidon átkelven [t. i. a vukovári hidon], a határvidéki emírektől az a hír érkezett, hogy a *Zirindsik* [Zrínyi] nevű átkozott, az ismét lakhatóvá tett Szigetvárat jól megerősítette s 3000-nél több válogatott lovas és gyalog fegyverrel bele zárkózott; azután szerződést kötött az összes magyar és horvát bégekkel, hogy szövetségükkel a királyságot elszakítván a németektől, Magyar- és Horvátország királya lesz. *Ez okból a szultán azt mondta, hogy valóban mindenekelőt a legszükségesebb teendő ezt csirájában elnyomni s parancsot adott a visszatérésre és a hadjáratot Szigetvár ellen határozta el.* E közben az a hír érkezett, hogy Mohammed, tirhalai szandáskbég Öszek vára mellett átkelven a Dráva vizén, az átkozott Zirindsik leshelyből észrevétlenül megtámadta, seregét összetörte.« (Hadtört. Közi. 1891. évf. 77—79). A dologra nézve voltaképen mindegy: akár igaz volt, akár nem, a mit a magyarországi tör. bégek jelentettek; a fő az, hogy Szulejmán elhitte és ez indította arra, hogy először Zrínyivel számoljon. Egyébiránt a török bégeknek eme jelentését nem szabad csak úgy könnyedén vennünk s mindenesetre megérdemli a további kutatást.

Ámde Zrínyi, mint költő — noha a Szigeti Veszedelem alapjában historicum — másképen fogja fel a török hódítást általában s az 1566. évi hadjáratot különösen. Ő szerinte isten megharagszik a magyar nemzetre különféle bűnei miatt és beküldi az országba a törököt, hogy általa sújtva a nemzetet, megtérésre serkentse. Ha aztán a magyarok megtérnek bűneikből, ismét életre hívja őket, a törököt pedig — mint többé már fölösleges eszközt — összetöri. A török tehát bejön az országba, mint a bosszúálló isten eszköze. Mikor ezt Zrínyi meghallja, imádságában kéri az istent, hogy ne engedje kiírtani a nemzetet, őtet pedig vegye magához előbb, mivel most már öreg korában, úgy sem tud annyit ártani a töröknek, mint azelőtt. Isten meghallgatja a hős könyörgését, de eddigi érdemei megjutalmazásául azt a kegyelmet adja neki, hogy vértanú lehessen érette. Ezt úgy teszi lehetővé, hogy épen Zrínyit választja ki a keresztyén vallás és a magyar nemzet védelmezőjévé, a mennyiben Szulejmán figyelmét elvonatja eredeti céljától és legelőször Szigetvár felé fordíttatja épen Zrínyi által. A török sokáig vívja Szigetet, de a maga ereje nem clegendő a keresztyénség oltalmazója ellen. Végre segítségére jönnek a pokolból földézett ördögök és ezek kényszerítik Zrínyit a belső vár odahagyására.

Ime, a tisztán históriai esemény e felfogás mellett mint éposz jelenik meg. Hogyan válhatott époszi tárgygyá az ilyen természetű és közelkorú esemény? Az eddigi általános nézet szerint Zrínyi a költő tette époszszá, az ő költői talentumának szüleménye ez a felfogás. Ez nem igaz; mert Szigetvár ostroma és védelmezése époszi magaslatra volt emelve már Zrínyi előtt, sőt magával az eseménnyel egyidejűleg! Époszszá tette pedig nem *egy* ember, akármilyen fényes talentum, hanem az *egész nemzet*, még pedig nem *költői* hajlamból és célból, hanem *vallásos* érzésből és meggyőződésből.

Mert az a felfogás, hogy isten a törököt a magyar nemzet sokféle bűnei miatt küldte az országra; hogy a török által mindaddig sújtja a nemzetet, míg bűneiből meg nem tér; hogy a megtérés után megsemmisíti a török hatalmát; s hogy a török az ördögök segítségével diadalmaskodik a magyarokon, mondom, ez a felfogás a reformatio következménye volt, illetőleg a protestantismus és katholicismus tusájában leli magyarázatát. Ez a felfogás már a XVI. század közepén az eposza magaslatára emelte az

egész török hódítást, egy-egy époszszá változtatta a török-magyar háborúkat, Temesvár, Eger, Drégel, Szigetvár stb. ostromát s époszi hőökké avatta nem csak Szulejmánt, hanem Losonczit, Dobót, Szondit, Zrínyi Miklóst is, — csak költő kellett volna, a ki ezeket a kész époszi tárgyakat észrevegye és e felfogás alapján dolgozza fel. De e nagy számú kész époszi tárgyaknak épen a XVII. század közepéig kellett várakozniok, míg olyan lángelme támadt, a mely észre vette őket, felismerte mivoltukat és kiválasztott közülök egyet, — azt, a melyik a nevéhez volt fűződve s a melyiket egyszersmind legalkalmasabban használhatott fel írása tendenciájának hordozójául.

A Szigeti Veszedelem alapeszméje a következő gondolatokból áll: *a)* isten sok jót tett a magyar nemzettel; *b)* a magyar nemzet mégis bűnökbe merült; *c)* isten e bűnök miatt megharagszik a nemzetre; *d)* tehát beküldi a törököt az országba ostora gyanánt; *e)* a török csak ördögi segélylyel tud diadalmaskodni; *f)* a török ilyenmü küldetése véget ér, maga pedig összetöretik, mihelyt a magyar nemzet megtér bűneiből. Hogy ez a felfogás valóban a XVI. században felköltött vallásos érzelemből fakadt s hogy Zrínyi ezt *egész teljességében* az akkori nemzedék közhitéből vette át: ennek bizonyosságául, úgy hiszem, elég lesz csak Farkas András, Batizi András, Szkhárosi Horvát András és Károli Gáspárnak a bibliára támaszkodó munkáira hivatkozni s ezeket a Zrínyiász megfelelő helyeivel összehasonlítani.¹

A Szigeti Veszedelem I. énekében (13—17. versszakokban) isten így számlálja el a magyar nemzetnek mutatott jótéteményeit:

Maga te tekints meg körösztýén világot:
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót;
Kihoztam Scythiából, mely nékik szűk volt,
Az én szent lelkem is ú reájok szállott.

Scythiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Aegyptusbul a zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.

¹ A három első írónak verseit a Régi Magyar Költők Tára (szerk. Szilády Áron) II. kötetéből idézem s ennek lapszámaira hivatkozom.

Téjjel mézzel folyó szép Pannoniában
 Megtelepítém őket, Magyarországbán,
 És meg is áldám minden állapotjában,
 Meghallgatám, segítém minden dolgokban.

Szentséges lölkömet reájok szállattam,
 Az körösztényén hűtre fiam által hoztam,
 Szent királyokkal is megajándékoztam,
 Békeséget, tisztességet nekik adtam.

Olvassuk el ezek után *Farkas András*nak »Az zsidó és magyar nemzetről« írt verséből a következő sorokat:

..... az régi magyarokat

..... az Isten

Ilyetén *bő földre, magyarrá, el-kihozá,*
Mint régen kihozá a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megígért *bő földre.* (15. 1.)

Eh két emberektől annye nép származék,
 Hogy *Scythiát* *ők mind szellel betölték.*

Demaga az istent nem ismerik vala,
 Sem az ű szent fiát, mi édes megváltónkat;
 Azért barom módra nagy vak pogánságban
 Űk is élnek vala, bálvánt imádnak vala.
 Ah kegyelmes isten rajtok könyöröle. (16.)

Béjővének ah jó Magyarországbán,
 Kit neveznek vala *bő Pannóniának.*

Azért ez országot mind nevezik vala
Tejjel, mézzel folyó az kövér földnek. (17.)

Kiket ah nagy isten nagy jóval szerete,
 Ez országban hozza, *igen megkazdagítta,*
 Nékiek is *ada jó fejedelmeket,*

Jámbor kerálokat és jó tanácsadókat,

..... ah *szent* Estván kerált,

Szent Imre herceget, dicső *szent* László kerált. (18., 19.)

Ezeknek általa ah kegyelmes isten

Oltalmazá a jó Magyarországot;

Ez ország határit isten kiterjeszté,

Sok vendég népekre, nagy sok tartományokra. (19.)

Továbbá *Horvát András* »Az átokról« cz. versében szintén ezt mondja :

Magyar nemzet! nagy sok jót tón teveled az isten,
El-kihoza Szittiából az jó kevér földre,
 Felültete asztalfőre, *minden tisztességre,*
Pogányságból megfordíta az keresztyén hitre. (212.)

A Szigeti Veszedelem I. éneke (8., 9., 10., 12. és 18. verszakok) így sorolja el a magyar nemzet bűneit:

Látá az magyarnak állhatatlanságát,
 Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt;
 Hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
 Ártatlan fia vérenek böcsületi,
 Jóságos cselekedetnek nincs keleti,
 Sem öreg embernek nincsen tiszteleti. •

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
 Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
 Lopás, emberölés és örök tobzódás.¹

Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomták,
 Gyönyörködnek különb különb vallásoknak.

De ók ennyi jókért, ah nehéz mondani!
 Ah, háládatlanok és merték elhadni;
 Nem szégyenlik isteneket elárulni,
 Ellenemre minden gonoszban elmerülni.

¹ Nagyon téved Kanyaró Ferencz, mikor azt hiszi, hogy Zrínyinek eme sorai vetélytársára, Mikulich Tamásra vonatkoznak. »Mikulichot és fiát forgatja elméjében — úgymond — mikor a honfitársak gonosz elvetemültségét festi. A második [itt nálunk: első] versszakban Mikulichot, a harmadikban [nálunk: második] annak fiát rajzolja képzelete. Az utolsó versszak [nálunk: harmadik] két első sorában isnét Mikulichra, a két utolsóban Mikulich fiára ösmerünk.« (Irodalomtört. Közl. 1893. évf. 405—406). Én pedig részemről egész világosan Farkas András, Batizi András és Horvát András szavaira ösmerem, a kik verseikben kortársaik gonoszságát rajzolják. Elhiszem, hogy Mikulichra és fiára is illettek ezek a szavak, de Zrínyi egyezése az említett írőkkel egészen kézzel fogható, már pedig ezek nem gondolhattak az utánuk élt Mikulichra s Zrínyi, mint öntudatos művész, tudott annyit, hogy tárgyánál fogva a magyar nemzetnek XVI. századbeli bűneit kell rajzolnia, melyek megelőzték Szigetvár bukását.

Ugyanezen bűnökkel vádolják a magyar nemzetet a XVI. század-
beli írók is. Így *Farkas András*, már említett versében:

. . . . elfeledkezénk ő nagy jóvoltáról,
Kegyelmességéről, sok jó teteményéről;
Meg sem emlékezénk régi dolgairól:
Háládatlanok lőnk sok jó ajándékiról.
Haragra indítók *hitelenségönkkel*,
Vakságinkkal és nagy *hamisságinkkal*,
Az Szerém *borának nagy torkosságával*,
Paráznaságokkal, rettenetes bűnökkel. (19. 1.)
Köztünk meghasonlánk, *irigység, gyűlötség*
Mi köztünk támada, kezdők egymást üldözni. (20.)

De jaj mindazoknak, kik *nem elégszenek*
Egy Krisztussal az ő üdvösségekre,
Ezek *megtagadják az Krisztusnak vérét*
És az ő szent atyját *káromlással illetik.* (23.)

Továbbá *Batizi* a XLIV. zoltár fordításában így czéloz a magyar
nemzetre:

Teremtő istent megutáltunk,
Igaz tiszteletet elhagytunk,
Külömbet-külömbet találtunk,
Azért most mi nyomorgattatunk.
De meg nem elégedtünk ezzel:
Teljesek vagyunk sok bűnökkel. (73.)

Más helyen pedig:

. . . . az isten
Az *bálványimádást* el nem szenvedheti. (108.)

Végre *Horvát Andrásnak* »Az fejedelemségről« szóló versében
ezt olvashatjuk:

Nagy szégyenségben fejedelmek vagytok,
Országpusztítóknak, csalárdnak mondattok,
Dúlók, kőborlókknak, lopóknak mondattok (170.)

Miért nem esmer tikteket az isten,
 Az ő *dicsősége nincsen tisztességben,*
 Az ő *szent igéje nincsen becsületben.* (172.)

Mind eltanulák az nagy *hamisságot,*
 Urak, nemes népek, az szegény parasztok.
 Sokan dicsekedtek az keresztyén névben,
 De kevesen vagytok az *egy igaz hitben.*
Balván-ímádás nagy bűn ti köztetek. (175.)

Az éposz alapeszméjének harmadik mozzanata az, hogy isten e bűnök és a háladatlanság miatt megharagszik a magyar nemzetre (11., 19., 22. versszak):

Megindult ezekért méltán ű haragja.

Ah, bánom, ennyi jót hogy ívélek töttem,
 Nem-e viperákat keblemben neveltem?
 De immár ideje velek esmertetnem:
 Én vagyok ama nagy bosszúálló isten.

Kiáltnak én hozzám s nem hallom meg úket,
 Az ű panaszira nem hajtom fületem.

Ezzel egyezőtleg ezt olvashatjuk *Farkas András* idézett versében:

Haragra indítók hitetlenségönkkel.
 Azért ű *haragja ellenönk gerjede.*
Bosszúálló ostora rejánk szálla.
Sok kejtáltásokkal az nagy istent bántók.
 De bűnönkből nem akaránk kitérni. (20. l.)

A Szigeti Veszedelem I. énekének 20. és 21. versszakában isten ilyen megbizatást ad Mihály arkangyalnak:

Eredj azért, arkangyal, szállj le pokolban,
 Válaszsz egyet az haragos fúriákban,
 És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
 Jutassa magyarokra való haragban.

Én pedig töröknek adok oly hatalmat,
 Hogy elrontja, veszti az rossz magyarokat,
 Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
 Mig nem esmerik meg elhették urokat.

Az arkangyal aztán ezt mondja Alektónak:

Szultán Szulimánnak szálljad meg az szívéd,
 Neveid magyarokra ű haragos mérgét,
 Vigye rájok nagy rettenetes fegyverét,
 Rontsa uraságát és minden erejét.

Halljuk most a XVI. századbéli írókat a török-magyar háborúk
 bekövetkeztéről: *Farkas András* így ír:

Végzetre oztán *mi rejánk kihozá*
Basáival az hitetlen török császárt,
Minket es megvere és mi országunkat
 Mind elégetteté, *dálatá, raboltatá.*
Magyarokat adá törökök markába,
 Kik
 sok népet elhajtának. (20. l.)
 Mindezek szállának istentől mireánk,
 Bűnök szerént és gonoszságunk miatt.
 Ezzel megmutatá az hatalmas isten,
 Hogy ő az bűnöknek *erős bosszúállója.* (21.)

*Horvát András*nál pedig ezt olvashatjuk:

Hallgassza, úgy mond az úristen tenedek,
 Im hozok tereád régi vastag népet,
 Az kinek te nyelvét ingyen meg sem érted,
Erős városidat öszvetőri néked.
 Im jól látjátok, nem tagadhatjátok,
Az pogán töröknek inségében vagytok.
 Az nagy úristen akar minket intsen,
 Kegyetlen ostorral bátor fenyegetsen. (175.)

Továbbá *Károli Gáspár* »Két könyv minden országoknak . . .
 szerencsésejeknek okairul« című könyvében (Debreczen, 1563) azt
 hirdeti, hogy az isten indította fel a török császár szívé a magyarok

ellen, az súgta a fülébe, hogy fegyverkezzék ellenök; mert ennek másképen eszébe sem jutott volna, hogy Magyarországot pusztítsa.

A Szigeti Veszedelem XIV. éneke szerint a törököknek — a kik oly sokáig eredménytelenül vívták Szigetet — segítségükre jönnek a pokolból Alderán bűvész által földézett ördögök s ezek segítik őket a vár elfoglalására. Ezt a felfogást is megtaláljuk a XVI. században, *Batízi András* »A meglőtt és megleendő dolgoknak históriájában« ezt írja:

Ugyanezent írja könyvében Szent János,
Hogy ezer esztendő után *eloldatik*
Az ő tömlécéből az kegyetlen ördög,
Mert nagyobb szabadság ő néki adatik.

Azért ez világra *el-kimegyen csalni,*
Gógot és Mágogot hamar elhíttetni,
És az ő seregét hadra gyihóstiti,
Kiknek sokasága tengernek fővenyi.

Ezek megkerülik az szentek táborát,
És az nagy istennek szerelmes városát,
Tudni, az keresztyén anyaszentegyházat. (107.)

Farkas András szintén ilyenformán szól:

Pokolbeli ördög ellenök feltámaszt
Földi kerülokat, hatalmas nagy urakat. (23.)

V. ö. ez idézett sorokkal Alektó szerepét is a Zrínyiász I. énekében. Továbbá az a névtelen szerző is, a kinek Szigetvár veszéséről szóló egykorú éneke fenmaradt a Lugossy-codexben, az ördögök segítségének tulajdonítja a törökök diadalait, midőn ezt írja:

Kérjök az úristent, hogy az töb várakat,
Tartsa meg országunknak maradékját,
Az mi nagy köntösönknek felső gallérát,
Rontsa meg *az ördögnek ő országát.*

Végül az I. ének 21. és 24. versszakaiban így nyilatkozik isten a magyar nemzet bűnhődéséről és a török szerepéről:

Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
 Halálról életre ismét hozom őket.
 Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
 Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

Ugyanezt a meggyőződést hirdeti *Farkas András* és *Batizi András* is. Amaz »Az zsidó és magyar nemzetről« szülő versében ezt mondja:

*Akarja az isten szívünket felnyitni,
 Hogy mi el ne vesszünk régi nagy bűneinkben.
 Azért mi es vegyük jó kedvvel ő tőle,
 És hallgassuk az istennek igéjét,
 Esmerhessük magonkat bűnösöknek lenni,
 Kövessük az istent: nekünk ő megbocsátja,
 És annak felette jó Magyarországot
 Esmét feltámasztja, és esmét hatalmat ad. (23.)*

Emennél pedig ezeket olvashatjuk a »Meglőtt és megleendő dolgoknak históriájában«:

Azért az úristen ezt mondja felőlek:
 Óh te Góg és Mágóg, téged felkészítlek,
 Én tégedet szélllyel környül kerengtetlek,
 De az te álladra én zabolát vetek.

Temérdek sok népvel téged felkészítlek,
 Nagy roppant sereggel téged el-kiviszlek,
 És te mint egy nagy vész el-felkerekedel,
 Hogy mint egy nagy felleg ez földet béleped.

Te vagy az ki felől én régenten szóltam,
 A szent prófétákkal megprófétáltattam,
 Utolsó időben téged feltámasztlak,
 De sok napok után megverlek, meglátlak.

*Mikoron el-bemégy te az én földembe,
 És te felhágandasz az én hegyeimre,
 És szentegyházamra, az kereszttyén népre,
 Kiket én gyűjtöttem sok pogánok közül:*

Ott az én haragom ellened felgerjed
 És téged elvesztlek minden seregedvel,
 Hogy az én népeim nyilván megismerjék,
 Hogy én ő nekiek jó istenek vagyok.

*Azért vagyon mostan ilyen szerencséje,
 Hogy mentül hamarébb idejét bétöltse,
 Addig el-felmegyem, míg néki engedtek,
 De hirtelenséggel ő megáldoztatik.*

Ezeket az isten csak azért engedi,
 Mert ez világnak bűnét nem tűrheti,
 Az bálványimádást el nem szenvedheti,
 Azért ezek által akarja büntetni. (106—108.)

Ezen összehasonlításból mindenki meggyőződhetik, hogy Zrínyi — mielőtt költeménye írásához fogott volna — nem csak azt tanulta meg a történetírásból, hogy miként folyt le maga az esemény, Szigetvár ostroma és védelme, hanem igyekezett megismerni az akkori nemzedék közfelfogását is a török hódítás bekövetkezéséről s ha a XVI. század vallásos jellegű irodalmából többet nem is, de az imént idézett írók munkáit mindenenesetre olvasta; mert máskülönben közte és azok közt ilyen nemű és ilyen foku egyezés (mely az eszmének minden egyes részletére kiterjed és sokszor a kifejezések azonosságáig megy) alig volna megmagyarázható.

Bizonyos immár, hogy nem abban áll Zrínyi érdeme, mintha ő emelte volna fel a tisztán történeti és magában véve jelentéktelen eseményt az epopca magaslatára az által, hogy belevitte a csodás elemet, az isteni beavatkozást és az egész nemzetre kiható fontossággal ruházta fel (mert mind a két attributum a nemzet vallásos érzelmének kifolyása), hanem abban, hogy fel tudta fogni az előző század szellemét s fölismerte, hogy e szellem nyilvánulásában Szigetvár bukása kész époszi tárgy, — mert a mely felfogás az egészre vonatkozik, az az egésznek egyes részeire is vonatkozik. Ez a körülmény azonban csak emeli a Szigeti Veszedelem értékét; mert ha nem úgy dicsekedhetünk is vele, mint egyes ember eredetiségének és inventiójának bizonyító példájával, de úgy hivatkozhatunk rá, mint olyan monumentális alkotásra, melyben egy egész nemzetnek s másfél századnak szelleme tükröződik.

THURY JÓZSEF.

GRADECZI HORVÁTH GERGELY ÉS LÁM (AMBROSIUS) SEBESTYÉN HITVITÁJA.¹

— Első közlemény. —

I.

A reformált egyház kebelében a XVI. század végeig egyes dogmaticus kérdések értelmezésére nézve támadt viszályok óriási terjedelmű irodalmat teremtettek.

A rengeteg számú colloquiumok, és polemicus iratok túlnyomólag ugyan Németországban keletkeztek, de a reformatio szülőföldjének példáját kisebb nagyobb mérvben követte minden ország, a hol a protestans vallás gyökeret vert.

Habár eme szóbeli és tollharczokba politikai és hatalmi kérdések is bejátszottak, azokban mint közvetlen tényezők majd nem kizárólag hivatásszerű hittudósok szerepeltek.

Érdekes kivételt képez e tekintetben a határozott lutherpárti főúr, Gradecki Horváth Gergelynek hitvitája Lám, másként Ambrosius Sebestyénnel, a magát Melanchton hívének valló késmárki lelkipásztorral.

Az ellentétet az előkelő ősök utóda és a polgári származású pap között még kirívóbbá tette a sors szeszélye, melynél fogva emez mint maga felemlíté, elődeitől sajátlag családi nevet sem öröklött, hanem a »Lám« vezetőknév sánta (németül: lahm) nagyatyjára gúnynévként ragadt, míg a főleg irataiban használt »Ambrosius« előnevet saját atyja keresztneve után vette fel.

Sebestyénünk egyébként gondos nevelésben részesült. Már szülővárosa, Késmárk iskolájában teljesen elsajátította a latin nyelvet s szép előmenetelt tett a görög nyelvben, a retorikában, mathematikában, a hittudományokban pedig szintén alapos ismereteket

¹ A szerző jelen hitvita előzményeit ismertette »A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról« című értekezésében (Irodalomtörténeti közl. II. évf.), míg egy párhuzamos hitvitát tárgyz az »Pücz Gáspár és ellenfelei« címmel megjelent értekezése. (M. Könyv-Szemle 1892/3. évfolyam).

szerezett. Tanúsítja ezt az a kitüntetést képező körülmény is, hogy még tanuló korában egyidejűleg segédtanítókép volt alkalmazható.

A tehetséges ifjút Rueber János főkapitány a felsőmagyarországi protestansok hatalmas támasza, ki 1571-ben Késmárk várát a hozzá tartozó birtokokkal együtt Laszky Alberttől zálogba vette, pártfogásában részesíté, s lehetővé tette neki tanulmányainak a wittenbergi akadémián való befejezhetését.

Ide Lám az 1575-ik év május havában utazott, ellátva Toraconymus (Kabát) Mátyásnak, akkori késmárki iskolamesternek kiváló bizonyítványával. Innen már a következő 1576-ik évben kiadta pártfogója iránti hálája jeléül ily czimű irodalmi zsengejét: *Metaphrasis graeca Psalmi Primi et ex eodem Elegia ad . . . Dm Johannem Ruberum . . . Heroem rerum fortiter feliciterque gestarum gloria clarissimum, et de ecclesia Christi et studiis bonarum artium optime meritum, Dominum et Maecenatem suum piaie observantiae studio colendissimum.*¹

A végzett akadémiakust visszatérte után szülővárosa a Kassára átment Thoraconymus utódjául iskolamesterré választotta 1577-iki april hó 1-jétől járó 75 frt évi fizetés s a szokásos járulékok mellett. Ebben az alkalmazásában előljárósága teljes megelégedését csakhamar megnyerhette, mert a város, 1579 január havában történt nősüléskor neki házassági ajándékkul egy 6 frt 68 denárnyi értékű ezüst serleggel kedveskedett; ugyanazon évben elhalt, s a városnál alkalmazásban állott atyját pedig közkölségen temettette el.

Mindamellet ő a következő 1580-ik évben, miután Eperjes városa részéről váratlanul a prédikatori tiszttel megkináltatott, azt elfogadva, elhatározta magát a papi pályára való átlépésre. Erre saját nyilatkozata szerint, annál szivesebben állott rá, mert épen az említett évben az öt sz. kir. város, és a sárosmegyei nemesség egyetértőleg kijelentették, hogy a »*Formula concordiae*«-re nincs szükségük, hanem megmaradnak régi hitvallásuk mellett, s hogy ennek értelmezésénél a szentíráson és symbolumokon felül a »*Corpus doctrinae*« legyen irányadó.² Tették pedig e kijelentést

¹ E 8-rétű 7 számozatlan levélből álló munkának egy példánya meg van a debreczeni collegium könyvtárában. Toraconymusnak 1575. május 5-én kelt fenti bizonyítványát közli Klein: »Nachrichten von den Lebensumständen . . . evang. Prediger« czimű munkájában I. k. 1. lap. V. ö. Bartholomäides J. L. Memoriae ungarorum qui in . . . universitate Vitebergensi . . . studia . . . confirmarunt, 1. 1.

² Tudvalevőleg a *Formula concordiae* néven ismeretes, s 1580-ban Ágoston szász választó fejedelem által kihirdetett hitokmány, czimével ellentétben, a protestans felekezetek közötti egyetértést nem csak hogy elő nem mozdította, hanem épen az ellenkezőt, a végelválást idézte elő, a mennyiben egyebek között a 7-ik pontban az ellennézetűek kárhoytatása mellett, hitelvkint megállapítja, Krisztusnak, mint Isten-embernek, testileg mindenütt, és így az úrvacsorában is jelenlétét (az ubiquitous dogmáját).

A *Corpus doctrinae philippicum* czím alatt ismeretes hitvallás-gyűjtemény a három symbolumon felül, tartalmazza a Melanchtontól módosított ágostai

némely, leginkább külföldről bevándorolt személyek fondorkodásával szemben, melylyel egyházaikba a formulát igyekeztek becsémpészni. Lám, ily előzmények után biztosítva érezte magát aziránt, hogy módjában lesz azontúl is az általa az iskolában előadott tanok terjesztése.

Papjelöltünk lelkésszé avatását Briegben eszközölvén, midőn ennek megtörténte után Eperjesen a predikatori állást elfoglalta, írásbeli nyilatkozatot állított ki a *Corpus doctrinae*, s a városok hitvallásának elfogadásáról. Egyszersmind ezen okmányban még kiemelte, hogy pappá avatásakor a briegiek az öt-városi hitvallás és Melancthon könyvének elfogadását nemcsak egyenesen helyeselték, hanem még Bels Benedeket, az öt város egyházi kerületének seniorát, kitől a városi hitvallás egy példányát megkapták, úgy társait az e mellett való megmaradásra, ellenben az általuk szintén megvetett *Formula concordiae* mellőzésére felhívták.

Eperjesi lelkészkedése alatt Lámnak alkalma nyílt az 1583-ik évi június 19-én, és 20-án tartott zsinaton a gyűlölt *Formula concordiae* ellen nyilvánosan is felszólalni. Jelesül midőn azt szóba hozták, Luther *Kirchenpostill*-jából némely mondatokat olvasott fel, melyekből szerinte kitűnik, hogy az úrvacsorában Krisztus teste és vére csak szellemileg vétetik. Mire Bels esperes is Bucernek hasontartalmu szavait olvasá fel, a zsinat pedig egyhangulag régi hitvallásuk változatlan fentartása mellett nyilatkozott.¹

Ez időben Rueber, miután előzőleg késmárki zálogbirtokát Thurzó Szaniszlóra, majd 1579-ben Tököly Sebestyénre átruházta előbbi udvari papját Kratzer Gáspárt Késmárkról, hol 1583. január 18-dika óta, mint lelkipásztor volt alkalmazva, magával vitte Kassára.

Helyébe a város közönsége az említett év szeptember hó 19-én tartott teljes ülésében egyhangulag Lámot választotta meg plébánosául, és elhatározta Eperjesen csinált 60 forintnyi adósságának kifizetését, hogy onnan tisztességesen távozhasson. Az ennek folytán vele létrejött szerződészerű megállapodás értelmében a város közönsége mindenkor tiszteletet tanusítand plébánosa irányában s meg fogja ezt védeni az igaz tan vallásában, a szentségek kiszolgáltatásában, a jó erkölcsök előmozdításában, és a bűnök elhárításában; az engedetleneket pedig engedelmességre szorítandja. Meg-

hitvallást, az apológiával együtt, továbbá az utóbbinak Loci communes, Examen ordinandum, és Responso ad articulos Bavaricos című dolgozatait.

Az öt sz. kir. város u. m. Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kis-Szben hitvallását, mely 1549-ben Ferdinánd királynak bemutatott, Stöckl Lénárt szerkesztette. Nyomatásban először jelent meg 3 nyelven Kassán 1613-ban. Tartalma azonban a vitás dogmaticus kérdések értelmezésére nézve mi biztos támpontot sem nyújt.

¹ Lám ezeket az életrajzi adatokat maga adja elő »Kurtze Wiederholung der reinen und gesunden Lehr« című munkájában, melyet utóbb bővebben ismeretetek. Fizetése, melyet Késmárkon mint iskolaigazgató húzott, az ottani számadások szerint 1580-iki Sz. Márton napjával állítatott be. Ugyanabból a forrásból kitűnik, hogy Eperjesre távoztakor, a Cantort az iskolába berenditék.

nyugszik továbbá a város Lám hitvallásában, mint a mely a fő symbolumokon, az ágostai és a Stöckl-féle városi hitvalláson, az Apológián és Luther katekizmusán alapul. Majd kivételesen ígéretet tesz az új plébános azon kívánságának támogatására, hogy ő úgy az öt sz. kir. város egyházaihoz, mint a 24 regalium fráternitásához csatlakozhassék. A mi végül fizetését illeti, az a plébánia felépítéséig hetenkint 3 forintban szabályoztatott, mihez még járul a gabona utáni adó, marhái számára takarmány, és a templomban eszközözendő temetések fejében egy-egy forint. E mellett kimondatott, hogy a sajtót és lent a hívek vagyonukhoz mérten szolgáztatják, valamint a czéhek járulékaire nézve is a régi szokás érintetlenül marad. A kereskedők testülete (Kaufherren Brüderschaft) szolgálmányai azonban az iskolamesternek lesznek kiszolgáltatandók.¹

Eme megállapodás az új plébánosnak a sz. kir. városok egyházai kötelékében való megmaradására nézve teljesezésbe nem ment, miután vele többé az öt-városi zsinatokban nem találkozunk, feltehető tehát, hogy ő azokhoz nem is kapott meghívást. Valamint továbbá a *Formula concordiae*-nek eperjesi hitvallásában történt elvetése nem gátolta őt szülő városába visszatértekor az ágostai hitvallásnak és Luther katekizmusának elfogadásában, úgy ez utóbbiakkal összeférhetőnek tartotta az ubiquitas hitelve s a templomok díszítése iránti nézeteit, jóllehet ezekkel mindinkább a kalvini felfogáshoz közeledett.

Az ez irányban minden alkalomkor nyíltan kijelentett, és állhatatosan fentartott vallási meggyőződése a nagy tudományú és higgadt jellemű férfit, daczára tartózkodó magaviseletének és vonakodásának, szóval és tollal vívott hosszadalmas küzdelemben bonyolította gradecfi Horváth, máskép Stansith Gergelyvel, s társaival.

Ebben a hitvitában a szerény pap helyzetét, habár híveinek ragaszkodására s a késmárki vár urának Thököly Sebestyénnek párfogására támaszkodhatott, szerfelett megnehezíté gazdag s bőkezű ellenfelének magas társadalmi állása és protestans hitsorsosai körében bírt nagy mérvű befolyása.

Ez utóbbi egyetlen fia volt Sziget hős megvédőjének, a horvátországi Stansith családból eredő Horváth Márknak, kinek I. Ferdinánd katonai érdemei jutalmául Biharban és Szepességben terjedelmes birtokokat s bárói czímet adományozott.² Sőt 1561-ben bekövetkezett halála után a királyi kegy az ekkor három éves árvájára is kiterjedt annyiban, hogy gondnokául három előkelő

¹ Az „*Ordnung der Stadt Kesmark 1554—1609*“ című vastag kézirat a város levéltárában, a melyből Abel Jenőnek a m. t. Akadémia által megvett okirat-másolatokból álló gyűjteményében rövid kivonat foglaltatik. Az érdekes meghívó okiratot egész terjedelmében közli Genersich: *Merkwürdigkeiten der K. Frey-Stadt Késmárk*. II. 123. l.

² Nagy Iván, Magyarország családaj (V. 146—148. II.), s az ott idézett források.

férfiút, Draskovich György pécsi püspököt, Semsey Ferenczet és Therjék Tamást — rendelt.¹

Horváth Gergely már 16 éves korában ment külföldre tanulmányainak folytatása végett.² Elsőbben az 1574-dik év október havában Páduában³ találjuk, honnan a strassburgi s innen a baseli akadémiába ment át. Mindenütt különös előszeretettel kereste fel tudós férfiak társaságát, kik viszont a kellemes külsejű, tehetséges és előkelő származású ifjút körükbe szívesen fogadták.

Ezeknek sorába tartoztak a strassburgi akadémia tanárai közül, eme főiskola egyik alapítója, a német Cicerónak elnevezett híres nyelvész Sturmius János, a kínél Gergelyünk ottani tartózkodása alatt lakott, s teljes ellátásban részesült, továbbá a kitünő hittudós s a *Formula concordiae* szenvedélyes védője Pappus János, valamint a jeles bölcsész és több ethikai munka, s egy görög nyelvtan szerzője Golius Theophil. Ugyancsak Strassburgban ismerkedett meg Horváth a schwaiczi Toxites Mihály orvostudorral, ki szakmunkái mellett Cicero fölött írt commentarijával magának hírnevet szerzett; Baselban pedig szorosabb összeköttetésbe lépett az ottani főpappal s az academia többszöri rectorával Sulcerus Simonnal. Midőn azután ismereteinek gyarapítása végett Európa nagy részét beutazta: Genfben 6 hónapig barátságosan együtt élt a kalvinismus egyik legtekintélyesebb képviselőjével Beza Thóddal; majd Drezdában megismerkedett a *Formula concordiae* értelmi szerzőjével Andreae Jakabbal.⁴ E mellett nem hanyagolta el az őt rangjánál fogva megillető magasabb társadalmi köröket sem.

¹ Ferdinánd királynak Bécsből 1561. szeptember 14-én kelt leirata (Wagner, *Analecta* I. 182. s 183. 1.).

Horváth Gergely életrajzánál első sorban azokat az adatokat használtam fel, melyeket Erhardnak az ő s neje ravatalai fölött tartott gyászbeszédei tartalmaznak. Az illető nyomtatványt utóbb bővebben ismertetem.

Midőn pedig erre általában hivatkoznám; csak az igénybe vett más forrásokat fogom helyenkint külön idézni.

² A Horváth családnak a neerei levéltárban őrzött emlékkönyvébe be van jegyezve, hogy Horváth Gergely 1558. augusztus 1. született Körmenten, anyja szül. Hahoti Krisztina, pedig meghalt ugyanott 1559. márczius 25. Ebbe az emlékkönyvbe, mint már most megemlítendőnek vélem, sajátkezűleg beírták nevüket: *Toxides medicus Argentorati in edibus Joannis Sturmii compatriis charissimi* 4. calend. Sep. anno salutis 76; — *Simon Sulcerus scribebat Bazileae* 22. Decembr. Anno 1578, (más kéz: aetatis vero 73. ministerii 42) — 1579. *Jacobus Marchio Badensis et Hochburgensis, manu propria.*

³ Horváth Gergelynek a paduai káptalan előtt *Bagneo Jakob, és Kovacsóczy Farkas* tanúk jelenlétében 1574. Octóber 8-kán kiállított meghatalmazása eredetben a neerei levéltárban, melynek szintügy, mint az e levéltárból általam még idézendő egyéb okiratoknak másolata meg van az Abel-gyűjteményben.

⁴ Horváth a *»Responionis pars secunda«* című munkája B. 7 levelén kijemeli *Sturmianusnak, mint »olim rectoris Argentinensis mei vero Argentiniae hospitis ac perceptoris, quantum coelestis doctrinae veritas permittit, etiam post illius mortem, grata memoria observandissimi«* tudományos tekintélyét.

Bezálat és Andreaet illetőleg a fenti körülményeket felemlíti a *»Responionis pars prima«* előszavában.

Például Strassburgban közelebbi viszonyban állott iskolatársával, Jakab baden-hochburgi őrgroffal.

A németországi és schwaiczi főiskolák a kérdéses időszakban leginkább az egyház szolgálatában állván, kétségen kívül az előkelő magyarországi protestáns növendék tanulmányainál szintén a vallási szempont állott előtérben, a miből annak a hittani kérdések iránti érdeklődése, valamint az említett, és az egyházi mozgalmakban szereplő tudósokhoz való ragaszkodása is kimagyarázható. A sors szeszélye azonban úgy hozta magával, hogy épen ezen, különben sem egyforma hitfeltekezetű személyek közül többen hitük megváltoztatásával feltűnést okoztak.

Igy Sturmíus a kalvinizmus felkarolása miatt állásától elmozdított, és volt tanártársával a strassburgi lutheránusok egyik fejével, Pappussal szenvedélyes hitvitába bocsátkozván, ellene »*Anti-pappus*« címmei négy rendbeli polemikus iratot adott ki. Ellenben a kalvinizmus egyik fészkeben, az egyház élén állott Sulcerus, ki még Lutherrel az úrvacsora kérdésében személyesen értekezett, a lutheranizmushoz szítot és visszaállította Baselben az orgonák használatát. Viszont Beza, ki tudvalevőleg mint 30 éves férfiú tért át a katolikus hitből a helvét hitfelekezetbe, salesi szent Ferenczcel tartott értekezése után vallási nézeteiben újabb ingadozással, sőt ez okból Genfből való megszökés szándékával vádoltatott. Végül abban az időben nagy zajt idézett elő az uralkodásra jutott III. Jakab baden-hochburgi őrgrofnak viszontagság teljes élte alkonyán a római katolikus hitre történt áttérése.¹

Ezek a különféle külföldi összeköttetések mindazonáltal Horváth Gergely lelki állapotára annyiban állandóbb befolyás nélkül maradtak, hogy vallási iránya ifjú kora óta mindig egy és ugyanaz maradt. Ő mióta az 1581-ik év körül, tehát nagykorúsága küszöbén, európai körútjáról az országba visszajött,² minden törekvését a lutheránus vallás érdekeinek előmozdítására fordította. Eseményi céljainak feláldozta a fényes jövőt, melyet neki pártfogói a császári udvarnál való szolgálatba lépése esetére biztos kilátásba helyeztek, sőt az alispáni hivatal is, melyet Szepesmegye 1591. június 16-kán egyhangú választással reá ruházott, habár

¹ Mindezen személyek életrajza egyebek között megtalálható a Jöcher-féle Allgemeines Gelehrten-Lexicon, illetve az Allgemeine Deutsche Biographie-ban.

² A m. nemzeti múzeum kéziratárában 2331 fol. Lat. jelzéssel őrzött kézirat (p. 470—477.) szerint, mely Moller György lőcsei plébános 1532-től 1584-ig terjedő naplóját tartalmazza. Horváth Gergely 1581-ben átadta egyik lelkészének Wandalus Kristófnak a Formula concordiae egy példányát. Továbbá a neerei levéltárban fasc. 13. nr. 25 jelzéssel őrzött periratra Horváth rá írta: Accepi In Sárvár 18 Aug. 82., a mikor Nádasdi Ferencznel lehetett látogatóban. Ugyanazon levéltárban fasc. 35. 15. sz. alatt pedig létezik egy új donatíó iránti folyamodványa, mely a hátiirat szerint 1583-ból való. Innen következtethetjük, hogy Horváth Gergely már 1581-ben érkezett vissza az országba, s hogy régiebb íróink tévesen teszik visszaérkezését későbbi időre.

azt a megyei közönség teljes megalégedésére töltötte be, csak egy évig viselte.¹

Saját tapasztalatából ismerve a fegyver hatalmát, melyet a felekezeti iskolák az egyháznak szolgáltatnak, jelzett céljainak valószínűsítése végett alapította 1588-ban neerei birtokán a Késmárktól alig egy órányi távolságban fekvő nagyszerű várlakában a csak hamar nagy híre emelkedett gymnasiumot. Ennek fentartására, ösztöndíjakra s a szegény tanulók felségelésére évenként sajátjából mintegy 600 forintot fordított, ami az akkori pénzvviszonyok között magas összeget képezett. Iskolájában a dialektika, ethika, és rhetorikából maga tartott előadásokat, míg a többi tantárgyra jeles kül-, s belföldi tanerőket alkalmazott. Első iskolaigazgatójáról, tangermüdi Gera Kristófról más alkalommal már emlékeztünk. A rectori tisztben ezt követte Erhard Miklós mester, ki a pfalzi választó fejedelemségben Dalheimben születvén, felsőbb tanulmányait Heidelbergben 1584-ben befejezte,² és 1592. szeptember 22-én vette át az elhalt Faber utódjaként a bártfai iskola vezetését,³ az 1595-ik év második felében pedig állást cserélt Gerával. Erhardot ki mint latin költő is jeleskedett, főnöke teljes bizalmával ajánlékozta meg, számára külön házat építtetett,⁴ felkérte legifjabb fiának Baltazárnak keresztvizre tartására⁵ és megbízta legidősebb fia Márk nevelésével. Vele egyidejűleg érkezett Noérre Németországból a Hunniustól melegen ajánlott 20 éves Grawer Albert mester, s a gymnasiumban a bölcsészetet, és a hittudományt tanította. Különösen feladataul volt kitézve a lutheránusok és a papisták úgy kalvinisták között fennforgó vita-kérdések magyarázása.⁶ A segédtanárok közül a Thurócz-megyei Láni Illés, ki ama gymnasiumban nyerte tudományos kiképzését is, s ott egyidejűleg volt a tanítással és karvezetéssel megbízva, országos hírnevet vívott ki magának.⁷ Társa a Liptómegeyi Malus (Jablonovszky) Pál, utóbb mosóczi, majd galgóczi, és modori iskola igazgató szintén mint költő és hittudományi író jó névvel bír. A sírverset, és patrendü epigrammát, melyeket első főnöke Horváth Gergely elhalálozása alkalmából írt, kiadta Erhard; míg Láni Illés vitairataiban jelentek meg az ennek ellenfele Fabricius, úgy Lám (Claudus) ellen

¹ Szepesvármegye közönségének hivatalos bizonyítványa a neerei levéltárban.

² Ezt Erhard maga mondja Horváth felelete III. részének előszavában, amelyet ő ennek halála után kiadott.

³ Frankl: Iskolázás 76. lap. Ellenben Klein (Nachrichten I. 88. lap, jegyzet) azt állítja, hogy Erhard 5 nappal utóbb szeptember 17-én vette át a bártfai rectoriságot.

⁴ Gerának Bártfa városához intézett s már más helyen ismeretelt levelein felül, Horváthnak ugyancsak a bártfai tanácshoz 1595 június 1-én írt levele az ottani levéltárban, melyre még visszatérek.

⁵ A Horváth család emlékkönyve a neerei levéltárban.

⁶ Ezt Grawer maga említi »Antilubinus« című munkája előszavában.

⁷ Reá még visszatérek.

intézett gúnyversei. Midőn továbbá az 1597-ik évben Maluda vezetésére bízott mosóczi iskola fenntartójának, Révay Ferencz thuróczi megyei főispán és kir. ajtónállónak pártfogását megnyerte: e főúr közbenjárása következtében, Klösz bártfai nyomdász, kinyomatta bizonyos *Epitaphia*-jit, mely munkája azonban nyomtalanul elenyészett.¹ Ellenben az előzőleg Mosóczon 1599. Márczius 16-kán Révaynak küldött verses levelét megőrizte a styavniczkai családi levéltár.² Szintén kéziratban maradt fenn értekezése a pestisről a melynek elkészülte évét (1601.) jelzi a saját nevére czélzó achrosticon »*seD Libera nos a MaLo,*« — valamint a Dubrovcszky János Pál nagyszombati préposttal volt három rendü colloquiumának leírása.³ Kivülük Neeren még segédtanárkodtak: Az ágostai születésű Henrici Mátyás mester, ki előtt a bártfai iskolában hasonló állásban működött, és utóbb Boroszlóra ment át, mint a bölcészet és jogtudomány tanára,⁴ — úgy Eibisch Mátyás (Andremontanus),⁵ és Mai Pál.⁶

¹ Malus Pál Mosóczról 1601. július 1-én Révay Ferenczhez mint pártfogójához írt levelével megküldi a leírt Epitaphiákat s kéri, hogy azoknak Bártfán leendő kinyomtatása végett Rohác Melchior, eperjesi rector, kinek szülei neki jobbágyai, keresse meg. A nyomdász számára küldjön 2 tallért, egy küldöncz számára Eperjesről Bártfára pedig 50 denárt. Erre Rohác Eperjesről augusztus 12-én válaszolja, hogy Klösz Jakabbal, az ájtatos és jeles nyomdászszal az eperjesi vásárkor, a kinyomtatás végett beszélt. Ez eleinte szokása szerint díjazásról mit sem akart tudni, de utóbb elfogadta a két tallér ígérteit s ezeknek azonnali megküldését kívánta. A nyomtatványok elkészültét augusztus 25-ére ígéri. A megrendelt 90 példány azonban csak október havában készült el, a mint ezt Révaynak meghitt embere, bizonyos Wolffy jelenti. Mindezen levelek eredetije a Révay-féle styavniczkai családi levéltárban, másolatai pedig az Abel gyűjteményben. A kérdéses nyomtatvány a R. M. könyvtár II. részében nincs felemlítve.

² E kiadatlan vers így kezdődik:

Salve Magnatum Francisce e stripe create.
Aonii salve gloria magna chori.
Quas poscis chorús hic mitto, fronte serena.
Accipe, non manus, pectus at aspicias.

³ V. ö. Schmal: Vita superintend. 11 lap, e jegyzetét.

⁴ A Horváth család emlékkönyve szerint Gergely egyik leányának, az 1594. Augusztus 11-kén megkeresztelt Katalinnak, keresztatyja volt Henrici Mátyás mester »*scholae neerensis is collega.*« Klein (Nachrichten III. 106. lap. 112. jegyzet) szerint Gerstmann János 1593-ban jött Bártfára korrektornak Henrici Mátyás mester helyett, ki ugyanott prädikátor lett. Az utóbbi adat azonban nyilván téves, s megezfölják azt Henricinek Boroszlóról 1599 idibus Augusti és September 11-ről kelt, s a bártfai városi levéltárban őrzött levelei, melynek elseje a czimzett nevével ugyan nélkülözi, de nyilván az akkori bártfai plébánoshoz (Sculctetihez), a másik pedig Bártfa- város tanácsához van intézve. Ezek szerint a nevezettet csak ekkor hívták meg Bártfára papnak, s ő a meghívás elfogadásának akadályairól felhossa, hogy a tanítói pályára szentelte magát, nem készült papnak, és a pappá avatás alkalmával teendő nyilvános vizsgára sincs előkészülve. Ugyanazon levelekből kitűnik, hogy H. ágostai születésű, s Boroszlón az említett tantárgyakat adja elő, hogy továbbá Miklós mester (Erhard), és Molitor Péter bártfai kántor kollegái voltak.

⁵ Erhardnak Horváth Gergelyné fölötti gyászbeszédei kapcsában megjelentek »*Matthaeus Eybisch Andremontanus, Collega Gymnasii Neerensis*« aláírással *Elegia consolatoria, Epitaphium 's Epigramma.*

⁶ »*Paulus Mai collega, et cantor neerensis*« a bártfai tanácshoz 1597.

Jóllehet Horváth Gergely atyja katonai erényeiből mit sem öröklött, s minden alkalmat került, mely őt a folytonos háborúkban teendő személyes részvételre kényszeríthetné:¹ ő mindamellert a többi túlnyomólag harczedzett protestáns főurak előtt nagy tekintélynek örvendett, s ezek egyházi és iskolai ügyekben tanácsát gyakrabban vették igénybe. E tekintetben első sorban áll gyermekkori barátja Nádasdy Ferencz, a mit egyebek között a hozzá Söjtörről 1586. december hó 6-kán intézett következő érdekes magyar nyelvű levele tanúsít:

»Az prédikátorok dolgának végére mentem; három kellene, egyik Lewkára,² ki bátor csak tiszta német lenne. Ennek lenne jövedelme 40 köből gabonáig; annak felette keresztelő, eskettető pénze. El lehet rajta, annyira való jövedelme vagyon. Második Keszthelyre. Ennek lenne négy faluja, ugyan alkalmas jövedelme vagyon. De ennek tótul és németül kellene tudni, mivel hogy kalastrom tartománya tót és német. Harmadik kellene Fűlesre, kire kegyelmed ugyan köteles; az is lenne tót és német, a mint kegyelmed tudja. Ezekre kegyelmedet kérem mint bizott uramat és atyámfiaát viseljen gondot, ha mikor az jámborok magam segítsége nélkül szűkölködnek, bennem meg nem fogyatkoznak.³

Ha innen, valamint az általán más helyeken érintett esetekből kitűnik, hogy Nádasdy, tudós és szakértő barátjának a birtokaira vonatkozó egyházi s iskolai kérdésekben mérvadó befolyást engedett: úgy a protestáns egyház egyetemét érdeklő országos ügyekben is nézeteire nagy súlyt fektetett; például tőle kívánt véleményt a jezsuitáknak s a szerzetesek pártjának bizonyos előterjesztéséről. Szintén annak is nyoma van, hogy vele hason természetű összeköttetésben állott Nádasdy vezértársa Battyány Boldizsár, úgy ennek sógora Balassa István, Detrekővár ura és Bornemisza Péter pártfogója, kik közül az elsőt Horváth Gergely már 1582. október 3-kán kereste meg a Liber Concordiae egy példányának Gráczból

Ápril 17-kén Strásáról intézett, és az ottani levéltárban őrzött levelével jelenti hogy iskolájuk állapotának bizonytalansága miatt elfogadta Mosócra történt meghívását, a hová három hét múlva távozni fog. Miután a mult karácson óta felejtetlen emlékü patronusának, és Grawernek teendői az iskolában Miklós mesterre és reá hárultak, kér úti költségül némi kárpótlást. Megjegyzi még, hogy Horváth Gergelyné temetése alkalmával kapott ugyan férjétől 1 forintot, de midőn az utóbbi eltemettetett, neki mit sem adtak.

¹ Froschius Kristóf lelkész Bártfa városa tanácsának 1594. husvét napján írja, hogy Horváth Gergelynek a hozzá intézett levelet nem kézbesíthette, mert neje anyjának, vagy más vérokonának temetése végett Bécsbe utazott. Nem is igen hihető, hogy egy hamar visszatérjen, mivel különben félnie kellene attól, hogy a háború miatt kényszerítve lesz a táborba menni. E levél eredetije a bártfa-városi levéltárban.

² Léka, Sopronmegye.

³ E levél külczíme: Magnifico domino Gregorio Horvát Stanzith etc. domino et fratri observandissimo. Belül így van czimezve: Magnifice Domine frater nobis observandissime. Salutem et servitii mei commendationem. A levél eredetije Fasc. 1 nro 15 jelzéssel a neerei levéltárban.

számára való megszerzésére, míg viszont Balassa tőle kért tanácsot arra nézve: vajjon a templomokból a faragott képeket ki kell-e vetni.¹

Önként érthetőleg, az országos tekintélyvel bíró nagybirtokos s a szomszédos városok lakossága között is hitvallásuk ugyan azonos-sága és egyéb érdekeik közössége szoros kapcsolatot létesített, a mi főleg Késmárkra, Kassára és Bártfára nézve áll. A gazdag főúr erszénye a gyakran megszoruló városoknak rendelkezésére állván, maga késmárk tőle az 1492-ik évben 800 forintnyi kölcsönt vesz fel ércpénzben, mely tétel fenmaradt számadási könyveiben azzal a hozzáadással van bevezetve, hogy nekik megint Neére ura egy megvett orgonáért 80 forinttal adósuk². Egyébkint úgy ezekkel a közvetlen szomszédaival, mint Kassa város tanácsával, bírájával és plébánosságával Horváth Gergely egyházi és iskolai ügyekben folytonosan érintkezik; jelesül az utóbbiaknak ajánl tanítót, s figyelmezteti egyházuknak az Üdvözítő minden elenségeitől, különösen az istenkáromló kalvinianusoktól való megőrzésére.³ Még szívélyesb a viszonya Bártfa városával, kivált mióta meghitt emberét Sculteti Szeverint lelkipásztorává választá. Számos levelében meleg óhajlását fejezi ki egyházuk s iskolájuk virágzása iránt, sőt érdeklődése kiterjed a fennhatóságuk alatt álló falvak egyházi vezetésére. Midőn egy ízben a Stöckl család egyik gyermektagjának elfogatása s bilincsekben tartása tudomására jut, közbeveti magát kitűnő any-

¹ A neérei levéltárban Horváth Gergelynek egy iratjegyzéke foglaltatik, mely a többi között a következő kivonatokat tartalmazza: Sub litt. R. Litterae Stephani Balasi ad Gregorium Horváth Viennam scriptae, in quibus petit ut Gregorius exeat ad ipsum ad Dav — (!) Si autem ille non posset, ergo filium ipsius inuisat per occasionem et nova eidem scribat. Item petit consilium idem Balasi, num sculptas imagines debeant ex ecclesia ejicere. Adnexae sine sub-
scriptione videntur esse responsoriae. 1586.

Sub litt. S. Litterae Francisci de Nádasd Comitis perpetui de Fogaras ad Gregorium Horváth sonantes, in quibus propositiones Jesuiticas et Monachales communicat et opinionem petit, quid facto opus. Etiam responsoriae adnexae.

Sub litt. T. Litterae Balthasaris Battyán ad Gregorium Horváth, in quibus significat, quod Gretzii Liber concordiae nullus haberi possit et alia ibidem parvi momenti deprehenduntur 3. octobris 1582. Szalonok.

Ezek az okmányok most mind hiányoznak. Balasi István alatt, úgy hiszem, Balassa István értendő, ki szintűgy mint Battyány Boldizsár, a szigeti hős Zrinyi Miklósnak veje volt.

² E tétel így szól: 1589 entleht vom herrn Gregorio Horwath Domino Neerensi in muntz fl. 800, dagegen ist herr von Neere für die Orgel so man ihm verkhaufft der Stadt schuldig fl. 80. Innen is látjuk, mily óriási a különbség a pénz mostani és akkori valóságos értéke között.

Lám »Antithesis« czimű munkájában Horváthot uzsoráskodással vádolja, de ebbeli puszta állításának azon roppant anyagi áldozatokkal szemben, melyeket Horváth iskolája s hitfelekezete érdekében hozott, nem igen lehet hitelt adni.

³ Horváth Gergelynek 1590 december 2. és 1595 június 30. kelt levelei Kassa város közönségéhez, illetve bírájához az ottani levéltárban.

jára és rokonaira való hivatkozással, a fogolynak szabadon bocsátása végett. Ha mint 1593 és 1594-ben, mivel adóseitől követeléseit nem tudta behajtani, a bártfaiaknak a kívánt kölcsönt meg nem adhatja: e miatt ismételen sajnálkozását nyilvánítja s szolgálatát a jövőre felajánlja. De időnkint velük közli a saját személyére vonatkozó fontosabb eseményeket is. Az Erhard és Gera közötti csere alkalmából értesíti őket arról a reményéről, hogy uradalmi egyházait és iskoláját végre a biztos révbe bevezetheti. Nyomban tudomásukra hozza második nejének, született Sembery Euphrosinának 1596-ik évi november 3-án gyermekágyban történt elhalálozását, s meghívja a városi tanácsot a temetésre.¹ Irántuk való feltétlen bizodalmanak legfényesebb jelét adta azonban azáltal, hogy a szepesi káptalan előtt 1592. január 31-én kiállított okmánynyal halála esetére sz. kir. Bártfa városa bíróját, esküdtt polgárait és egész közönségét az akkor még élő nejének, gyermekeinek, és összes hagyatékának gyámjai, gondnokai, védői, igazgatói, előmozdítói és pártfogóiuul korlátlan hatalommal rendelte.²

Horváth Gergelynek mély vallásossága, s hitfelekezetének érdekében áldozatkészsége egyfelől, vallási türelmetlensége pedig másfelől, oly jellemvonásokat képeznek, melyeket hazánkban az egyházi harcok idejében számos más protestáns főúrunk is találunk. Ellenben kiválik ő társai közül a közép-színvonalat messze túlhaladó tudományos képzettségével, és személyes fáradozásával a nevelés terén, úgy közvetlen közreműködésével a kérdéses hitvitákban, a mi egyébkint a hiúság bizonyos neméből eredő azon óhajására is vezethető vissza, hogy a szentírásban való ritka jártasságát, és dialektikai képességét érvényesítse. Ézért előszeretettel keresett fel minden alkalmat a szóbeli mérkőzésre, és már a fennforgó viszály előtt szóbeli vitatkozásokba bocsátkozott Pilcz Gáspár nagysárosi lelkészszel s Toraconymus Mátyás iskolamesterrel, valamint nem rajta múlt az, hogy a tiszamelléki magyar papokkal czélba volt colloquiuma létre nem jött. Ezenkívül a hitvita irodalmát nem csak saját munkáival gyarapította, hanem annak pártfogójaként is szerepel. Neki ajánlották Wagner Márton, Faber Tamás és Sculteti Szeverin a Pilcz ellen kiadott »*Examen*«-en kívül, az 1586-ban szintén Bártfán nyomtatott »*Jubilae-*

¹ Horváth Gergelynek 1591 October 31, 1593 Augustus 25, s October 7, 1594 Január 22, és November 11, 1595 junius 1, 1596 November 14-ken kelt levelei Bártfa városához az ottani levéltárban.

² A szepesi káptalannak 1597. feria proxima post Dominicam Reminiscere kelt s a bártfai levéltárban őrzött kiadmánya. Bevezetésében elő van adva Kutatási primásnak 1597 február 18. kelt felszólítása, hogy keressék ki a sekrestyéből azt az okmányt, melylyel G. Horváth a bártfaiak állítása szerint Bártfa városát tette gyermekei gyámjává. A káptalan ezt kikeresvén folytatólag közli úgy, a mikép fent ismertettem. Kelete: Sabbatho proximo ante festum Purificationis Mariae 1492. E keletet mint közokmányban foglaltat az új kalendarium szerinti nek tartom, mely már előzőleg az 1588. 28. t. czikkkel elfogadtatott, habár Horváth Gergely maga leveleiben mindig a régi kalendáriomra hivatkozik.

um *Bartphense*» című munkát, a melynek azonban egy példánya sem maradt fenn, sőt a melyről a Régi Magyar Kvtár II. részében még említés sem történik.¹ Szintúgy az ő aegise alatt jelent meg a magát kassai theologusnak nevező Mannus György latin beszéde a feltámadásról.²

II.

Lám, a Horváth Gergelyvel történt összetűközésének előzményeit úgy adja elő, hogy ő ellenfelét soha sem provocalta, hanem amaz zaklatta őt folyvást szó és írásbeli kihívásokkal. Mielőtt az ügyet a sajtó útján volt kényszerítve a nyilvánosság elé hozni: Horváth nem kevesebb mint nyolcz iratot bocsátott ki ellene, részint a bálványok védelmére, részint az ubiquitous hitelvének terjesztésére. Első iratára előljárói s más jeles férfiak tanácsa szerint nem felelt, azt vélve, hogy kihívója elhallgat. Azonban ellenkezőleg, ez egy másik iratában még erősebben sürgeti a választ, hivatkozván szt. Péter mondására, melyszerint mindenkinek, a ki tőlünk hitünket s reményünket számon kéri, elegendő kell tennünk. Mivel tehát nemcsak azt, a ki megsérti, hanem azt is, aki elhallgatja az igazságot, vétkesnek tartják, a második iratra higadtan felelt s a komoly, érett itéletű férfiak feleletében megnyugodtak. De az nem, aki nem tudja mi okból, őt szemelte ki ellenfelének.

Ez felelete ellen egy harmadik irattal lépett fel és abban felhozott érveit igazi értelmükből kiforgatva, kénye-kedve szerint czáfalgatta, majd egyéb vitás kérdéseket is belekevert. E fölött azután Lám a szentírásból, az atyákból s az orthodox egyház folytonos tanításából merített nézeteit a támadóval egyszerűen és világosan közlé, a mire következett emennek negyedik irata: *De reali Idiomatum communicatione*. Midőn pedig ő néhány nemes úr előtt szóvá tette, hogy amaz iratnak több tétele nagyon közel jár az arianismushoz: írója rövid, de fogas replikát küldött hozzá fegyveres szolgájától, a mely ötödik iratra hasonló modorban felelt. Ekkor minthogy a kihívó utóbbi két dolgozatában a bálványokról többé nem tesz említést azt hitte, hogy az legalább eme kérdésre nézve végre a helyes útra tért, de csalódott. A hatodik iratban, melyet neki egy-két hónap eltelté után szintén Horváthnak fegyveres szolgája adott át, már ismét értekezik a bálványokról, habár más álláspontból kiindulva. Ő erre sem maradt adós a felelettel, de czélszerűnek vélte azt előzőleg megbíralás végett az eperjesi egyház kurátoraiival közölni, a mely egyháznál papi pályáját megkezdé. S mivel innen válasz még a harmadik hónapban sem érkezett,

¹ Ribini, Memorabilia I. 78. 1.

² R. M. Kvtár II. 236. sz.

azt személyesen sürgette meg azzal az alkalommal, midőn az eperjesi jegyzőnek, az ő volt tanítója Fabini Lukács leányával való lakodalomra Eperjesre rándult. Így tudta meg, hogy munkája hivatlanok kezébe került, kik eléggé tapintatlanul a végleg ki nem dolgozott s csak baráti körnek szánt tervezetet Horváthnak kiadták. Ez utóbbival továbbá a lakodalomkor véletlenül személyesen találkozáván, általa erkölcsileg kényszerítettett, a hely és idő alkalmatlan voltával indokolt szabadkozása daczára, a köztük felmerült vitapontokra nézve szóbeli vitába bocsátkozni. Eme colloquium eredményét ezután a kihívó úgy foglalta írásba, hogy a maga előadásait teljesen, sőt imitt-amott kicsiszolva és pótlásokkal adta, míg az ellene alkalmazott érvoknek csak alig huszadrészt vette be, minélfogva az együgyűebbek azt hihették, mintha a kihívottat elnémitotta volna. Horváthnak eme hetedik támadása következtében mindenek előtt Lám a colloquiumban jelenvoltakat kérte fel az ott történtek szóbeli elmondására, és előadásukat híven leírta, ezt a feljegyzést pedig a 24 lekipásztor gyülekezetében, a kik közül 3 a colloquiumnak tanúja volt felolvasta, kérvén az illetőket az esetleges hibák vagy hiányok kiigazítására. Mivel senkinek sem volt a felolvasott leírás ellen észrevétele, ennek másolatát kiszolgáltatta azoknak, a kik kívánták. Ily másolati példányt ellenfele valahonnan kézhez kerített és azt ürügyül vette egy újabb, a sorrendben nyolczadik vitairat előállítására, melyben sajátlag semmi egyéb nincs, mint régi érvei újabb lével feleresztve.

Lám ez utóbbi dolgozatot 1588 octóber 14-én kapván meg figyelemmel elolvasta s másoknak is elolvasás végett átadta, azonban hosszabb ideig tanakodott a felől, vajjon kell-e neki reá felelnie. Végre négy hónap eltelte után előjáróinak utasítása következtében is hozzáfogott a fennforgó vitát felölő munkának kidolgozásához. Jóllehet továbbá ellenfelének kérdésben levő dolgozatai csak kéziratban léteznek, de mivel szerzőjük azokat iskolája növendékeivel lemásoltatván szerteszét mások nyakára szokta tolni, míg maga másolókat nem képes tartani, elszánta magát befejezett munkájának sajtó útján közzétételére.

A nyomtatvány megjelent Zerbstben (Servestae) 1591-ben ily czimvel: *Antithesis ubi quitatis et orthodoxae doctrinae de persona Christi, illam propugnante Gregorio Horvath, aliter Stansith de Gradecz... hanc defendente Sebastiano Ambrosio.*¹ Az előszóban és bevezetésben, melyben Lám a fennebbi tényállást beszövi, különösen hangsulyozza azt, hogy helyzete a reá kényszerített párviadalban, nagyon egyenetlen. Ha mindkettőjük születését

¹ 8-rét Elül cím, és praefatio 10, — hátul errata 1. számozatlan levél; a szöveg 488 számozott lap. A nemzeti muzeum példányában az előzményekből 8. a szövegben pedig a 2-ik levél kézirattal van pótolva. Saját példányomból az előszó egészen hiányzik. Tudtommal teljes példánnyal bír az Akadémia, és a debreczeni collegium könyvtára.

tekintik ellenfele oly katonának a fia, kinek dicsőségét irodalmi emlékek a külföld előtt is hirdetik; ellenben az ő atyja egyszerű polgár, ki tábort soha sem látott, hanem csupán szülővárosa kormányzásában foglalt el tisztességes helyet és ebben megöregedett anélkül, hogy tudtával, neve a város határain kívül ismeretessé vált volna. Szintúgy nagyon eltérők közöttük a lélek, test és szerencse adományai: a milyennek az éles elme, a beszédben való gyakorlottság s a gazdagság fénye. Mindegyik irányban amaz őt messze túlhaladja; ily előnyökre pedig Eurypides Hekubájában helyesen mondja: az ismeretlenektől eredő beszéd, bár ugyanaz legyen is, mint olyanoké a kik bizonyos tekintélyvel bírnak, ezzel mégsem egyenlő értékű. Eme körülményeket szem előtt tartva s abban az aggodalomban, hogy gyenge oldalai esetleg a megvédendő igazságnak hátrányára szolgálhatnak, nem egykönnyen bocsátkozott a Horváthtal való harcba. Ha mindamellett erre eltökélte magát: tette ezt főleg lelkészi hivatása tudatában, s bízva az üdvözítő ama szavaiban, melyek szerint nem kell tanítványainak, midőn az ellenség kezeibe adatnak, a fölött aggodniok, hogyan és mit szóljanak, mert azon perczen meg lesz nékik adva mit beszéljenek, mert ekkor nem ők, a kik szólanak, hanem az atyjuk lelke az, mely bennök szól. Majd támaszkodva Szt. Pál apostol szavaira: »Senki se vegye maga magának a tisztességet, hanem a ki az Istentől hivatik, mint Áron,« megtagadja ellenfele jogát más s oly egyház ügyeibe való avatkozásra, a melynek nem püspöke.« Nem védheti őt meg hivatkozása arra, hogy a világi előljáróság tiszte a tíz parancsolat mindkét táblájának megőrzése, s pedig annál kevésbé, mivel senki se ruházta fel a Késmárk városa feletti főnhatósággal.

Folytatólag beszámol a munkája szerkesztésénél követett rendszerről. A bálvány imádás kérdését, mint a melyről kihívója külön iratban értekezik, egyelőre mellőzi és ezúttal csak emennek a *De reali communicatione Idiomatum* című dolgozatát veszi részletes tárgyalás alá. Minden egyes tételnél előre bocsátja Horváth szavait, nehogy úgy lássék, mintha képzelt ellenféllel küzdene. Saját érveléseit legfőképp a szentírásra alapítja, a mely mint Vazul, Chrizostom és Ágoston is bizonyítják, a helyes ítéletnek legbiztosabb szabálya és mértéke. A mennyiben régibb és újabb egyházi írókat szintén idéz, ezt teszi annak igazolása végett, hogy nem új tant terjeszt. Nem irigyli ő ellenfelének ama dicsőségét, mely szerint irataiban az orthodoxok előtt ismeretlen újításokat felhoz. Ilyenek: hogy a fiú lényege az atyáétól és a szentlélektől ugyan nincs elválasztva, de ezekétől mégis valóban és igazán különböző; hogy mind az az előny, a mi Krisztusnak adatott, megtestesülése ideje óta adatott. Sőt a fiui éltető és megigazoló erejéről és imádásáról mondott állításai oly zavartak, hogy azokból a legnagyobb képtelenség következik. Megokolja továbbá még azt, hogy miért bizonyít itt-ott a jezsuiták nyilatkozataival is. Mert az ágostai hitvallásban, sőt a smalkadeni czikkelyekben szintén ki

van mondva, hogy az Istenre és a szent háromságra vonatkozólag egyetértenek a pápával. Különböen is csak az igazságot kell nézni s nem a személyt, a ki azt mondja. Valóban sajnálni lehet az Ubiquitas védőinek vakságát, kik az igazság elől becsukják szemüket, melynek fénye különben a tudatlanság sötétségében feneklők szemei előtt feltárult.

Jelen munka a hitvita irodalomban előszeretettel alkalmazott párbeszéd alakjában van tartva akkép, hogy szerzője Horváthot *Nobilis provocator*, magát pedig *Ecclesiasta provocatus*-nak nevezi.

Erdemleges czáfolatát Lám valóban első sorban a szentírásra, azután az egyházatyákra, Lutherre és Melancthonra alapítván, a Kalvinismus vádjának visszautasítása mellett folyvást azt iparkodik kimutatni, hogy az ő tanítása az igaz egyház hitvallásával ugyanazonos. Egyebek közt midőn ily módon Krisztus menybemeneteléről szól, felkiált, hogy ha ő kálvinista, akkor kálvinisták az Isten fia, az evangelisták, és az angyalok, kik a menybe távozó Krisztus után néző apostolokhoz szóltak, Péter és Pál apostolok és mind az igazhívő egyházatyák. Ellenben Horváthnak felhányja az Arius tévnanához való közeledést, miután épen úgy nyilatkozik, mint Dávid Ferencz, Blandrata s az Isten fiának többi ellenségei, a midőn annak örökös isteni természetét cáromlólag megtámadják.

Más helyen gúnyolodva a kihívónak szokásos s jelesül az Ubiquitas bizonyítására használt syllogismusairól, a következőleg érvel: Az a kinek az összes helyek alávetvék, testének állásával nem egy helyen, hanem mindenütt, vagyis minden helyen van jelen. Már pedig Horváthnak Neére falu minden helye alá van vetve. Ennélfogva Horváth Gergely teste állagával Neére községének nem egy helyén hanem összes helyein egyszerre van jelen.

Az utolsó fejezet élén állanak a »*Nobilis provocator*« eme végszavai: Ezt a választ azért küldöm neked, hogy vagy alaposabb okokkal colloquium útján, döntséd meg (a mi soha sem történhetik), vagy lemondva a kalvinismusról, az itt általam kifejtett és az Isten igéjére alapított tant egészben fogadd el. Erre az »*Ecclesiasta provocatus*« feleli, hogy a kihívó nyilait a hit paizsával fogta fel, és egyéb vágásait melyek nem annyira ellene, mint az orthodox egyház ellen irányultak, az Isten igéje kardjával törekedett elhárítani. Hogy ez mennyire sikerült neki, annak megítélését az őszinte és értelmes olvasóra bízza.

Ebben a fejezetben összegezi azután a kihívott a gladiatori ugrásokat, a miknek a tárgyhoz semmikép sem tartozó elmefuttatásokat nevezi, melyeket Horváth, szerinte csupán túlszpongó elméjének fitogtatása végett kevert bele. Hasonlók ezek a gladiátorok részéről, tagjaik hajlékonyságának mutatására szokásosan tett különböző ugrándozásokhoz.

E részben mindenekelőtt csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy ellenfele őt előbbi leveleiben Ambrosius Sebastianusnak cí-

mezi, ellenben utóbb a hol csak lehet németül Sántának, Claudusnak (Lahm) nevezi őseről, ki egyik lábára sánta vala és sok évvel előbb, mielőtt még akár ő, akár amaz a napvilágot megpillantották, 90 évet meghaladó korban meghalt. Eme gúnynévhez egyéb förtelmes rágalmak sorakoznak, a melyekkel a hozzáküldött támadó iratok, mint virágokkal díszítvék. Ez a vitatkozási módszer semmikép sem fér össze Horváth állásával, ki nagyságosnak czimeztetik s ily czímet igényel is. Lám már gyermek korában hallá tanítóitól Aristoteles szabályát: A ki valakivel bármily dologról vitatkozik, érvekkel kell azt meggyőznie s viszont túrni tartozik ugyan ily módon való legyőzetését. De férfiakhoz nem illő, hogy úgy iparkodjanak egymást meggyőzni, mint a piaconz kenyeret áruló kofák.

Ha a szenvedett rágalmak miatt megakarná magát boszulni: hozhatna ő fel kihívója személyére nézve sok mindenfélét, a melyek nem rágalmak, hanem köztudomású tények, de azok sorából csak egyet kíván megérinteni. Harmad napra a most czáfolt irat elküldése után, ellenfele abba a helybe esett be, a melyet undorodás nélkül említeni sem lehet, és sérülése a sebész műtétét, úgy több hétig tartó gyógykezelést tett szükségessé. Ekkép az Isten büntetése elérte azt, a ki az éplábút sántának csúfolta, és maga lett sántává. Az ily helyen történt megfenyítése, figyelmeztetésül szolgálhat neki tévelygései abbanhagyására, mint a melyek kaput nyitnak Arius Isten káromló tanának, a ki pedig a történet tanúsága szerint életét ugyanoly undok helyen végezte. Vegye tekintetbe saját lelkészének, Creutzer Gáspárnak a rágalom nagy mesterének példáját is, ki rágalmazó levelében a híveket rábeszélni törekedett, hogy a sántának ne higyenek, — s íme vele történt, hogy midőn egy gabonás kocsi, melyen ült felfordult, maga megsántult, sőt sánta maradt egész haláláig, mely őt evés és ivás közben lepte meg. Horváth ugyan mind előtte, mind mások előtt ismételten kijelentette óhaját, hogy hasonló módon gyorsan és váratlanul múljon ki; az sem ismeretlen előtte, hogy Plinius és Julius Caesar is nyilvántották, hogy rögtönös halál a legnagyobb szerencsének tartandó: mindazonáltal az ily kívánságot nem véli az igaz keresztyéni megnyugvással és az Isten irányában tartozó engedelmesség követelményével megegyeztethetőnek.

Kihívója, megtagadja tőle a valódi belső jámborságot, s benne annak csak némi külsőségeit mondja felismerhetőnek. Lelki állapotának megbírálására azt, a ki ellensége, nem tartja hivatottnak, hanem megítélését az Istenre bizza. Viszont ettől kérdezi, vajjon valódi jámborságot tanúsít-e akkor, midőn az Isten élő képmásait rágalmakkal marczangolja s minden módon üldözi, a szorult állapotban levő keresztyéneket uzsoráival kiaknázza, az alája helyezett lelkészeket, ha szavukat az uzsora és egyéb helytelenségek ellen kötelességszerűleg felemelik, állásukból elűzi, e közben pedig a bálvány-képeket a babonára hajló emberek szemének kápráztatása végett selyemmel, aranynyal és más drágaságokkal felcziczomázza.

!
 (B. M. Horv.)

Horváth az élőszóval eszközözendő vitatkozást annyira sürgeti, mintha anélkül nem is lehetne alapos okokat felhozni. Ez éppen nem áll, mert a távollevők egymással a legfontosabb dolgokról levélelileg is tanakodhatnak, ha tehát a colloquiumot minden áron kívánja, ajánlja neki a következő módot. Válaszszon ki a maga iskolájából két növendéket, a kik közül az egyik olvassa fel saját érveit, a másik pedig az ő — Lám — feleleteit. Az Istenhez intézett búzgó fohász után vigyázzon megfeszített figyelemmel az előadottakra, vesse azokat össze Isten igéjével s minden indulatosságot legyőzve, ítéljen. Ezáltal kívánsága is teljesül, a távollevők is olvashatják a kölcsönös iratokat, a kik a szóbeli vitatkozásnál talán nem jelenthetnének meg.

A mennyiben ezzel kihívója nincs megelégedve, nyilatkozzék határozottan a felől, vajjon magán, vagy nyilvános vitatkozást kíván-e? A mi az elsőt illeti, attól sohasem vonakodott. Erre bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy kevéssel azután, miután ő Késmárkra jött, amaz a város templomában eltávolítva minden más bírót, hozzá kérdést intézett, mi vitte őt az ubiquitas megtagadására. Erre ő azonnal elővette és megmutatta a könyvet, melybe még mint gyermek az ubiquiták megczafolását tanította előadása után bejegyezte. Ilykép világosan bebizonyította azt is, hogy gyermekora óta állhatatosan megmaradt abban a vallási meggyőződésben, melyet az Isten igéjével megegyezőnek tart. Hasonlókép hivatkozhatik a köztük több mint 3 év előtt a várban, előjárósága előtt lefolyt szóbeli vitájukra, a midőn ellenfelét az a kudarcz érte, hogy azon ünnepélyes felkiáltását (Exod. 32 v. 5.) »*Cras solemnitas Domini est*« tévesen Jehova helyett, az áldozati bárányra vonatkozónak állította. Szintügy rámutathat az említett lakodalom alkalmával volt colloquiumukra, a melyre amaz már elkészülve jött s könyvekkel ellátva ült az asztalhoz. Ekkor ugyan — nyíltan megvallja — egyaránt kifogásolta a helyet és időt; midőn azonban a sürgető unszolásoktól máskép nem tudott szabadúlni, a vitatkozást a lehető mérséklettel olykép vitte, hogy az elmondottaknak megbánására épen nincs oka, a mit ellenfele aligha mondhat el magáról.¹

Ha pedig ez nyilvános vitatkozást óhajt, úgy több körülményre kell figyelmeztetnie, a melyekre úgy látszik nem gondolt. Ilyeseknek rendezése nincs a magánosok kénye-kedvére bízva: ahoz megkívántatik az egyházak kiválóbb tagjainak beleegyezése és a legfőbb előjáróság tekintélye, a költségek fedezése iránti megállapodás, a felesleges kitéréseket gátló rendszabályok stb. Nem is

¹ A Xylander-féle kéziratnak az Abel gyűjteményben olvasható kivonata szerint Horváth és Lám között 1589 február 5-én Késmárkon a tanácsházban is colloquium tartatott, melynél a vitatkozókon kívül még jelen voltak: Wolfgangus Ligustius Coadiutor magistri rationum. Mathias Boborowicz Tricesimator Kásmarcensis, Joannes Scholcz Pastor Beelensis. Paulus München Pastor Georgiomontanus.

lehet az annyira fontos feladatokat egy vagy két személyre bízni, hanem óhajtandó, több kiváló és köztekintélyben álló férfiaknak mindkét részről harcosokul való megnyerése. Mindezek az előfeltételek itt teljesen hiányoznak. Horváth, a ki Konstantinus császárt utánozza ugyan a vitatkozási kedvben, de nem a helyes megintések méltánylásában, úgy tesz, mint Svetonius szerint Claudius császár, a ki képzeletben nem létező sereget alkotott. Irataiban felállít egy képzelt colloquiumot s ebben neki — Lámnak, — oly dolgokat tulajdonít, a melyek soha eszébe nem jutottak. És e képzeleti vitatkozásban a többi között hozzá úgy szól: Mivel te állításomra felelni nem akarsz, Isten veled; máskor majd felgyűrközve szállok ki veled.

Erre a gladiator fogásra csak az feleli: ha amaz felgyürt karokkal akarja a kérdést eldönteni, ő viszont összekulcsolt kezekkel (a mi az imádságnak külső jele) ajánlja magát és ügyét az Istennek. Ha annyira vágyik ellenfele a harcra, hogy a nélkül nincs nyugta, mutassa meg a törökön, mennyi erő van felgyürt karjaiban, de nem a békét és igazságot kereső lelkipásztorokon. Kövesse atyja példáját, a ki a mily bátran küzdött a törökök ellen, ép oly kegyes volt az egyháznak az orthodox tanokat védő szolgái, mint például az ariánusokat tollával megtámadó Szegedi István iránt.

Végül még kifejti, hogy nyilvános vitatkozásnak főleg két célból: u. m. az isten dicsősége vagy az anyaszentegyház kiépítése végett lehet helye. De a csupán saját dicsőségét hajhászó Horváthnak egyik sem célja. Tanúsága ennek egy tisztességes társaságban tett ama nyilatkozata, hogy nyilvánosan akaszszák fel, ha a vitatkozással nem viszi annyira Lámot, hogy ez moccani se bírjon.¹ Majd más alkalomkor ugyanezt a nyilatkozatot fentartá, arra az esetre, ha a kihívott, a mennyiben legyőzetik, a maga felakasztásában megnyugszik.

A munka végén befejezése idejét, az 1590-ik évet a következő acrostichon fejezi ki: qVI perseVeraVerIt aD flneM VsqVe, Is saLVVs erlt. Ehez még két költemény van csatolva, egyik az előszó előtt, a másik *De funda verbi Divini* czímmel az Errata után. Mindkettőben czéloz szerzője ellenfelének hatalmas testalkatára és saját igénytelen természetére.)

*hatalmas
longorini!*

Ráth György.

¹ E mondatát Lám az Errataiban, mint tévesen kihagyottat német nyelven idézi következőleg: Ich wil mich draussen an den lichten Galgen hengen lassen, wo ich euch nicht also wil eintreiben, das ihr mir nicht ein kück werdet antworten können.



KATONA MINT VÍGJÁTÉK ÍRÓ.

Katona József irodalmi hagyatékában az apocryphnak bizonyult »Tündér Alma« mellett, egy vígjátéka is előkerült, melyről addig csupán Déryné Naplója nyomán tudtunk valamit. Kettősen érdekes dolog, mert először Katonát mint vígjátékirót mutatja be irodalmunkban, de másodszor oly ügyet helyez új világításba, melyről eddig csakis az érdekelt egyik fél elfogult véleményét ismertük. Az egész hagyatékunk kétségkívül legbecsesebb darabja a »*Rórsa vagy a tapasztalatlan légy a pókok között*« című 3 felvonásos vígjáték. Becsét nem abszolút értékében keressük. Ettől nagyon is távol áll! De korrajzi értékén fölül néhány jellemző vonással egészíti ki írójának egyéni jellemét, mely Déryné elbeszélése nyomán nem a legkedvezőbb színben tűnhetik föl.

A ki ismeri Katonának a Tudományos Gyűjtemény 1821. évfolyamában megjelent cikkét: »*Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség nem tud lábrakapni?*« és emlékszik azon panaszokra, melyeket színi viszonyaink akkori nyomorúságos helyzete csal ajkaira, az érteni fogja keserűsége okát.

Az állandó magyar színészet hiányát joggal tartja a bajok legnagyobbikának. E bajt nálánál senki jobban nem érezhette akkor. E fölötti panaszának senki sem adhatott jogosabb kifejezést. Mily nehezebb ehetett Katonának a pesti színészet megszűnése! Úgyszólván akkor ért azon korba, hogy az utánzás nyűgétől megszabadult és drámaírói tehetségét eredeti tárgyakon kezdte próbálgatni. Ekkor tervezi Bánkbánját, ekkor fejezi be első eredeti vígjátékát, melynek meséjét a színészi életből veszi. *Farsangi utazás* című korábbi vígjátékáról közelebbit nem tudunk. A gyakorlati színészkedés kifejleszti drámaírói képességét s midőn e tehetség önállóságának első kiváló próbáit nyújtja, a pesti színészetet 1815-ben megszüntetik és a színészeket dajkaságba küldi Pest megye Borsodvármegyéhez! Katona drámaírói tehetségének nem kedvezhetett e nem várt fordulat. Évek múlva kitör belőle a keserűség s azt panaszolja: minek írjon valaki nálunk drámát, midőn kilátása sincs arra, hogy azt előadják — alkalom sincs reá, hogy a közönség tapsai továbbhaladásra büzdítsák a megkezdett

pályán? Így csak az igazi drámaíró beszélhet, ki nem könyvdrámákért lelkesedik, hanem olyant akar alkotni, mely irodalmi becsén felül szinpadai életképessége által is bizonyóságot tegyen sikerült voltáról.

E forduló ponton kétszeres érdeklődéssel bír kutatni azt, vajjon a Rózsa című vígjáték, mennyiben jelez haladást Katona drámaírói pályáján. Ez egyetlen reánk maradt eredeti vígjátékából ha nem is teljes, de megközelítő fogalmat alkothatunk magunknak arról, vajjon minő veszteséget jelent vígjátékírodalmunkra a pesti színház megszűnése és Katona kényszerű távozása a színháztól.

A vígjáték tárgya egy érdekes epizód Déryné életéből. A kiváló művésznő nagybecsű Naplója említést tesz a rózsza történetéről. Déryné kétségkívül szeretett kaczerkodikni s habár 1815-ben nem is állott még művészeté delelő pontján, mint primadonnája a pesti magyar színháznak, legünnepeltebb tagja volt az egész személyzetnek. Az ünnepelt művésznő irigylendő sorsa mellett, kevésbé irigylendő helyzete volt a feleségnek. Déry erőszakos, követelő jellemű férj volt. Természetében több volt azon jellemvonásokból, melyek a feleséget nagyon is emlékeztetik azon súlyos helyzetére, mely egy zsarnok férjjel szemben napról-napra tűrhetlenebbé válik, mint a melyek a boldog házasság fő-föltételei.

A boldogtalan asszony veszedelmes, ha szórakoztatására bő alkalom kínálkozik. És kinek van e tekintetben könnyebb helyzete, mint a színésznőnek, ki szinpadai illúziók segítségével szerezheti meg imádóinak egész legióját? Dérynében sok olya tulajdonság lehetett, a mi a társaséleti érintkezésben nem rontotta le a szinpadai illúziót. Csak naplóját kell olvasni! Egy majd 80 éves asszony, ki ily szeretetreméltóan tud még csevegni, fiatal korában kétségkívül elragadhatta azon imádóit, kiknek rajongása egy színi előadás veszedelmes benyomásai nyomán keletkezett.

E rajongók — vagy ha úgy tetszik titkos imádók — sorában, szerény helyet foglalhatott el Katona is, ki Békési József álnéven apró szerepekre vállalkozott »mint delectans actor« a társulatnál. Nem olyat mint Prepelitzay Sámuel a Tudományos Gyűjteménynek később egyik szerkesztő társa, akkor még nevelő, ki valóban bensőbb viszonyt folytatott ekkor már Dérynével, a boldogtalan asszonnyal; még olyat sem, mint Gyertyánffy, ki vagyonos volta révén sok olya kedvtelést engedhetett meg magának a mi által közelébe juthatott az imádott művésznőnek.

Katona eszményi szerelmet érezhetett a csinos Széppataki Rozália iránt. Midőn Déry feleségévé lett, megszűnt benne ez az érzelem s mint azt az olya csalódott szerelmesek szokták tenni, kik nem merték nyíltan, határozottan bevallani szerelmüket és azt hitték, hogy magokviseletöknek elég beszédesnek kellett lenni arra nézve, hogy a szóbeli nyilatkozás ne tűnjék föl fölöslegesnek, ő is szívében egy vélt csalódással gazdagabban, de szerelméből teljesen ki nem ábrándulva, féltékeny szemmel kísérte az egykor szeretett

asszony minden lépését. Szerethette még mindig titokban, de sokkal büszkébb volt, semhogy bevallja, sokkal jellemesebb, semhogy ezen a jogon, mint szerető, a férj jogainak bitorlására mert volna gondolni. Örködött felette, anélkül, hogy szerelmét elárulta volna s inkább akart gyűlölt intrikusnak, mint kijátszott, mellőzött szerelmesnek látszani. Csak így érthető érdeklődése, csak így fejthető meg éberségének csaknem bántó folytonossága a szeretett asszonnyal szemben.

A Rózsa című vígjátéknak nem az a célzata, hogy egy kaczer nőt állítson pellengérré. Sőt az a tisztességes irányzat, melyet Katicza egyéniségének rajzolója körül lehetetlen észre nem venni, azt sejteti, hogy a tanulság ugyan a légynek van szánva, de olyképen, hogy a pók is értsen belőle. Katicza ugyan olyannak van feltüntetve, ki maga mondja »én örömet alliance vagyok az egész világal,« de távol van lényétől a kaczerságnak az a veszedelmes fajtája, mely vígjátéki bonyodalom helyett anyagul szolgál egy tragoedia számára. Katiczában inkább neveltségessé kell tenni a kaczerságot, mert mögötte nincs bűnösség. A baj gyógyítható — s a volt imádó lelkes érdekelttségével szándéktalanul elárúlja önmagát, midőn figyelmezteti a kaczer feleséget, hogy könnyen nevelés helyzetekbe kerülhet, mielőtt annyira tudna sülyedni, hogy kaczersága egy valódi tragoedia csiráit rejtene magában.

Katonának nem lehetett ekkor még igaz oka Dérynét gyanúsítani. Aztán sajnálhatta is benne a szerencsétlen hitvest. Hogy vígjáték tárgyává tette a kaczer asszony élete egyik epizódját, ebben nem a kárörvendő roszakarat, nem a diadalmát űlő gonoszság munkált közre, mint Déryné hiszi. A mellőzött szerelmes látszik megszólalni, ki már úrrá lőn érzelmei fölött, bár nem tudja elfeledni, hogy egyszer egyedül akarta bírni e szívet, a mely után most annyian esengenek.

Gyerfanorinszky, a darab hőse, gazdag nemes ifju, kit szülői magasabb tanulmányok folytatása céljából Pestre küldenek. Udvarmestere Demerocsinyi, bonvivánt öreg úr, ki maga is »egész a bolondulásig« szereti a magyar színészeket. A nevelő és tanítvány együtt bujják a színházat. A jó udvarmester azon célból teszi, hogy tanítványa a tanítást tegye magáévá; az életrevaló tanítvány azonban Cratinus iskolájában a tanítókat kedveli meg. Keresi társaságukat, szereti Meliboeust de csak azért, mert Amarilla is vele dialogizál. Határozott comicai felfogás nyilvánul e helyzetben. A bonvivánt nevelő ki saját passióját tanító és nevelő célzatok ellenzője mögé óhajta rejtegetni, maga ad alkalmat arra, hogy tanítványa egy, a mesterre nézve is fölötte kellemetlen helyzetbe keveredjék. E felfogás Katona vígjátéki talentuma mellett tanuskozik. Gyerfanorinszky gazdag s módjában áll a színpalak mögötti ismeretséget az életben is folytatni. Nincs szintársulat, mely nélkülözne a Nyalóczyakat, Muraközietket, Madam Nyalóczyt, a hódításból félig kikopott de »romános« hajlamú öreges dámát, ki szíves

alkalomszerzője szerelmes pároknak; az ostoba és otthon durva férjet Deresházyt, kit a gazdagság vakká tesz, valamint az imádott primadonnát Deresházyt, ki a házi élet nélkülözései mellett szívesen veszi az ünnepeltetést és az oly vendégséget, hol ép úgy központja a társaságnak, mint a színpadon környezetének. Gyerfanorinszky élvezetet, gyönyört talál Cratinus tanítványainak társaságaiban és erősen kivészi a vámot ez élvezetből annélkül, hogy e társalgás veszedelmes következményeivel tisztában volna, a velők együtt mulatozó udvarmesterrel egyetemben.

A jó öreg korlátolt mindennapiságát kegyetlenül megzavarja Finolányi András ki »bolhát tesz a fülébe«.

Finolányiban lehetetlen Katonát föl nem ismerni ha mindjárt nem is tekintjük, hogy az eredeti kéziratban az András név helyett eredetileg József állott.

Finolányi a pókoktól a tapasztalatlan legyet akarja megóvni, kit csaknem egészen hálójukba kerítettek már. De nem annyira egytől, mint a pókok egész társaságától félti őt, bár tudja, hogy épen az az egy az, a kinek kedvéért társalog a többiekkel. A hálót kell szétkúszálni. Ha észreveszi, hogy épen az, kiért rajong, barátságos érzelmeiből másnak is juttat annyit mint ő szeretné, bizonyára ki fog ábrándulni, s megszabadul azoktól is, kik ezen a réven élődnek vagonán. A szerelmes ifju kiábrándítása — ez a célja Finolányinak.

Lakomán van együtt a társaság Gyerfanorinszky nál.

Finolányi alkalmat ad arra, hogy Katicza és Gyerfanorinszky egy sötét szobában találkozzanak egymással. Finolányi a szoba szögletében rejtőzve kihallgatja őket. Gyerfanorinszky szavai tiszta szerelemről tanuskodnak s maga Katicza egy szavával sem árulja el a kötelességét elfelejtett feleséget. Gyerfanorinszky ekkor rózsát ad át neki oly kikötéssel, hogy ez ne kerüljön idegen kézre. »Ehhez a hitvány rózsához kötöm becsülesemet és meg fogom látni, mikép bánik ezzel az újdonos barátság.«

Alig távozik a szerelmes ifju, már új látogató jelenik meg *Prédahelyi* hadnagy személyében. Katicza intett neki (valószínűleg még a színházban) s íme eljött megkérdezni tőle, hogy mit kíván. Beszélgetésökben nincs ismét semmi olyan a mi a női hűséggel ellenkeznék. Sőt úgy tűnik föl, mintha a Katicza tetszelgő de nem bűnös kaczerésága miatt sokkal komolyabbá vált volna a helyzet, mint az a valóságban lenni akart. A fölbíztatott udvarlótól a kaczeréságban túlzó asszony csak úgy bír szabadulni, hogy a Gyerfanorinszkytól kapott rózsát adja át neki.

Nyalóczyné megjelenése, a helyzet gyanus színezetének elhárítása céljából történik. Lehet, hogy Katicza még akar valamit *Prédahelyi*nek mondani; de ekkor leszakad a szekrény az elrejtőzött Finolányi alatt s míg a vendégek a nagy zajra előre rohannak — Finolányi kisuhan az ajtón, hogy újra megjelenvén, maga segítsen a tolvajt legjobban keresni.

A mese szálai elég ügyesen szövődnek. Finolányinak teljes bizonyíték van a kezei közt. Az elajándékozott rózsza bizonyára ki fogja ábrándítani Gyerfanorinszkyt. Csak a helyes utat nem szabad eltéveszteni. A vizsgálatás, a szánakozás csak olajat öntene a tűzre »mert a vért csendesíti, csendes vérrrel pedig csak azon gondolkozunk mindig a mit elvesztettünk«. Ha folytonos bosszúságban, ideges nyugtalanságban tartja Gyerfanorinszkyt, úgy az eseménynek csak a csúnya oldalát fogja tekinteni s az imádás tárgya utálatossá fog válni.

A második felvonás kezdetén Finolányi, Jancsi inast buzdítja föl arra, hogy kötelességei teljesítése körül bosszantó hanyagságot tanúsítson. Nehezebb helyzete van a jó barátnak Demerocsinyivel szemben, ki egészen elvesztette a pillanat zavarában fejét. Mulatságos kétségbeesésében attól fél a legjobban, a mivel ki akarja barátját, Gyerfanorinszkyt ábrándítani. Feletőbb comicusan hangzik a nevelő szájából szemrchányásképen az, hogy miért mondott meg mindent növendékének, miért bosszantotta föl, miért ragadta el álmát, miért nyitotta meg szeméit. Hogy a rózsát másnak adta oda! Ezt el kellett volna a többiekkel együtt hallgatni a valódi jó barátnak. Szinte sajnáljuk, hogy a fölöttébb mulatságos párbeszéd (II. felv. 3. jel.) oly rövidre van szabva. Méltó folytatása azonban az ezt követő 4-ik, melyben a határozatlan jellemű Demerocsinyi a reménykedés és kétségbeesés határain maga sem tudja, vajjon aggódjék-e növendéke sorsán, vagy örüljön a dolgok ezen fordulatán? Nem tudja fölfogni Finolányi ügyes satiráját, ki Katicza jó tulajdonait, szeretetreméltóságát, szépségét emlegeti Gyerfanorinszky előtt — a csalódott szerelmes természetesen az álmatlanul eltöltött éjszaka után lázas idegességgel az előnyösen rajzolt képen csak annál több torzvonást fedez föl, minél nagyobb gonddal ékesítgeti ki azt Finolányi.

E két jelenet magában is fényes bizonyítéka Katona egyéniteni tudó vígjátékírói tehetségének.

Helyes comicai érzékre vall az a fokozása is a jelenetek mulatságos voltának, hogy midőn a kötelességében hanyag Jancsit elűzi a háztól Gyerfanorinszky, Demerocsinyi egészen kétségbe esik. Megsemmisülve látja tekintélyét, érzi, hogy az események hullámai összecsaptak a feje fölött s nincs elég erélye, elég hatalma arra, hogy ránczba szedje a dühöngő tanítványt. Mily comicusan hangzik az a lemondás teljes funerator hang, a melylyel eltávozik a helyszínéről, hol önnön magát tette lehetetlenné: »Levelet írni, kocsit szerezni, befogatni, felülni! Hahó el! haza a fiúval! Hajts! haza vinni, számot adni! Nem Hofmester Demerocsinyi. Becsületes öreg, megelegetett élet, csendes halál — vége« Egész eddig úgyszólván csupa nyílt cselekménnyel van dolgunk. Ezután már a színpalak mögötti ármány kezdődik. Finolányi addig akarja ütni a vasat, míg meleg. Gyerfanorinszky nyakára küldi Deresházyt, azért, hogy fölindulását növelje. Itt tudjuk meg, hogy Gyerfano-

rinszky szeretete Deresházyné iránt »nem világi, nem baromi szeretet volt«. Deresházy, egyénisége is egy vonással határozottabb alakot ölt. Az otthon zsarnok férj — a külvilággal szemben nem bír annyi bátorsággal, hogy megvédje felesége megsértett becsületét s hidegszívűséget színlel, csakhogy ostobának ne tartsák. Csak egy ilyen férj mellett lehetséges azon helyzet, a melybe Deresházyné keveredik. Ez ismert sorsa a zsarnok férjeknek, kik érzik hibás voltukat, de nincs erejük hibáikon uralkodni és a külvilággal szemben a közönyöst játszák, mert nem tudják a határozott jellemű, de jó férj, becsületes szerepét.

Finolányi még a hadnagyot is Gyerfanorinszkyhoz küldi azon ürügy alatt, hogy hivatja őt. Mulatságos vetélykedés támad a férj és a titkos imádó közt az iránt, vajjon melyikök vállalja el a hadnagy kihívását?

A Katicza megszegyenítése — nem sikerült jelenete a felvonásnak. Tény, hogy Gyerfanorinszky fölindulása a legmagasabb fokot éri el a kihívási jelenetben s most bizonyára a legnagyobb határozottsággal fogna szakítani a kaczer nővel. A hadnagy által visszaajándékozott rózsát most már lehetetlenség továbbra becsülnie. Az ablakon át véletlenül meglátja az arra elhaladó Katiczát. Nem mutat lovagias jellemvonásra, hogy a mitsém sejtő nőt fölhívja lakására s szemrehányó nyilatkozatok kíséretében a többszörösen megvetett rózsát elébe dobja e szavakkal: »Most már siessen, odaadhatja akár egy márgirnak«.

Katicza szégyenkezve távozik, de bizonyára az ő pártján van a részvevők nagyobb fele, mert a visszautasítás ilyen durva nemére egyrészt nem vált érdemessé, de másrészt nem is lehetett elkészülve egy lovagias férfival szemben.

A harmadik felvonás szinte fölöslegesnek látszanék, ha épen ennek nem az volna a célja, hogy Katicza eljárását igazolja.

A párbajozó felek találkozását tárgyalják az első jelenetek. Finolányi még egy utolsó csel fogáshoz is nyúl a mennyiben kibolondítja Nyalóczy urat azon hiszében, hogy a felesége — mint secundáns fog szerepelni a párbajnál — férfi ruhában.

A hadnagy és Gyerfanorinszky már lövésre készen állanak, midőn a hadnagy segítse, a ki nem más, mint a férfi ruhába öltözött Deresházyné, nyakába borul e szavakkal a hadnagynak: Bátyám!

A helyzet természetesen megváltozik. Az ellenségekből barátok lesznek és a rózsza elajándékozása is elveszti azt a sértő mellékizét, melyet Gyerfanorinszky tulajdonított neki kezdetben.

Még csak az marad földéretlenül, vajjon elhigyjük-e ez új rokonságot? Aztán hogy is történt, hogy mindeddig nem találkozhatott férj és sógor egymással? A Madam Nyalóczy jó hátvédül szolgál a hadnagynak, hiszen már előbb tudjuk e kalandos hajlamú hölgyről, hogy szíves Ariadnéja a tévelygő Théseusoknak.

A kalandra vágó hadnagy a sógora lakása helyett rendszeren

a Nyalóczynéera bukkant s ott keresett magának könnyű kárpótlást. Valahányszor csak kereste sógorát, az ármányos madam mindég elállta útját s azt hazudta, hogy senki sincs otthon. Most már a negyedik napja, hogy kerüli őket is, mert retteg az élvezetre vágyó madamtól.

Hogy a rokonságról előbb nem volt legalább sejtelmünk, ez lehet, hogy hibája a könnyedén odavetett cselekménynek, de lehet, hogy Katona maga is homályban akarta hagyni ezt a pontot — bár nem valószínű, hogy ily durva család által mind Katicza, mind a hadnagy jellemét el akarta volna rúttítani, pedig a család által nagyot sülyedne mind a kettőnek erkölcsi értéke.

Megnyugtatóbb magyarázat az, hogy Katona szükségesnek látta e jelenet által elosztatni mind azt a gyanút a mely Katicza jelleméhez férhetett, ki egy imádójának rózsáját könnyedén elajándékozta. A rokonnak szóló adományozás megfosztja a cselekedetet minden erkölcstelen mellék-czélzatától — de meg nem is hihető, hogy ha a hadnagy a rózsát, mint szerelmi zálogot kapta volna, attól oly könnyen váljék meg, mint azt a 4-ik felvonás 11-ik jelenetében teszi. »De mintsem az urnak ezért a nyakát tekerjem ki, inkább visszaadom« — így szól Gyerfanorinszkyhoz. Szerelmesek ily formán bizonyára nem beszélnek. Finolányi záró-szavai elosztatják a végső kételyt arra nézve is, mintha a vigjátéknak az volna a czélja, hogy Katiczát pellengérré állítsák. Ő csak a vén nevelő szemeit akarta megnyitni »hogy máskor a jó emberekre is jobban vigyázzon, mert egy ifju körül, a ki elsőbben kezd a világi kicsapongásokhoz, bizonyos környüállásban a *legjobb emberek is* szopókká és pókokká válhatnak«. Ő inkább a meggondolatlan ifjút akarta a ballépéstől visszatartani, mint csábítójául Katiczát föltüntetni, ki mint ilyen érdemes volna, hogy ne csak neveltség, de megvetés tárgya legyen.

Madam Nyalóczynak ugyan nincsen lényeges befolyása a cselekményre s inkább jól adható szerepnek látszik. Pedig okvetlenül ellenképe akar lenni Katiczának. A pókok közt bizonyára ő a legveszedelmesb, mint a hadnagy példája is mutatja s nem Katicza, ki ha hódításra menne ki, semmi esetre sem fogná elajándékozni nyomban azt a rózsát, melyet egy szerelmes *gazdag* ifju szerelmi zálogul ad neki.

Katiczában a bűnös szándék nélküli kaczárság van szembeállítva a Madam Nyalóczy minden kétséget kizáró maga kelletésével.

Finolányi nem is attól félti Gyerfanorinszkyt, a mit jelenleg tesz, mint attól a mi ezen cselekedeteiből okvetlenül következni fog. A figyelmeztetés nemcsak neki, nemcsak Demerocsinyinak szól, de Katiczának is, kit inteni akar Katona, hogy a pusztá gyanu is a legnagyobb bonyodalmak okozója lehet.

Katonában, mint vigjátékíróban az érdeklődését el nem rejtendő sértődött szerelmes szelíd figyelmeztetése szólal meg. Ettől a felfogástól még akkor sem térhetünk el, ha meggondoljuk, hogy

Déryné, a bosszú művének tartja a vígjátékot! Sokkal más jelleme volt Katonának, semhogy erre képes legyen és a legkevésbé oly módon, mint Déryné hiszi, hogy megfizettette magát Gyertyánfival. A szerelmes Elek szerepe is sokkal nevetésesebb a vígjátékban, semhogy egy megfizetett vígjátékíró ily világításba helyezte volna.

Déryné futólagos áttekintés után úgy látszik nem annyira a vígjáték célzatától félt, nem attól, hogy magánéletének egy szűk körben ismert és könnyen félremagyarázható epizódjá kerül a világot jelentő deszkákra és csorbát ejtethet jó hírnevén, népszerűségén. Katona sértve érezhette magát, hogy egy oly közönséges ember mint Déry, hozzáfért a szép Róza szívéhez.

De a sértést csak magában érezhette. Karakterével ellenkezett volna nemtelen bosszút állani egy művésznőn, ki mint nemének többi képviselői szintén nem volt ment a hiuság és kaczárság hibáitól. Ellenkezőleg épen a botrányosnak szándékos kerülése árulja el a legjobban, mily tisztességesen fogta föl Katona az ismert epizódot — mennyire szerette még mindég titkon ezt a kaczér, de szerencsétlen asszonyt.

A tisztán személyi érdekű részleteken kívül nem kevésbé érdekes e vígjáték technikáját, a benne nyilvánuló felfogás ügyességét, a vígjátéki hangulat frissességét is közelebbről nézni. Mily egyszerű az a történet, melyet a rózsáról Déryné beszél el Naplójában s mily ügyesen van az egy cselekménynyé csoportosítva Katonánál.

A fővárosi sanyarú viszonyok daczára, valódi színházi élet kezdett akkoriban pezsegni. A közönyösebb érzelmű előkelő közönységet egy fölöttébb melegen érdeklődő kisebb kör kezdte pótolni. Főleg az ifjúság csoportosult köréjük s a fővárosi iparos osztálynak néhány magyar képviselője, kik magyaros vendégszeretettel támogatták az éhező apostolokat. Amabból ugyan több haszna leendett a színháznak; de emez eléggé kárpótolt egyeseket. A tagokat egymással eszményi kapcsok fűzték össze: az önérdek helyett a nemzeti missió teljesítésének fölemelő tudata. Túrtek és dolgoztak. Egy cseppet sem aggasztotta őket, ha a Rondella kopott tetőzetén becsepegő eső megzavarta éjjeli nyugalmokat. Mert biz megtörtént velök, hogy a kapupénz fizetésétől való félelemben ott ütötték föl éji tanyájukat a színpalak festett kastélyaiban.

Benke, Láng, Murányi fáradhatatlanul munkálkodtak a műsor körül; — Katona kétségkívül a legtanúltabb, legtehetségesebb munkatárs volt a színészcsoport sorában, ki tanulmányai mellett sem felejtkezett meg nemes kedvteléséről: a színészkedésről és drámaírásról. E víg mulató kör mellé csoportosultak a többi tagok, köztük: Déry és neje, kitől már ekkor nagyon sokat mertek reményleni társai. A kis termetű kezdőből, ékesen dalolgotó csalogány lett, kit Sáskáne asszonyom bizonyára nem mert volna többé uszályos ruhába bújtatott trücsöknek csúfolni.

Déryné szép sohasem volt. Nagy szája, apró termete nem

emelték nagyon a szinpadi illúsiót. De pótolta a külső hiányokat a valódi színészi temperamentum, egy felettébb nagy terjedelmű hangscála és az ő szeretetreméltó modora, mely magával ragadta egykorúit. Hogy ne rajongták volna körül az első magyar primadonnát! Naplójában szeretetreméltó őszinteséggel időz ifjúkori emlékeinél s ha nem akar is kacérnak látszani, elárulja, hogy mindez nagyon hízelt hiúságának.

Katona ebből az előtte pezsdülő életből merítette vígjátéka tárgyát. Egy kis korrajz tárul élénk benne nem ugyan teljes képpé kidolgozva, csupán vázlatosan. Mint ilyen is becses, mert megerősíti, kiegészíti Déryné Naplója vallomását.

Vígjátékirodalmunk a legszegényebb volt az idétt jó eredeti művekben. A mi használható volt, azt Kotzebue, Schröder, Holberg, Hensler, ifj. Stephanie stb. német munkáiból »nemzetesítették«. A hősi rajzolat, a vitézi dráma, ez bővebben termett — de az eredeti vígjáték csak nem akart előállani. Mindenki a múltat zaklatta drámai tárgyért — a jelen senkit sem látszott érdekelni. Katona kísérletet tett egy korabeli szerelmi episod eredeti feldolgozásával. El lehet bízást mondani, hogy *Rózsája az első magyar eredeti vígjáték, mely idegen tárgyú darab cselekményének felhasználása nélkül készült.* Ugyan alig több kísérletnél — de egy tehetséges ember sokat ígérő kísérlete.

Demerocsinyi alakja a jellemcomicum körébe vág s bár inkább passiv mint activ szerepre van kárhoztatva, nagyon mulatságos azon helyzetekben, melyeket az ő bonvivánt egyénisége zúdítt a fejére. Latinos műveltségű férfiú, ki még magyarul is csupa infinitivusokban beszél. Tanítványának nem tudott zabolát vetni — miként legyen képes őt most azon örvény széléről visszarántani a hová ő vezette? Az elveszett erkölcsi tekintély, de meg határozatlansága is úgyszólván kénytelenítik őt a nagyobb passivitásra, mi által jellemének comicuma csak annál élesebben domborodik ki.

Gyerfanorinszkyban a hamar lobbanó, de hamar ki is ábránduló szerelmes néhány sikerült vonással van rajzolva — Finolányi haditerve ezen jellemvonásokhoz van szabva. Maga az intrikus megfelel annak a jellemzésnek, melyet a szerző fűz a neve mellé »pajkos világ fia« Ha Katona nem önmagát akarta volna e szerepben festeni, bizonyára az egyéni indokot — a csalódott szerelmet — jobban kidomborítja jellemében. De ettől annyira óvakodik, hogy lehetetlen az ügyes tollú drámaíróról föl nem tételeznünk, hogy mindazt szándékosan teszi. Egyéniségének jellemző vonásai ezért nem tökéletesek. Katiczában sok kacértság fér meg annélkül, hogy bűnösnek látszanék, de anélkül is, hogy valami különös szerelmet mutatna férje iránt. Jellemző, hogy míg valamennyi imádójával (Finolányit kivéve) szót vált — férjéhez egy szava sincsen az egész darabon keresztül. Jelleme tisztaságát bizonyára jobban kidomboríthatta volna, ha maga is többre tudja becsülni Deresházyt.

Madam Nyalóczy pompás, bár nem épen új caricatura. Ugyszólván csak egy pár tollvonással van rajzolva, de nagyon ügyesen. Németes félműveltséggel, megvetőleg szolt a hazai állapotokról; szereti az ingyen vendégeskedést és a medisance-ot; még maga is hódításra vágyódik, de megelégszik már azzal is, ha másoknak szerez alkalmatosságot. Szerepe jelentéktelen, de megjelenése határozottan mulattató.

Deresházy és Prédahelyi hadnagy általános vonásokkal vannak oda vetve. Nyalóczy és Muraközy nem rossz alakok; de szereplésök tisztán a helyzet comicumba vág.

A meseszövegsben van ügyesség, bár a hatás eszközeiben nem mindég válogató Katona. Így az I-ső és II-ik felvonás záradéka, valamint a III-ikban a fán ülők jelenete tisztán az alsóbb comicum barátai számára van írva. Legsikerültebb még az első felvonás, melyben a mese szála jól bonyolulnak; kevésbé egészen a második, s a leggyöngébb — csaknem az elhamarkodás bélyegét hordva magán — a harmadik. A kibékülési jelenet váratlan, meglepő, nemcsak a cselekmény pillanatában, hanem azután is, mert a fordulat ezen nemére semmi sem készít elő. Kielégítetlenül tesszük le a vigjátékot, mert megoldását vártuk a csomónak, helyette arról győződünk meg, hogy tulajdonképen nem is volt szó, egy megoldani való csomóról

Ha a légy óvatosabb lesz is ezután és nem hagyja magát oly könnyen a pókok hállójába csalni, vajjon hiszszük-e, hogy a pók is eleget tanult arra nézve, hogy jövőben jobban őrizze meg becsületét?

Kár, hogy Katona épen ezen téma megoldását kerüli ki a harmadik felvonásban. Ha Katicza hiúsága, egy, neméhez inkább méltó megszegyenítésben részesül, annélkül, hogy becsületén csorbát ejtenénk, vajjon nem volna-e tökéletesebbé téve a vigjáték cselekményének kerekdedsége, nem volna-e tanulságosabb a darab, pókokra és legyekre egyaránt? A rossz befejezés sokat levon a vigjáték becséből. Sajnálni lehet, hogy Katona nem tudta jobban leküzdeni a mellőzött szerelmes sértődését. Kevesebb való adatot nyújtana így élete történetéhez, de bizonyára jobb vigjátékot írt volna.

Jelen formájában becses adalékot képez a kor rajzához a legnagyobb magyar drámaíró egyéniségének fejlődése történetéhez. A legjobbban csak az sajnálható, hogy a viszonyok úgy alakultak, hogy egy, az élet comicus oldalai iránt is ennyi érzékkel bíró drámaírónak nem volt többé alkalma képességét ezen a téren kifejteni.

Hová fejlődhetik vigjátékírói tehetsége, ha nem kényszerül távozni a színészettől, ha az állandó színészet új-meg új buzdítás forrását képezi számára, ha eszményi szerelme megtalálja tárgyát Széppataki Rozáliában?

Hiú kérdések, melyekre kielégítő feleleteket adni lehetetlen.

Bayer József.

ADATTÁR.

RIMAY JÁNOS ÉLETÉHEZ.

Rimay életével, irodalmi és politikai működésével behatóan még senki se foglalkozott, pedig akár mint költő és államférfi, akár mint ember egyaránt kiváló és rokonszenves alakja a maga korának.

»Emlékversek és megtiszteltetésekben elég része volt, de . . . irodalmunk még nem róttá le iránta kötelességét.«¹ valóban igaz. Mert boldogult Ipolyi Arnold össze hordta ugyan a nagybecsű anyagot, az érczet, hogy megalkossa belőle Rimay nemes alakját, de melegen érző lelkének ez az óhajtása nem teljesedett. Csak az alapot rakhatta le, gondolat, szeretettel, nagy művének befejezésében megakadályozta őt a halál.

Az a kötet, melyet Ipolyi Arnold utolsó éveiben sajtó alá rendezett s melyet később a magyar tudományos Akadémia közrebocsátott,² egy szakadatlan munkásságban, középszerű viszonyok között eltöltött nyugodt, összhangzatos élet egyszerű de megragadó képét tárja elibünk.

Rimayt a gondviselés nem halmozta el tulságosan földi javakkal s a szerencse sem igen hordozta szárnyán. De filozóf volt, ki szabadságát és csöndes lelki békeességét mindennél többre becsülte a világon. Tehetségeinél fogva arra volt hivatva, hogy a közügyekben vezér-szerepet vigyen de egyéniségének jellemző tulajdonságai és a viszonyok kisebb kört jelöltek ki számára. Mert sohasem tudta, de nem is akarta előtérbe tolni magát és saját érdekeit mindig alárendelte a közjónak. Ha szükség volt rá, hiven, odaadással szolgálta hazáját, kitünően megoldotta a reábizott

¹ L. Erdélyi Pál cikkét a Beöthy Zsolt által szerkesztett képes Irodalomtörténet 335. l.

² Alsó sztrégovai és rimai Rimay János állam iratai és levelezése. Budapest, 1887. Bevezetéssel ellátta Szilágyi Sándor.

feladatot, de megvárta, hogy a nagyok és hatalmasok keressék fel őt. Ne gondolja senki, hogy saját promotioja, előmenetele után futkos. Mert szíve szerint szánakozott azokon, a kik dicsőségért, hatalomért, uraságért s egyéb szerencsén forgandó dolgokért önmagukat adták cserébe és kizárták keblükből szép szabadságukat.

Ennek lehet tulajdonítani első sorban is, hogy oly alapos tudomány-nyal és sok oldalú műveltséggel oly erős, határozott ítélőképességgel s hozzá szelíd megnyerő modorral, aránylag még sem sokra vitte.

Mert egyáltalában nem lehet azt mondani, hogy *fényes pályát* futott volna meg, sőt egész életén keresztül inkább használt, mint fénylett. — Azok közé az emberek közé tartozott kiket mindenki tisztelt, becsült vagy szeretett, kiknek tehetségét, tudományát, jó szolgálatait gyakran igénybe vették, de aztán hamarosan meg is feledkeztek róluik.

Bocskay István fejedelemnek szüksége volt reá. Kedvelte és sokat tartott róla, mert pár hónap alatt belső komornyikjává, később bizodalmas, meghitt tanácsosává tette.¹ Ilyésházy nádor csakhamar fölmerte őt, nem engedte, hogy visszamenjen Erdélybe, hol ifjúsága egy részét töltötte, hanem mint portai követet és oratort fontos diplomatai küldetésekre alkalmazá. De halála után visszavonult nógrádmegyei jószágára, nem akart senkinek se útjában állani.

Legfőbb vágya, hogy magához hasonló műveltségű »*csendes s' Isten félelmében nevelt emberekkel*« éljen, nem igen teljesedett be. Életének felét oly társaságban kellett eltöltenie, mely őt felfogni, kellően méltányolni nem tudta, sőt magába vonulását világ gyűlöletnek, csöndes zajtalan munkásságát léha semmit tevésnek tartotta. Erre vonatkozólag írja gyermekkori barátjának Náprágyi Demeter erdélyi püspöknek: »*Vezem is eszemben, hogy akkor vagyok egyedül, a mikor sokkal vagyok itt való emberekkel együtt, akkor peniglen többekkel mikor csak magammal, mert akkor szállhatok bővebben azokkal a kikbe én gyönyörködöm s' a kiket szeretek*«²

De azért nem nézte le, legfeljebb szánni tudta szomszédjait, vagy patvarkodó atyafiait, a kik minden gyönyörüségüket vagyonuk szaporításában vagy a boritalban találták s' néha napján sok kellemetlenséget, bosszúságot okoztak a csöndes elmélkedőnek, ki Alsó-Sztrigovai magányában Senecával, Petrarcával, Ciceróval társalkodván, a világ hiúságát semminek tartotta. Mindazonáltal Rimay meg volt elégedve a maga

¹ U. o. 81. l.

² U. o. 98. l.

sorsával s' a nagyra vágyást nem ösmervén, keserű csalódásokban se volt része. Különben pedig azzal vigasztalta magát, hogy minden Home-rusnak Zoilussának, Amphionnak Zelussának, Abigaelnek Nabaljának is kell lenni.¹

Csak kevesen ösmerték őt igazán, de ezek aztán érdeme szerint becsülték. Az akkori magyar közélet legkiválóbb emberei, egyházi és világi hatalmasok keresték barátságát. Tisztelet, bizalom, és ragaszkodás nyilvánul a hozzá intézett levelek mindegyikében. A ki szivességét, szolgálatát egy vagy más dologban igénybe vette, jó akaratában sohasem csalatkozott.

Bocskay István idejében sok emberen segített s' a fejedelemre való befolyását mindig jóra igyekezett fölhasználni. »*Nagyságoddal bizonyíthatok — írja egy aikatommal Ilyósháznak — hogy én a keresztyénségnek nem voltam gonosz és haszontalan szolgálója, operált általam is nem keveset az úr Isten*«² Hála és elismerés lőn jutalma, többet nem is kívánt ennél. Mikor Thurzó Györgyöt nádorrá választották megemlékezett Rimayról, ki Bocskay támadásakor sok szivességet tanusított iránta és neki köszönhette, hogy birtokait a hajdúk teljesen el nem pusztították. Ugylátszik valami hivatalt ajánlott föl neki »*hogy az mi jó akaratunk kglhez — úgymond — nemcsak virágozzék, de gyümölcsözzék is holott a természet is megadta azt minden kegyes elmének, hogy az jóért ne gonoszal de viszont hódolással legyen.*«³ De Rimay nem szívesen áldozta fel a maga függetlenségét, a nádor által kilátásba helyezett állapotnak *onusa* gondolkozóba ejtette s' megköszönvén a jó akaratot, elfogadását alkalmasabb időre halasztotta.⁴

Megmaradt hát továbbra is Nógrádvármegye egyszerű táblabírájának és barátai sürgetésére házassága felől kezdett gondolkodni. Még csak ez volt hátra, hogy tökéletesen megelégedett, boldog ember váljék belőle.

Ebben az időben a fényes portán sokat áskálódtak Bethlen Gábor ellen s' gonosz akarói örömet elűzték volna a fejedelmi székéből. A magyarországi vezérek és fő törökök egyrésze Homonnay törekvéseit támogatta, másrésze — kiváltképen Zkender és Ali basa, — állítólag a porta fölhatalmazásából, de tényleg saját szakállára gyarmati Balassa Zsigmondnak ajánlotta föl a fejedelmi süveget. A vállalkozó szellemű,

¹ U. o. 98 l.

² U. o. 154. lap.

³⁻⁴ U. o. 199—201 l.

dúsgazdag, hazáját szerető de bizonyos tekintetben meggondolatlan, könnyen hívó úr rá ment a lépre s' elfogadá az elébe szabott föltételt, melyek között első helyen Lippa és Jenő várak átadása állott. Egy kis összecsküvést csinált, magyar szokás szerint nagy zajjal, poharazás közben és ebbe Rimay Jánost is beakarta vonni. Magához hívatta tehát Kékkő várába és 1615. október 15-én föltárta előtte a törökkel folytatott alkudozásait, tanácsát és közreműködését kérvén szándékának keresztül vitelében.

Rimay úgy ez alkalommal mint a későbbi tanácskozások idején mindent elkövetett, hogy lebeszélje őt meggondolatlan szándékáról, kimutatván hogy a török csak eszköznek akarja őt felhasználni és azután rendes szokása szerint cserben hagyja sőt ha érdeke kívánja fel is áldozza. De belátván, hogy nem boldogul, magán dolgaival mentegetődvén megszakitotta Balassával a további érintkezést és sorsára hagyá.

A cselszövény nemsokára napfényre kerülvén, Teuffenbach Rudolf ujbári kapitány 1616 január 8-án II. Mátyás király parancsára megszállotta Kékkő várát és Balassát fogságba hurcolta. A következő évben megindult a vizsgálat, melynek folyamán az esztergomi főkáptalan küldötte és Csepregi Jakab ~~homó regius~~ ~~Bezókon~~ 1616 ápril 26. Rimayt is kihallgatta.

Vallomása fölöttébb érdekes. Balassával folytatott tanácskozása nemcsak a hazáját igazán szerető, sokat tapasztalt, higgadt eszű államtérfit, de egyszersmind Rimait az embert is kitünően jellemzi. Mikor Balassa kifogyván az érvékből azzal állott elő, hogy az Isten megsegítvén dolgában, t. i. ha elnyeri az erdélyi fejedelemséget, szerencséjében őt is részesíteni fogja, mert úgy látja, hogy mostanában ugyanis semmi előmenetele: Rimay, bár szerényen de nemes indignatióval utasította vissza még a látszatát is annak, hogy közügyekben a magán érdek vagy nyereség-vágy vezérelhetné. Különben kijelenté, hogy sorsa ellen nem panaszkodik, mert hozzá szoktatta magát »a csendes és kis értéken megelégedezett élethez«.

De vallomása már csak azért is rendkívül fontos ránk nézve, mert születésének idejét pontosan meghatározhatjuk belőle. Eddigclé általánosan azt tartották, hogy 1564-ben született,¹ azonban a kihallgatási jegyzőkönyv nyilván megczáfolja ezt a combinatiót, mert Rimay 1616-ban 43 esztendősnak mondja magát, tehát 1573-ban jött a világra. Eszerint Báthory István országbíró nem tanulmányai befejezése után — mint

¹ Ezt az évet fogadja el legújabb élet írója Erdélyi Pál is idézett cikkében.

gyanítják — de mint 13—14 esztendőes gyermeket vette udvarába s valószínűleg ő neveltette.

Halljuk azonban a vallomást:

»Hogy Balassi Zsigmond uramnak Erdélybe való bemenete felől az meddig be nem ment semmit nem értett volna és micsoda tractái lehetnek is ott benn, senkitől nem értette Októbernek is 15 napjáiglan, anni praeteriti, az mely napon magához hivatván, panaszkodott az fatensnek először mi az oka, hogy olyan közel való szomszédságban laktomban nem visitálnám sem frequentálnám ő nsgát? Arra azt felelte ezen fatens, hogy mivel ő nsga felől igen idegen vélekedéseket viselnek az emberek, nem akarta volna magát senkivel megjegyeztetni, vagy oly vélekedésekre és gondolatokra való okot adni valakinek mintha ő is az ő nsga dolgait értene és részes volna azokban az tanácsokban, az mely dolgokat és tanácsokat titkon forgatna és igazgatna magában. Mindazonáltal ha oly monstrum nincsen ő nsga dolgában az kit ugyan exhorrescálnunk kellene, ez okot is keltene bátorsággal való személye frequentálására.

Jobb kezét fogván azért ezen fatensnek jobb kezével Balassi Zsigmond uram, azt felelte, hogy sincere aperiálná dolgait ez fatens előtt is és úgy jelentené meg őket az mint vannak, minthogy egyebektől sem akarja olyaktól jövődöben eltitkolni, az kiknek érteni kell őket.

Kezdette azért azon el beszédét Balassi Zsigmond uram, hogy noha a fatensnek nem jelenté volt Károlyban való procinctusakor, hogy szintén Erdélyben menne, de ugyan úgy indult meg, hogy oda menjen, küldvén két levelet nekie Bethlen Gábor, melyekben ugyan ott benn való lakásra hivatta, ajánlván irásában magát, hogy állapottyához való conditiót és hivatalt rendel, ha az erdélyi lakástól nem idegenkednék (mely Bethlen Gábor leveleit in specie meg is mutatta az fatensnek). Ez irásához képest — ugymond — mentem be, de ajánlásival igen megfogytokoztata. — Ott létemben pedig — ugymond — Memhet aga kezde nyilván beszélgetni, hogy az török császár parancsolatjából Magyarországra jönnek ki haddal rablani, mivel az magyarok Erdélyben sok kárt, pusztítást és nyomorúságot cselekedtenek volna és az császár hadának is kétszer való bemenésre okot adván, azokkal a hadakkal is rontották és pusztították volna Erdély földét, az mely pusztítását és Erdélyben esett kárért hasonlatos pusztítást és kártételt akarnak Magyarországon is tétetni.

Midőn az okáért ilyen igyekezetét és szándékát érttettem volna az török nemzetségnek, akarván hazám romlásának eleit vennem, mondám Memhet agának, hogy császár nem cselekedheti s' hiti ellen is esnék — ugymond — hogy Magyarországot megrablaná, holott az magyarok nem vétettek semmit neki és nem szánszándékkal jöttek is Erdélyre, hogy ők Erdélyt vagy foglalják vagy grablanák, hanem oly szándékkal jöttek, hogy Báthory Gábort segítsék meg Lengyel s' Oláh ellenségi ellen, kiknek berohanásától félt s tartott akkor Báthory Gábor. Hogy peniglen különben esett az dolog, romlása, pusztulása is lett Erdélynek, az nem a magyarok vétké, kik mihelt eszekben vették, hogy különben lett az dolog a mint ők vélekedtek felőle, az országbul bebocsátott vitézeknek

nem is küldöttek fizetést sőt kívánták, hogy vissza térjenek és ismét haza menjenek. Így azért ha az magyarok romlásával és Magyarország pusztításával akarná az Erdélyországon esett pusztítást és romlást császár megtorlani, hitit sérti — ugymond — meg ő hatalmassága vele és az békességnek kötésit is megszakgatja.

Memhet aga ezeket megértvén tőlem azt felelé, hogy ha így vagyok az dolog, az császár hiti meg nem sértethetik, mert drágább kincse az császárnak nincsen az ő hitinél, kit ő is tartoznak mind őrizni s' mind böcsülni. Ha azért jobban eliben adhatom az dolgot, megbizonyíthatom, hogy úgy vagyok az dolog az mint én beszéltem, ő postán megyen az portára s' eleiben adván az császárnak és az vezéreknek is, informálja őket az dologrul mert császárnak különben adták volt érteni az dolgot.

Bethlen Gábor ő maga is az erdélyi fejedelem jelen lévén pedig az tractában monda, én magam bizonyítok — ugymond — Balassi uram mellett, hogy úgy vagyok az dolog az mint ő beszéli, kiről ő hatalmasságának irnom is kész vagyok. Arra felel Memhet aga: »Te — ugymond — az császárnak szolgálja s' híve vagy s nem kívántatik is annyira az te bizonyágod mint az Balassi uram bizonyága s' írása«

Mely dológról írásomat is kívánván Memhet aga, midőn az én írással az portára menvén informálta volna császárt és az fővezért is az dologrul, jöve Zkender pasa az portáról be Erdélyben, ki által Nassuf pasa az fővezér nekem is írván, köszöni levelében, hogy az császár hitinek megtartására okot adtam és Magyarországrul az következő romlást avertáltam, mely levelet im meg is mutatok — ugymond — kgdnek és a magyarul való magyarázatját is elolvasom az mint meg is mutatta az törökül írt levelet és az magyarázatját is elolvasta.

Továbbá Memhet aga magamot is sokképen ajánlván az portán való fővezéreknek az ő akaratjokból és hagyomásokból tractálni kezdé Zkender basa velem, hogy ha kedvem vagyok hozzá az erdélyi fejedelemségre promovcái, Bethlen Gábornak úgy rendelvén állapotját az kinn ő contentus lehet.

Sokképen való mesterségekkel, svadeálásokkal ingerlett az dologra egyéb suffragiumok is accedálván hozzá, de meggondolván azt, hogy engem Bethlen Gábor böcsülettel és jószándékkal hívott maga mellé, nem akartam magamat megítéltetnem és nevem rágalalmazására okot adnom, hogy illetlenül és barátságna tisztí ellen kítúrtam fészkeből.

Azon Zkender pasa ada énnekem az vezérnek hagyásából pecsétí alatt egy levelet is — ugymond — melyben assckurálja az magyar nemzetet, hogy noha el volt az végezve, hogy az hatalmas császár Magyarországot megraboltassa de az én írásomból és üzenetemből informáltatván az császár is és az vezérek is az Magyar nemzetnek büntelen voltáról, nem hogy a békességnek kötése ellen illetlenül és módnélkül megháborgatná az magyar nemzetet, de valameddig a békességnek és jó szomszédágnak állapotjához tökéletesen tartják magokat az magyarok, minden alkalommal és jó akarattal is igyekezik nekik és hozzájuk lenni.

Azt az levelet is megmutatván in specie énnekem Balassi Zsigmond

uram, így — ugymond — én rejciálván és evitálván az erdélyi fejedelemségre való szorgalmaztatását Zkender pasának, ki jövék Erdélyből elég nyereségnek tartván, hogy ott ben létemmel az imminens periculumot avertáltam Országunkról, ki az akkori rablásból következhett volna rajta.

Itt künn létemben pedig immár Zkender pasa írt vala Szegedről egy levelet, kiben tudakozik egészségemről és adgya tudtomra, hogy az császár hivatja az portára hová el is megyen, hogy az... megmarad barát ságában ne kételkedgyem, azoltától fogva semmit nem hallottam — ugymond — felőle.

Ez időközben Ali basa elérkezvén, íra nekem egy levelet jelentvén, hogy Zkender pasa velem való barátságát neki megbeszéllette és minémű ajánlása is kedves legyen személyemnek az portán is, erről eszembe vehetem, hogy az hatalmas császár s' mindnyájan az vezérek is az erdélyi vajdaságra engemet akarnak emelni, lévén sok okok előttök kikhez képest Bethlen Gábort semmi képen abban az állapotban nem akarnák hadni és szenyvedni. Meg vagyon azért neki parancsolva az mint izenet szerint is értenem adta, hogy én velem tractáljon és végezzen az dologrul, az mely tractát elindított s im condíciókat is küldött, — ugymond — az mely condíciókat, hogy levelemmel confirmáljak és pecsétemmel lekülddgyem nekie fölötte kér s' azután ő is gondot visel az dolognak az derekára. Kérdém azért Balassi Zsigmond uramot, hogy micsoda condíciók azok? — Egy czédulát vön elő, kit ígéről ígére maga olvasa el énnekem.

Első. Kötelezze magát, hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége lészen.

Második, hogy esztendőként 40,000 frt adót ad Erdélytől császárnak.

Harmadik, hogy mihelyt székiben ül, Jenőt és Lippát kezekben adgya az töröknek.

Kérdem Balassi Zsigmond uramot, mint tecczenek azok az condíciók? Azt felelé, hogy igen nehezek neki, de mind nehezebb az ugymond, hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége legyenek. Mert az mint az lengyelek állapottya is kezdett inclinálni, ők is ellenségi lehetnek. Azok között pedig nekem feleségem után sok rokonim és sógorim vannak, kiknek én az ő kedviért nem lehetek ellenségek.

Lehet ellensége az német nemzetnek is, szomszédinkért. Keresztények lévén, kikkel sok dolgokból való commerciumok is intercedjal, mint lehetnének — ugymond — azoknak is ellenségek.

Sőt lehet ellensége az magyaroknak is s' magyarnak tartván magamat én is, én magannak volnék — ugymond — ellensége, ha azokkal ellenkedném. Mondám és felelék: Jól gondolkodik Nsgd s' ezen gondolatban maradjon meg ez után is. De kérdem Nsgdtúl, hogy mint tecczik az második?

Azt felelé, hogy énnekem úgy tetszik, hogy az ketteinél az mind könnyebb — ugymond — mert most is rá megy 40 ezer frtra az adó az mint én értettem.

Arra azt felelé Balassi Zsigmond uramnak, hogy az sem könnyű condíció, mert Erdély az hadak előtt való boldog állapottyában adta

az 40 ezert frt adót oly könnyen meg, hogy 3—3 pénz nem esett egy egy emberre és szarvasmarhára, az mint Kovacsóci Farkastól és Kendi Sándortól én hallottam. Más az, hogy csak az törökországi vectigál nyereségen kívül való pénznek felével vagy harmadával is megfizethették azt az summát akkor, de most oly romlott országtúl, kit újabban való romlások értenek az derekasan continuált romlások után is, sok dolog 40 ezer frtot igérni, az országnak értelme és consensusa nélkül kiváltképen.

Ez is vagyon pengig, mondék, az dologban, hogy Bocskay fejedelem elvégezte vala az török császárral, hogy Erdélynek romlott állapottyához képest 25 esztendeig nem fog egy pénzadót is az országtúl kérni sőt hogy inkább építhesse Erdélyt, az két oláhországi adót is nyolcz esztendeiglen Bocskay fejedelem kezéhez ígérte vala császár szolgáltatni és így az 25 esztendő nem telvén el, méltatlan kívánság annyi summát attól az romlott országtúl igérni.

Jenőt és Lippát pengig az ország értelme ellen oda nekik kötni nem tudom mint lehetne, holott Nsgd maga is detestálta Bethlen Gábort, serkedezvén az a hír felőle, hogy az ő kezekben adta őket, az mint az emberek kezdték vala oknélkül hirdetni.

Arra azt felelé Balassi Zsigmond uram, hogy Ali basa azt üzente neki, hogy csak írja be az derék levélben, assecurálja ő is pecsétos levelével, hogy császár nem veszi ki kezéből, hanem ezen állapotban hagyja mind az két várat.

Arra azt felelém, hogy ő nekik módgyok lehetne osztán az Ali basa assecurációjának annihálására, csak ő vele köttethetnék oda, de így az országgal gyűlöltetnéje, vettetéje meg személyét. És az summa ez, hogy én Nsgdnak lévén semmiképen ilyen simpliciter az conditióknak nem subscribálnék s' nem is adnék martalékot nekik fogni.

Arra azt felelé Balassi Zsigmond uram, hogy ne difficultálja az conditiókat mert törekedik azon fejedelemségerit Homonnay György uram is előtte s' kész ő mind az három conditiót amplectálni és pecsétos levelet adni felőlők, kiről levelét is mutathatnája, de mi nem akarjuk ugymond, hogy ő legyen erdélyi fejedelem.

Én arra azt felelém Balassi Zsigmond uramnak, hogy Homonnay uram vagy amplectálná vagy nem; szabad lenne vele, de ő Nsga ne amplectálja, ne is subscribáljon nekik.

Mondá Balassi uram azt is, hogy az is igen áll előtte, hogy Budáról keresztény ember személy is inti és szorgalmaztatja, hogy könyörüljön Erdélyen, és az töröktől való promotiót ne vesse háta megé, mert ha negligálja és rejicálja, oly ember akadhat abban az tisztbén, az ki miatt elvész és megromol Erdély földé, elvégezvén az török tanács azt magában, hogy ha az erdélyick ez után hűségökben több akadályt kezdenek tenni, minden statusokat excidálván az országban, örökös pusztasággá teszik azt az földet, de ha ő bemegyen, oly állapotban állthatja azt az országot, kiből gyarapodást s' megmaradást hozhat és szerezhhet lakosinak.

Én arra azt felelém Balassi Zsigmond uramnak, hogy Erdélynek megmaradásáról s' gyarapodásáról méltó gondolkodni. Közölvén azért

oly emberekkel az dolgot ő nsga, az kik tanácsokkal promoveálhatják ezt az dolgot, semmit abrupte ne cselekedgyék.

Arra azt replicálá Balassi Zsigmond uram, hogy vakmerőn és titkon is ő semmit nem akar cselekedni, világosb és hasznosb állapottyát is akarván az dolognak limitálni, módgyával igyekezik azt az dolgot persequálni.

Utóljára engemet is kezdte azon obtestálni, *hogy nem lévén állapotonnak semmi promotiója*, ha Isten jó módot mutat dolgában s' ugyan be kelletik menni állapottyának promoveálásából, engedgyem magamat is szerencséjében particepsnek lenni.

Arra azt feleltem, *hogy én az én sorsommal oly contentus vagyok, hogy ahhoz csak keveset kívánnék Istentől, hozzá szoktatván magamat az csendes és kis értéken megelégedett élethez*, afféle dologban azért nem az én promotiómat, hanem az közönséges haszonnak való szolgálatot igyekezem inkább tekintenem. Minck okáért ebben is az Ngod állapottyában, ha oly bizonyos és méltó okot kezddhetek látnom, az kiknek subveniálhatok, örömet szolgálók az közönséges haszonnak s' mint-hogy ez a dolog nagyobb gondolkodással való tanácsot és consideratiót requirál magában, im házamhoz megyek és ruminálván ezeket magamban, ha mi jót találhatok elmémmelel hozzájok, opiniómát declarálom Ngdnek.

Igy én Balassi Zsigmond uramtúl recedálván és confirmálván is abban, hogy az conditióknak nem subscribál, küldé ő nsga 13 napra az prágai articulusokat és az török követnek ő felsége előtt proponált oratiójának exemplumát nékem. Kiket megtekintvén és olvasván, megfelelők ő nsgának, hogy láttam 2 nappal az előtt azokat az articulusokat és hogy én is akartam őket ő nsgnak küldenem, de praeveniálván ő nsga engem, akarom értenem, hogy ő nsga is érti őket.

Látja azért azokból, hogy török császár solemnis követe publice, császárnak plenipotentiája mellett procedal dolgában s' publicumot tractál. Azokáért privatumot ne tractálljon ő nsga, mert állandó az nem lehet. Az nagyobb hasznót is tekintse inkább a kis haszonnál. Az török két dolgát nem jó egyszersmind külömb-külobmb utakon tractálni. Jelesül penig, hogy az török azt meri asserálni, hogy vannak oly magyarok, az kik azzal ajánlják magokat, hogy csak az török császár legyen segítséggel nekik, az Bocskay idejében esett rebellióhoz hasonló rebelliót inditanak.

Ő nsga abból az tractából ne tekertesse magára azt az suspitiót; hagyjon minden tractáknak békét, mert az török örömet engedi az periculomot azoknak az kikkel ő tractálnak, de az hasznót magoknak merítik el tőlök. Nem is maradnak végzésékben tökéletesen meg, jelesen ha privata personával indítanak valami tractát, ha szinte erős kötést is adnak hitkekkel neki, példák ezek az levelek, kiket ő nsgának én küldök, olvassa meg őket.

Bocskay fejedelemnek csak két esztendeig sem hatták volna az itt benn való vezérek birodalmát békességesen véghez vinni, ha az portán nem fulciálta volna authoritását ellenek. Még két esztendő előtt erőltették, hogy valamely várat birtanak és valamennyi város s' falu hódolt nekiek, azokat épen behagyja hódolni, mert csak egy falut is, az ki valaha

hódolt nekik, nem engedik neki birnia. Még is peniglen, hogy inkább érthesse mit kívánnyanak nevezet szerint tőle, török nyelven s' magyar nyelven írott regestromokat is küldöttek volt nekic, kikben minden hódoltan birt faluknak fölirták neveket, kívánván, hogy azokat behagyja épen hódolnia. A mely regestromokat is az levelek mellett felküldöttemő nsgának.

Ezt argumentálván előtte czekeből, hogy ha Bocskay fejedelemmel való végezését is az török olyan rövid üdővel megakarta mind másiani s' mind szaggatni, inhiálván az maga hasznára és birodalmának augeálására, mennyivel inkább az ő nsgával való végezését is különb, különb képen oppugnálván, semmire sem igyekeznék inkábbban, mint az tulajdon maga haszna takargatására. Ehhez képest ez cgynehány napokban való gondolkodásomban sem találhattam jobb tanácsot ez dologban, mint megszűnni teljességgel az tractátúl. Adván azt is tudására, minthogy nekem is pöreim vannak *és barátim házasság állapottyában való szerencsére is invitálnak*, én az ő nsga dolgában való állapotokkal nem akarom elmémet fárasztanom, hanem jobb elmékkal közölvén dolgait és azokkal tanácskozván, kiket Isten mind tanácsosbakká, mind értekesbekké tett nálamnál, vegye csak ennyiben el az én tanácsomat ő nsga, hogy az privata tractának teljességgel renunciáljon, látván, hogy publica tracta occupálta mostan az fő dolgokat magának.

Erre ő nsga azt üzente Rákóczi Andrástól, hogy az én replicálásomban igen acquiescált és amplectálja is az én izenetem ratióját. Nem is tractált ezek után ő nsga semmit velem.

Igy én singularis persona titkon viselvén ezeket magamban, mint-hogy semotis arbitris titkon jelentette az felül megírt dolgait vigyáztam oly alkalmatosságra, hogy hallomásomra másoknak is közölhetett volna ez dolgokrul.

Előljöven azért Sz. Erzsébet napja esti, melyre menyegzői lakadalomban én is invitatus voltam Kékkőben, semmit az napon nem szóllott ezekről ő nsga. Hanem Sz. Erzsébet napján ebéd előtt, akarván Fánetsy Ferencznek is opinióját érteni, maga kezde Balassi Zsigmond uram Erdélyben való járását Fánetsy urammal beszélgetni, még is mutatván ő kglnek is, mint az előtt nékem mind az Zkender basa assecuratióját s' mind Nassuf basa levelét.

Midőn elvégezte volna szavát, mondék Balassi Zsigmond uramnak: Ezeket — mondám — hogy nsgd magától indultatván, megjelentette Fánchy uramnak, meg nem mondhatom mennél inkább nem akarom, hogy ő kglme is érti. Nem egyébtül érti penig, hanem magától nsgtól. Mert minthogy nsd én tuttomra ez ideig csak én nekem jelentette volt titkon ezeket, bizonyítom Istenemmel, hogy mint titok és csak magában értett dolgot magamban is viseltem, csak igyekezvén, hogy az dolog eltemtetett dolog legyen és úgy is sopiáltassék, hogy tractára soha elől se vétessék.

Ha penig valakinek meg kellett volna jelenteni, mindenek clótt magam is ő kgylmének kívántam volna megjelenteni, de Istennel s' ő kgylmével bizonyítom, hogy ő kgylmének is nem jelentettem és én immár ő kgylmével értem ezeket az dolgokat nsgdától s' akarom, hogy ő kgyelmével értem.

Lőn ez közben Zkender basáru is emlékezet köztünk, hogy nem érthetni állapottját, hirdetvén némelyek, hogy mazullá tették, némelyek pedig hogy megölték volna. In summa Kékkőből házunkhoz oszolván egynehány nap mulva küldé Balassi Zsigmond uram Comáromi nevű szolgájától Zkender basa levelét az okon kiváltképen hozzám, hogy lássam és vegyem eszembe, hogy él Zkender bassa.

Abban az levélben jelenti Balassi Zsigmond urannak Zkender pasa, hogy ő él, és hogy az portán lévén, egészségben vagon. Az görögországi begler békséget is hogy neki adta az császár. Emlékezik Erdélyben inélt barátságokról is, az mely barátságot az ő részéről megakarja hozzája tartani, kívánja is, hogy mennél hamarabb egészségéről és állapottjáról bizonyos válaszzsal értesse Balassi uram. Commendálta személyit az Capi agának is, ki az császárnak nagy embere, Kezlar Capi aga neve. Irjon azért egy köszöntő levelet neki is és kívánjon egy lovat tőle. Nem fog sokat ott bent késmi ő maga is Zkender pasa, haddal bocsátja az császár ki és Isten kihozván megint levéllel érteti. Post scriptában ír arról is, hogy Ali pasának semmi dolgáról ne írjon.

Én az levelet clolvaván visszaküldém Balassi Zsigmond urannak, kérvén ő nsgát, hogy Fánchy urannak is elküldgye ez levelet.

Én ezek után 29. novembris Palánkban mentem vala menyegzőben, honnan való megtértemben utamból közel lévén Kékkő, divertálék Balassi Zsigmond uramhoz 2. decembris. Érteni akartam elméjét, és hogy ha jelent é valami új dolgot?

Palánki állapotokról beszélgetvén kérdém tőle, micsoda propositumja legyen? — Azt felelé, hogy minden gondolatnak és tractáinak békét hagyván, azt az egy intentumot vette maga eleiben, hogy Lengyelországba mennyen a hova immár élést s' borokat is küldött. Onnét ha placeálhatja ő felségét, úgy hogy az pörökkel nem persequálja ő felsége, megtér hazájában. Hol pedig különben leszén az dolog, ott az atyafiái között telepedvén meg provideal sorsának s' életinek.

Én is elbucszván tőle, az napságtul fogva sem nem láttam, sem nem beszéllettem vele, *hanem barátim szorgalmaztatásából az házasságomról való állapotomat igyekezővén promoveálnom, Mátyus földében mentem föl*, honnét azon estve jöttem meg házamhoz, az mely estének vitszakán megszállották Kékkő várát.

In summa sem Erdélyben menő szándékát sem ott benn való tractáját sőt Ali basával itt künn való tanácskozásáról sem lévén különben értelmem a mint 15. octobris beszéllette maga meg énnekem. Soha azután semmit abban az tractában tőle nem értettem és mástól is nem hallottam semmit is felőle. És mai napig is nem tudván resolválta e magát az conditiókra avagy nem? s' micsoda kardoja lehetett is utoljára az dolognak. Az lévén az híre közönségesen az szolgálai között is itt kinn s' az maga külső cselédi közt is, hogy nem egyebüvé, hanem Lengyelországban készüline. «¹

¹ A tanukihallgatási jegyzőkönyv az Országos levéltárban Monum. B. 1616. jun. 16. jelzet alatt őriztetik.

A classikusokkal való társalkodás s' egyéb ügyes bajos dolgai miatt tehát csak 43 éves korában ért rá Rimay a házasságra gondolni. Ki tudja, hogy barátjai sürgetése nélkül rá szánta volna-e fejét valaha erre a lépésre? — De Ághy Orsik asszonyban úgylátszik mindenben magához méltó élet társat talált s talán épenséggel csak a gondos, vezető feleség hiányzott még, hogy sorsával tökéletesen elégedett legyen. Az 1616. év farsangján haza is hozta a menyecskét s most már nem utasította többé vissza Thurzó György nádor özvegyének ajánlatát, hogy hivatalt, szolgálatot vállaljon tőle. Nem kellett az udvarban laknia, Czobor Erzsébet csak azt kötötte ki »*hogy mikor kívántatik, mellettünk maga kocsján és lovain böcsületesen jelen legyen*«. ¹ Csakhamar kölcsönösen megkedvelték egymást, gróf Thurzó Imre nagyra becsülte és barátjának tekintette Rimayt s nemsokkal utóbb született leánykájának kereszt apja lett. Az 1618-ik év folyamán együtt voltak a pozsonyi országgyűlésen, honnan Rimai sietve távozott, mentogtván magát, hogy vendégei volnának. Thurzó Imre azonban eltalálta távozásának igazi okát! »*a kgyd szerelmes házastársa és kedves kis leánkája vonták az kglđ szívért magokhoz, azoknak kedvükért és látásukért, nem annyira az vendégekért sietett*«. — tréfálkozik vele augusztus 3-án kelt levelében. ² Rimay családi élete tehát boldog lehetett. Megérdemelte az a boldogságot, a ki mások örömeiben, bánatában mindig szíve szerint osztozott.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

HIVATALOS ADATOK DAYKA GÁBOR ÉLETÉHEZ.

Ujhelyi Dayka Gábor rövid élete pályájának története csaknem a legapróbb részletekig ismeretes. Többen írtak róla, köztük — tudtomra — legtekintélyesebben Abafi Lajos az általa szerkesztett és kiadott »Figyelő« VIII-ik kötetében. Abafi felhasználta a költő tanártársainak s személyes ismerőseinek egykoru följegyzéseit s a különböző könyvtárakban elszórva található kéziratait. Nem használta azonban a m. kir. Országos Levéltárban őrzött hivatalos adatokat, melyek Dayka tanári működésére vonatkoznak. E hiány pótlását itt veszi az olvasó. Sok új dolgot nem fog ugyan találni, de néhány ismeretlen adalékra — milyenek a tanári pályázatok alkalmával készített pályamunkái — mégis akadni fog az itt következőkben.

¹ Rimay János állam iratai és levelezése 208 l.

² U. o. 218 l.

Kassa, 1793. jun. 12.

Br. Sahlhausen Móricz kassai tankerületi aligazgató 632. sz. felterjesztést intéz a Helytartótanácsához, mely szerint a lőcsei grammatikai osztály senior professora Pracharý János Lőcse város birájának megválasztatván, helyébe fokozatosan Hubert Józsefet ezen osztály proseniorát, ennek helyébe Kis Farkast, ennek helyébe a fiatalabb grammatikai osztály tanárává *Dayka Gábort* tette, ez utóbbit ideiglenesen addig is, míg a jul. 7. pályázat le nem jár. Folyamodott ezen állásért Dluholuczky Hubert minorita pater, a ki 9 évig mint a humanitási osztály tanára ez iskolában működött, de attól betegeskedése miatt megvált, most azonban már felgyógyult. Minthogy azonban az 1790. máj. 4. kelt 14585. sz. rendelet meghagyja: ut religiosi in propriis scholis pro re nata sensim exteris surrogentur, de meg a magyar nyelvet sem birja tökéletesen, ennél fogva őt másod helyen jelöli. Kéri ez intézkedés jóváhagyását. Ebbe a Htt. 1793. jul. 5-én 14642. sz. a. bele is egyezik azzal a hozzáadással, hogy Dluholuczky pályázata figyelembe nem vehető. (14642/793 Htt. sz.)

Kassa, 1793. szept. 1.

Gr. Török Lajos kassai tankerületi főigazgató 839. sz. a további eljárás végett a Helytartótanácsához átteszi *Dayka Gábornak*, a lőcsei magy. nyelv és irodalom tanárának in Institutionum linguae Hungaricae adumbratione készült 20 lapra terjedő szótárát.

A Helytartótanács 1793. szept. 20-án 21832. sz. a. a tanker. főigazgatónak visszaküldi a kéziratot azzal a meghagyással, hogy a hazai nyelv és irodalomban jártas 3 tanárral vizsgáltassa meg s ezek írásban nyilatkozzanak, hogy a kitűzött czélnak megfelel-e, kellő gondal van-e az anyag összeválogatva, milyen az irálya, nyelvbéli készsége? stb. (21832/792 Htt. sz.)

Kassa, 1793. szept. 12.

Gr. Török Lajos kassai tankerületi főigazgató a Helytartótanácsnak beterjeszti a lőcsei gynasium alsó grammatikai tanári széke betöltése iránt hirdetett pályázat eredményéről fölvett jegyzőkönyvet.

E szerint a vizsgáló bizottság tagjai a következők voltak: Gr. Török Lajos tankerületi főigazgató, mint elnök, Br. Sahlhausen Mór a kassai akadémia és tankerület igazgatója, Bárdosy János a lőcsei gymn. igazgatója, Komáromy Ambrus és Mészáros János kassai főgymnasiumi tanárok és Dr. Svajtzer Ferencz a kassai tankerület tollnoka. A szept. 9-én tartott előértekezlet megállapította a vizsgálat módját, mely szerint csak a magyar nyelvben teljesen jártas pályázók vétetnek figyelembe, a pályázók valamely szerzöt magyarra fordítanak, latinul és magyarul egy-egy levelet írnak. A szóbeli vizsga reggel 8 órakor, az írásbeli pedig d. u. 2 órakor kezdődik s végül szept. 12-én a feladott tárgyról szóbeli előadást tartanak.

Összesen 4 pályázó jelentkezett, u. m. Wolny András, *Ujhelyi Dayka Gábor*, Fekete Mihály és Bertha György.

A vizsgái jegyzőkönyv *Daykáról* a következőt tartalmazza:

2-o. *Gabriel Dayka de Ujhely*, catholicae religioni addictus, Miskolcziensis, saecularis, uxoratus, annorum 23, philosophus absolutus, prout id dubitare vetat illius ad professoratum linguae et litteraturae hungaricae apud Leutschoviense gymnasium per benigno-gratosum intimum dtó 7-mae Ianuarij 1792 No 99 facta adplicatio, hungaricae, germanicae, slavonicae, italicae et gallicae linguae peritus nec anglicae, graecae et hebraicae ex integro ignarus; valetudinis ob toleratam graviolem infirmitatem non dum plene restitutae, praeactactae linguae hungaricae in antelato Leutschoviensi gymmasio alterum in annum professor.

Concurrrens iste in verbali tentamine, si arithmetica excipiatur, in qua antecessorem suum (t. t. Prachari János) nullatenus superavit, spem de se conceptam cumulate explevit, expleturus indubie amplius, nisi praecedens difficilis aegritudo ut animum, ita vires fregisset, de quo ipse vultus pallor non obscuram fidem fecit.

A vizsgálati feladatok a következők voltak:

Attestationes a concurrentibus pro Leutschoviensi 1-a grammatica verbotenus resolvendae.

1-mo. *Ex Auctore*: Exponatur tam latine, quam hungarice historia de Agesilao contenta in Chompè volumine 1-o. pagina 193.

2-do. *Ex Geographia*: Recensatur Illyrici divisio generalis et specialis, illius limites, fluvii et urbes magis praecipuae.

3-io. *Ex historia regum Hungariae*: Referatur sub quibus regibus felix et sub quibus infelix fuerit Hungaria.

4-to. *Ex historia naturali*: Enumerentur in specie corpora, quae regnum minerale complectitur:

5-to. *Ex Arithmetica*: Reddatur ratio, cur $\frac{2}{3}$ multiplicatae per $\frac{1}{2}$ factum dent minus multiplicando, et $\frac{2}{3}$ divisae per $\frac{1}{2}$ quotum dent majorem dividendo; praeterea exponatur methodus resolvendae regulae aureae compositae.

Themata pro eodem concursu:

1-o. Concinnetur epistola latine et hungarice qua necessitas et utilitas lingvarum latinae, hungaricae et germanicae in Hungariam demonstratur.

2-do. Fiat dialogus inter duos professores de linguae latinae puritate, elegantia et copia colloquentes.

Az írásbeli feladatokat Dayka ekkép oldotta meg:

Epistola

qua necessitas Linguae Latinae, Germanicae, Hungaricae in Hungaria, demonstratur.

Philopater suo nepoti S.

Desertis paternis laribus Pesthinum petisti, ut artibus ingenuis tanto majori cum eniolumento dares operam. Neque enim ignorabas bonarum artium culturam iis, quos aut natura ipsa, aut nascendi cón-

ditio supra vulgus euexit, viam esse ad felicitatem. Laudo generosam nec maiorum ceris indignam indolem. Sic Parentum expectationi, sic amicorum votis satisfeceris. Mihi quidem, quem et sanguinis coniunctio, et necessitudo mutua arctius Tibi obstrinxit, hae summa votorum est, ut Te dum posito studiis fine patrias aedes reviseris et artium optimarum disciplinis et virtutibus, indole Tua dignis egregie excultum amplecti liceat. Atque hoc sincerum meum Tui studium, quod ignorare non potes, sperare me jubes, ut pauca, quae e re Tua esse videntur adferentem, eâ quâ, soles facilitate accipias. Equidem Tu ipse pervides, ita totum studiorum tuorum cursum esse instituendum, si fructus eorum non poenitendos olim legere desideras, ut nihil eorum omittas, quae aut ad Generis Tui dignitatem, aut ad propriam felicitatem aliquid momenti conferre possunt. Quod meô quidem iudicio praestares, si Lingvam Latinam, Hungaricam et Germanicam insuper habere pergeres.

Est enim ea regni nostri conditio, ut cum nationes aliae unius alteriusve duntaxat lingvae cognitionem postulent, natio Hungara trium harum egeat adminiculo. Nam ut primo de Latina loquar, huius notitia destituti, nec Leges patrias interpretari, nec vacare literalibus studiis nec nobilissimos partus Romanorum Ingeniorum legere, nec gustum veterum in amoeniori Literatura possumus emulari. Enimvero quod aliis gentibus lingua vernacula hoc nobis inde a primis nascentis Hungariae incunabulis fuit Romana. Hac conscriptae leges, peracta Divina, agitatae in foro causae: hac in consuetudine familiari usi sumus. Illud genti nostrae singulare: hoc commune cum omnibus: sine perfecta Latinarum Literarum eognitione neminem eruditi nomine posse gloriari. Quemadmodum enim Graeis scriptoribus primas deferimus, ita iniurii simus, si inficiemur gentem Romanam operum eruditorum praestantia aliis nationibus longo intervallo antecessisse. Roma nobis Virgilios et Cicerones, Livios et Tacitos protulit, quorum imitatione vicini nobis populi aeternam eruditionis famam consecuti sunt. Hos Tu igitur nocturna diurnaque manu versabis, tanquam elegantis styli et gustus aethetici exemplaria.

Quod dum Te monitum volo, cave intellexeris Patriae Lingvae curam esse abiiciendam, quod tantum abest, ut svadere Tibi velim, ut potius omni conatu in eam excolendam incumbendum tibi sit. Nec enim Latina Hungariae inimica est, nec altera florente altera eliminanda. Nam et olim cum Eloquentiae Romanae Principes Cicero et Hortensius, divinique prope modum vates Virgilius et Horatius florerent, colebantur Musae Graecae, harumque adminiculo eloquentia Latina ad summum perfectionis apicem adsurrexit. Quod cum magno tibi esse debet incitamento, ut Lingvae Hungaricae perfecta notitiâ imbuaris, tum profecto illud maximum apud Te pondus habeas, necesse est; indolem nationis — caracterem vocant — conservandi Lingvam nationis, et unicum et validissimum esse praesidium. Quid, quod Lingva peregrinâ et dudum cum ruderibus expirantis imperii Romani extinctâ perarduum ne dicam, impossibile sit eam consequi loquendo scribendove gloriam, quam vernacula olim Graeci, Romanique his extremis temporibus Itali, Galli, Angli, Germani consecuti sunt?

Dabis igitur operam aliis quoque lingvis, primas tamen patriae semper deferres. Equidem fateor Germanicam quoque non modo vilem esse in Hungaria, sed etiam plerumque necessariam. Nam, ut alia taceam, magna pars incolarum regni theotisce loquitur, quin Hungaricae Lingvae gnara sit. Accedit quotidianum cum Germanis commercium, praeclarissima tantorum auctorum edita opera aliaque, quae, ne iusto longior sim, consulto praetermitto. Id unicum Te etiam, atque etiam rogo, cum quemadmodum nullus dubito, Latinis, Germanisque Musis dederis operam, peregrinis tamen patrias anteponas; quo facto et ex cultura duarum illarum ingens in Te redundabit utilitas et Literaturae amoeniori Hungaricae egregie consulueris. Vale.

DIALOGUS.

Inter II. Professores de Puritate, Copia, Elegantia
LINGVAE LATINAE.

Phylomusus. Theophron.

Phylomusus. Saepenumero mecum ipse reputo, quí fieri possit, ut non pauci eorum, quos fortuna nascendi ac conditio supra vulgus exexit, lingvam Latinam postremo fere loco habeant.

Theophron. At vero, si dotes, quibus illa prae multis aliis instructa est, probe nossent, tum profecto ipsam nulli alteri posthabendam censerent.

Phylomusus. Inter diversas contemptus causas fortasse non ultima fuerit, Romanum sermonem, quemadmodum ipso in consuetudine familiari et negotiis tractandis utimur scaterere vocibus obsoletis et barbaris.

Theophron. Id vero et mihi verosimile videtur. Sed si ad lingvam ipsam, ut eam in lingvis veterum et inde a renatis literis recentiorum quorundam legimus, animum advertamus, tum vero nemo inficias iverit, nullam ab aliis lingvis labem accepisse.

Phylomusus. Illud quidem fatendum est abundare Latinam vocibus graecis, sed hoc ipsum Romanorum cum Graecis commercium plurimum ad id contulisse videtur, ut lingua Romana immensam illam vocum, phraseonque copiam nancisceretur. Ducentis vicibus et amplius sententiam eandem variari posse, quotidianum jam ferme est.

Theophron. Nihil igitur mirum, cum Graecis magistris usi sint, Atticos quoque flores in Lingvam suam tam feliciter transtulisse, quos cum voluptate legimus in Cornelio Nepote, Cicerone etc. Illud certum est, sive commercio cum Graecis, sive alteri causae sit adscribendum, Lingvam Latinam soni harmonia nulli, phraseon elegantia solis Atticis cedere.

Az előbbi deák levél magyarra fordítva.

Hazádat elhagyván Pestre mentél által, hogy a' szép tanulmányokat a'nál nagyobb elő-menetellel gyakorolhassd. Mert jól tudod vala, hogy azoknak boldogsága, kiket vagy a' Természet, vagy a' Születés a' köz-

ség' felibe emeltt, a' józan tudományok' gyakorlásával egybe-függ. Ditsérem nemes indulatot, mellynél fogva érdemesnek tetted magadat nemzetes őseidhez. Igy téssz majd eleget Szüleid' várakozásának és Rokonid kívánságának. Az én vágyásimnak ugyan, kit mind a' vér-szerént való Atyafiság, mind a' belső Barátság erántad le-kötelezett ez a' summája, hogy midőn tanulásodat elvégezvén, haza térendesz, a' Szép Tudományoknak és nemes indulatodhoz illő virtusoknak tellyeségében ölelhesselek. És ugyanez az irántad való szeretetem, melly előttd ismérietien nem lehet unszolt irásra oly reménységgel, hogy hasznodra tzelőző soraimat szokott indulattal fogod olvasni. Te ugyan magad is által-látod, hogy az Iskoláknak gyakorlását úgy kelletik elintézned, hogy mind azokat véghez vigyed, mellyek vagy nemzetednek ditsósságára, vagy saját javadra szolgálhatnak. A' mi ugyan az én ítéletem szerént a'kor történnék még, ha a' Deák, Magyar és Német nyelvnek tanulásával nem gondólnál. Mert a' mi országunk oly állapotban vagyon, hogy midőn más nemzetek egy két nyelvet kíván, a' magyar mind a' hármát megkívánja. Mert, hogy a' Deákról szólnak elsőben, e'nek tudása nélkül sem a' Haza törvényit magyaráznunk, sem a' tanulmányokra adni magunkat, sem a' Rómái emlékek legnemesebb szüleményeit olvasnunk, sem a' Régiek' izlését a' Szép Tudományokban hímezünk sem lehet 's a' t.

Dayka Gábor.

(Egy egész ív eredeti kézirat.)

A vizsgáló bizottság a vizsgálat eredményét a Helytartótanács-hoz fölterjesztvén, kijelölését a megürült tanszékre ilyen sorrendben tette meg: 1. Dayka Gábor, 2. Bertha György, 3. Fekete Mihály. — Wolny András a magyar nyelvben való járatlansága miatt nem ajánlhatta. A Helytartótanács egyetértvén a kijelöléssel, azt jóváhagyás, illetve kinevezés végett a Felső elé terjesztette. (22562/793. Htt. sz.)

Kassa, 1793. sept. 12.

Gr. Török Lajos kassai tankerületi főigazgató, a Helytartótanács ez évi 14642. sz. rendeletére jelenti, hogy a lőcsei gymnasiumban megüresedett legelső grammatikai osztály vezetését *Dayka Gáborra* szeretné bízni, illetőleg őt erre fokozatosan előléptetni; az ily módon megürülő tanszékre pedig első sorban Fekete Mihályt, másod sorban pedig Kertész Gábort ajánlja.

E javaslatot a Helytartótanács jóváhagyás és megerősítés végett fölterjeszti ő felségéhez. (22563/793 Htt. sz.)

Bécs, 1793. okt. 14.

A kancellária a Helytartótanács 22562/793. sz. fölterjesztésére *Dayka Gábort* kinevezi a lőcsei gymnasium alsó grammatikai osztályának tanárává.

Ezen legfelsőbb határozatot a Helytartótanács 1793 okt. 29-én közli a kassai tankerületi főigazgatóval. (11268/793. canc. sz. — 25696/793. Htt. sz.)

Kassa, 1793. nov. 18.

Gr. Török Lajos, kassai tankerületi főigazgató 64. sz. a. jelenti a Helytartótanácsnak, hogy *Dayka Gábor* e hó elsején elfoglalta tanári székét s megkezdte az alsó grammatikai osztály tanítását.

Erre a Helytartótanács 1793. decz. 13-án utasítja az alapítványi pénztárt, hogy *Dayka Gábor* évi 350 frt. fizetését folyósítsa s egyenlő részletekben fizesse ki. (28782/793. Htt. sz.)

1795. jun. 12.

A Helytartótanács 11889. sz. a. értesíti a kassai tanker. főigazgatót, hogy *Schwarzbauer Elek* expaulinus a székesfehérvári gym. II. hum. osztály tanárságáról egészségi okokból lemondván, helyébe *Novich József* ungvári II. human. oszt. tanárát helyezte át. Utasítja, hogy az ily módon megürült ungvári tanárságra pályázatot hirdessen. (11889/795. Htt. sz.)

1795. jun. 30.

Br. *Sahlhausen* 694. sz. a. jelenti a Helytartótanácsnak, hogy ennek jun. 12-én 11889. sz. alatt kelt rendelete következtében az ungvári II. humanitási osztály megürült tanári állomására a pályázatot sept. 19-re tűzte ki, kéri egyszersmind a Helytartótanácsot, hogy e pályázatot közölje az egyetem, akadémiák és gymnasiumok igazgatóival. (18332/795. Htt. sz.)

Kassa, 1795. sept. 20.

Gr. Török Lajos kassai tanker. főigazgató 967. sz. a. beterjeszti a Htt. 1795. máj. 1. és jun. 12-én 8810. és 11889. sz. a. rendeletére a kassai I. és ungvári II. humanitási osztály tanári székének betöltése iránt szept. 14., 15., 19., 20-án megejtett pályázat jegyzőkönyvét.

Ebben *Daykáról* a köv. foglaltatik:

»Dominus Gabriel Dajka, Catholicae Religioni addictus, Ungarus, Miskolceiensis, annorum 25. idiomatis Hungarici, Germanici, Gallici et Italicus exacte peritus, uxoratus, praeprius uno anno Leutschoviae linguae et literaturae Hungaricae nunc autem in tertium annum ibidem grammaticus professor, virium integrarum, Philosophus absolutus.

Concurrrens iste expectationem integre equidem haud delusit, in Arithmetica tamen, et aliquot materiis, in se aliquid desiderari passus, a priore aemulo suo superatus est.«

A pályázatnál írásbeli tárgy ez volt:

Pro soluto stilo: Ereptum e vivis Leopoldum Alexandrum Palatinum Hungaria omnis merito dolet.

Pro ligato: Poësis latina, hoc tempore multis in Ungariae gymnasiis neglecta, quaeritur; utque veteri suo honori restituatur, ardentiter petit.

A szóbeli vizsgálat tárgyai:

Ex Rhetorica: Quomodo oratio construenda est, et quid de singulis ejus partibus observandum?

Ex Oratoribus: Exponentur orationis Cic. pro Milone §-phi 81-us et 82-us etiam Ungarice.

Ex Poëtis. Explicabitur Horatii ode 221-us »Nullus argento color . . .«

Ex Geometria practica: Quomodo altitudo crucis supra turrin positae invenienda? Item, quomodo, et quibus e fundamentis demonstratur sphaerae soliditas?

Ex Historia Natur. Vegetab.: Quae horum classes, et quae circiter singulis classibus continentur?

Animalium: Quid de insectis?

Ex Geographia: Quid de Illyrico Ungarico?

Ex Caesarologia: Quinam ex Imperatoribus de literis bene meriti, quinam atro calculo notati?

Ex Historia Eccles.: Quae Gentes, et quibus saeculis conversae?

Ex Jure naturali: Quid de pactis? Nunc contractui emtionis ac venditionis aliquis praeterea contractus adjiciatur?

Ex Mythologia: Quid de septem miraculis mundi? (20551/795. Htt. sz.)

Dayka Gábor irásbeli pályaműve.

I. Brevis oratiuncula in laudem Augusti feliciter regnantis ob clementiam, quod per Tribunalia Regni damnatis ad gladium aliquibus vitae gratiam impertitus sit.

Patere nos, Rex Auguste! beneficium hic paucis commemorare, quod iis praestitisti, qui laesae Majestatis rei, hostes Patriae, publicae pacis inimici digno malefactis supplicio vitâ fuerant exturbandi, nisi Clementia Tua latam per summa Regni Tribunalia sententiam pro innata lenitate mitigasset. Equidem non reos liberatos, qui publica tranquillitate perturbata, Regiam familiam per summum nefas throno moturi erant, non inquam hos liberatos gratulamur: verum hanc eximiam animi Tui lenitatem, qua hostes regni, Tuosque, iudicio publico ad gladium damnatos, hac poena absoluisti, taciti praeterire nullo modo possumus. Perennabit hoc clementiae Tuae argumentum apud seros posteros, nec facti memoriam obliterabit antiquitas. Nec maior Tibi laudum seges surget ex damnatis nuper ad gladium reis quibusdam, quam nunc ex facilitate ignoscendi, dum vitam iis reddidisti, qui Tibi eam ereptum ibant. Enimvero quis non admiretur hanc animi magnitudinem! Alii, proh dolor! quamplurimi tantum abest, ut illatas sibi iniurias oblivione sepelire velint, ut potius alios ultro lacessant iniuriis: Tu vero unctum oleo caput! cui summa in nos potestas Dei nutu commessa est, hominibus laesae maiestatis reis, deposito iustissimae vindictae studio, veniam impertiisti. De horum gratitudine quidem nihil est, quod dicam: cum nullum ingenii flumen, nulla vis eloquentiae tam immane facinus perditissimorum hominum defendere possit: sed nos spectatores, aut saltem Auditores, omnes certe admiratores huius Tuae virtutis quibus Te laudibus prosequemur? Erit hoc in animis nostris perenne Tuae clementiae monumentum, et quam arcte, dum supplicio reos addiceres, Tuum in omnes

acquitatis studium corda popularium devinxit: tam vehementer gentem Hungaram universam Tibi obstrinxit nuperum lenitatis argumentum.

II. Epigramma deductum ex Lemmate Augusti ob reductos postliminio Exhortatores. Lemma est: *Fide, Lege.*

O Franciscæ! Tuis sacro sub Praeside rursum
Auspiciis Pietas iam redit, atque Fides:
Qui Patriae docilem informet virtute Juuentam
Et doceat studiis iungere verba Dei.
Scilicet haud satis est quem sola *Lege* teneri:
Lex ruet, o mea Gens! ni tenere *Fide*.

Gabrielis Dayka.

Ad 20551/795. Htt. sz.

Bécs, 1795. okt. 19.

A kancellaria 11617/775. C. sz. a. jóváhagyván a Helytartótanácsnak 1795 okt. 2-án 20551. sz. a. kelt felterjesztését, a htt. 1795. okt. 30-án 22701/795. htt. sz. a. tudatja a kassai tanulm. igazgatóval, hogy a tanári testület egyéb személyváltoztatása között a Novits József áthelyezésével megürült II-ik humanitási osztály tanárságára *Dayka Gábort* nevezte ki Lőcséről; meghagyván, hogy hivatalaikat mielőbb foglalják el, mert fizetésök ettől folyósíttatik.

Kassa, 1795. decz. 27.

Br. Sahlhausen 174/795. sz. a. felterjesztést intéz a Helytartótanácsához, hogy az Ungvárra áthelyezett *Dayka Gábor*, noha Zvilling Károly löcsei orvosnak 1795. decz. 14-kén kelt bizonyítványa szerint in haemophthoe infirmum fuisset s ennél fogva hivatalát csak decz. 21-én kezdhette meg, fizetése ne a hivatalba lépéstől, hanem kinevezésétől folyósíttassék.

Ehhez 1796. jan. 12-én 765/796. htt. sz. a. hozzá is járult a Helytartótanács, ily értelemben utasítván a fundationalis cassat, azt azonban nem engedélyezte, hogy a Daykát helyettesítő Kricsfalusy és Bélteky tanárok külön remunerációban részesüljenek.

Kassa, 1796. márcz. 29.

Br. Sahlhausen Mór 357. sz. a. jelenti a Helytartótanácsnak, hogy az Ungvárra áthelyezett *Dayka Gábor*, mint löcsei tanár az évi 400 frt. fizetésből m. é. nov. 1-től decz. 20-ig járó részletet még nem kapta ki, mire a htt. 7675/796. sz. a. utasítja a löcsei alapítványi pénztárt (fundationalis cassa) annak kifizetésére, egyszersmind értesíti erről a tanterületi igazgatót is.

Kassa, 1796. okt. 15.

Br. Sahlhausen Móricz tanulm. igazgató 946. sz. a. jelenti a htt.-nak, hogy *Dayka Gábor* az ungvári gymn. 2-ik humanitási osztályának tanára ez év ápr. havától mellbajban annyira szenvedett, hogy szavától is megfosztatván, mint a látogatási jelentésében 582. sz. a. előterjesztettem, őt mással kellett helyettesíteni. Minthogy pedig baja egyre súlyosbodik, úgy hogy felépüléséhez a legcsekélyebb remény sincs, tiszteről ő maga leköszönt s minthogy alig öt év óta működik s rendes

nyugdíjra igényt nem tarthat egy évi fizetésének: 450 frtnak kiutalványozása által végkielégítést kéri. E kérést teljesítendőnek véli az igazgató s a decz. 10-kére kitűzött pályázati határidő lejártáig a mostani I. osztály tanárának Kovalik Györgynek fokozatos előléptetésével tartja a hiányt pótlándónak.

Mellékelve:

ATTESTATUM.

Infra scriptus praesentibus fidem facio, Clarissimi Dni Gabrielis Dayka Professoris Humanitatis Senioris in Gymnasio Unghvariensi, annorum in circa 30. Religionis Catholicae congenitam corporis sui dispositionem anno abhinc in nervum prorupisse, iterata largiori Haemoptoë, unde Phtysis copiosissimis sputis purulentis subsecuta, febris consumptiva indies adeo invalescente, ut nonnisi ossa pelle tegantur proin nullum vel probabilem curae locum relinquat, ac tanto minus par est munci suo gerendo, voce Ejus, pulmonibus consumptis, penitus abolita. Signatum Cassoviae 15. 8-bris 1796. Ludovicus Majer m. p. Incl. Cott. Abauj Phys. ord. (Mindkettő eredeti.) (24153/23660/796. htt. sz.)

Kassa, 1796. okt. 25.

Br. Sahlhausen 968. sz. a. értesíti a Helytartótanácsot, hogy *Dayka Gábor* e hó 20-án meghalt. Az üresedés betöltésére decz. 27-re pályázatot hirdetett és pedig az I. oszt. tanárának Kovalik Györgynek fokozatos előléptetésével, az I. oszt. tanárságára. Addig is a Dayka működési köre a f. é. ápril hó óta oda kinevezett Bélteki Györgyre volna bízandó. Javaslatba hozza, hogy az özvegynek orvosi és gyógyszer költségeire férje egy évi fizetése kiutalványoztassék. (24153/796. htt. sz.)

1796. nov. 8.

A Helytartótanács a kassai tanulm. igazgatót, ennek 1796. okt. 25-ki 968. számú előterjesztésére, értesíti, hogy *Dayka Gábor* özvegyének végkielégítés iránti kérvényét ő felsége elé terjesztette s addig is, míg a megürült tanszék pályázat útján betöltetnék, annak ellátásával a magyar nyelvtanításban jártas Bélteki ottani tanárt bizza meg. (24153/23660/796. htt. sz.)

1797. jan. 20.

A kancellária 359. sz. a. értesíti a Helytartótanácsot, hogy ennek 24153/796. sz. előterjesztésére ő felsége engedélyezte *Dayka Gábor* özvegyének a 450 frt végkielégítés kifizetését. (2884/797. htt. sz.)

1797. febr. 14.

A Helytartótanács utasítja az alapítványi pénztárt, hogy az ungvári gymn. 2-ik osztályában tanárkodott *Dayka Gábor* özvegyének férje egy évi fizetését: 450 frtot végkielégítésül fizesse ki.

Ugyancsak e szám alatt értesíti a kassai tanulm. igazgatót a fizetés kiutalványozásáról. (2884/797. htt. sz.)

DR. ILLÉSY JÁNOS.

ADALÉKOK A 90-ES ÉVEK IRODALMÁHOZ.

— Első közlemény. —

A h.-m.-vásárhelyi ev. ref. főgymnasium könyvtárába, egy egykori kiváló képzettségű megyei tisztviselő *Kaszap Mihály* háza padlásáról, leánya ajándékából, egy nagy csomó kézirat került mintegy öt évvel ezelőtt, melyek közt, egy kis csomóban, történelmi vonatkozásúak is vannak. Ezekből akarok ez alkalommal közölni, mivel e darabokat, kivált a 90—91-diki országgyűlés tanulmányozójára nézve, de általában is, érdekeseeknek gondolom.

Csak kevés szól közülök II. Józsefről; legtöbb a 90—91-diki országgyűlésről, melynek egyéneit néhol igen keményen megrója, vagy azokat a kérdéseket, melyekről gondolkoznak és határoznak, szabadabb szellemben tárgyalja. Így a magyar nyelv és a vallás ügyét. Utóbbi dologban a papok, — hatalmok, politikai dolgokba is kívánt befolyások — ellen erősen, néha nem irodalmi nyelven is nyilatkozik.

A versek eredetére, szerzőjére vonatkozólag semmi felvilágosítást sem adhatok. Még leírói iránt sem lehetett tájékozódnom, mivel a régi kéz-írások még régebben szereplő egyének előtt is ismeretlenek. E versek közül azonban egy a Mátyásié s versci közt (Mátyási József verseinek folytatása. Második darab. Vátzon 1798. 39-dik lap) meg is található »Mentő felelet azon motkolódó Deák Versckre, mellyekkel Migos Gróf Fekete János úr Ő Nagysága az 1790-dik Esztendőben tartatott Ország-Gyűlés alkalmatosságával meg-támadtatott« cím alatt. Jegyzetben megemlíti a szerző, a (gyűjteményünkben is meglevő) támadó vers kezdetét (»Tu pice, tu stygiis, tu Fekete nigrior undis« is idézván: »Meg-kell vallani, hogy elmés és jó versek, de mivel igazságtalanok, ezért méltók a meg-vetésre. Virtus et in hoste laudanda.« — De a többi nincs meg Mátyásinál. Alkalmasint nem is egy szerző művei, mit a bennök itt-ott nyilatkozó ellentétes nézet bizonyít; hanem úgy állhatott elő e gyűjtemény, hogy a politikai vonatkozású ismeretes verseket többen leírták s valaki — talán épen az, a kitől a könyvtárba került — összeszedte. Innen van aztán, hogy némelyik vers két-három különböző írással is megvan.

A kéziratok összesen 16 ívet tesznek; de csak mintegy 12 van beírva, a többi tiszta. Négy különböző terjedelmű darabból állanak, melyek közül három fél-, egy és két íves, a többi össze van varrva. Négy kéz írására lehet ismerni rajtok; az utolsó nagy csomóban 3 különböző írás látható; az első íven levő szép kerek-betűs írás másutt nem fordul elő.

A csomók eredeti rendjét tartván meg, a könnyebb tárgyalás szempontjából számmal láttam el a lapokat.

A 7. és 18. lapokon egy »Credo«-t találunk II. József ellen, mely így hangzik: Credo in unam Domum Austriacam, Caesareo Solipotentem, factorem novi Systematis, Coelestis et Terrestris, et in Josephum 2-dum, qui conceptus est de Francisco, natus ex Maria Theresia, passus sub Borusso, crucifixus in fide, et sepultus in indifferentismo, tertia die post fata Mariae Theresiae descendit in Aerarium, unde conscendit Thronum, ut judicaret clerum et Nobiles Hungariae.

Credo in ejus infidelem Sup. Comitem Nitzkium, introductam Tole-



rantium, Legum eversioem, fundorum Dimensionem, Tributi regulationem, et in fine nullum Successum, sed omnium damnationem (másik változatban: denominationem), et ignem sempiternum Amen.

Szintén II. József ellen szól az az »Epitaphium«, mely a most közlött credo egy másik példányával együtt egy egész ívet foglal el. Teljes czíme: Epitaphium in perennem memoriam Josephi secundi: ¹

Siste paulisper Viator,
Hic jacet is Imperator.
Quis nunc hic erat et qualis?
Solis Hungaris fatalis.
Hic haec hoc Princeps
Rex et nil deinceps
Tollerans tolleratus
Nunquam coronatus.

Vox Blictri quid ergo?
Dicere jam pergo,
Nec spica, nec stramen,
Aliquid est tamen.
Dic, duc, fac ubique,
Plus fecit inique,
Porcorum Siliquae,
Esca sunt aliquae.

Regimen gessit non quale,
Sanctitas praescribit locale,
Ast duxit confusum Normale,
Inductis Praeceptis brutale.
Josephus secundus,
Rapinis foecundus,
Sanctis laetabundus
Nimphis amabundus.

Ax, ix ox, ux, ex
Rex, exlex, nec Rex
Bis septem sunt sex,
Six rexit hic Rex
Princeps pervicax,
Dux inefficax,
Leno perspicax
Nero suspicax.

Normarum corax,
Gemmarum vorax,
Promissis mendax,
Sacrorum vendax.

Amatus onfax,
Nocivus Drophax
Merorum strorax
Errorum Thorax.

In coeno climax,
In Bello limax,
Arcanis ferax,
Hyrcanis verax.
Vanorum capax
In plano cadax,
Cunctorum emax,
Post paulo vomax.

Calvorum panax
Blorum canax
Lenarum sequax,
In Divos loquax.
In clerum pugnax
Vindictis praegnax,
Piorum fugax,
Cum stultis nugax.

Thrax, procax judex,
Infestus codex,
Regnorum vibex,
Virtutum obex.
Nimharum vertex,
Raptorum apex
Hunnorum vertex
Lanonum cortex.

Agnorum porfex
Sphyngis Artifex
Dux, Lalax, Pullex
Mortis supellex
Perversus Prutex
Putens octiflex
Harpax quadruplex
Trebax quinduplex.

¹ A következő latin szövegű versekben a leíró gondatlanságából származó hibák is találhatók, de ezeket javítani igyekeztem; azonban nem mindenütt sikerült. Így kénytelen voltam nem érthető szókat is meghagyni a szövegben abban a reményben, hogy talán más szövegből megmagyarázhatók lesznek. A versmérték hibái kiigazítását nem tartottam feladatommak, minthogy inkább a történelmi érdek, mint a költői becs indított e darabok közlésére. Ez cílöben sok elferdített szó is van.

Morphæus pernox,
Daps Lethi precos,
Haeresum colox,
Nativa velox.

Vis rapax, pollex,
Disruptus Imbex,
Tinx, ajax, murex,
Sic audit hic rex.

Hic multa probavit,
Sed cuncta turbavit,
Foeda confirmavit
Pulchra deformavit.

Et quæ reformavit
Nunquam confirmavit
Infecta reliquit
Ut Brachus (?) obtexit.

Autnum (?) docturus
Specimen daturus,
Aggressus est singula,
Numerare cingula.

Ex qua Numerorum Bulla,
Nec aurea Caroli Bulla
Sed prodivit vestis pulla,
Et pro summa remansit nulla.

Ejusdem suprema novum,
Gallinæ credebat ovum,
Quod sit daturum pullos,
Catones nec non catulos.

Ast ovum hoc putrefactum,
In auras ivit redactum,
Totum factum, nil actum,
De cattulo fecit cattum.

Leges novæ pervetustæ,
Diu stabant ut robustæ,
Quia semper erant iustæ,
Sed per illum sunt ambustæ.
Quod præsentæ Luce duxit,
Lege sanxit et defixit
Si diversum quid edixit,
Rursum illud cras confixit.

Grandem Lupum tunc commisit,
Exteris se dum immisit,
Nam a justis nil remisit,
Belgas omnes mox amisit.

Multa coepit aedificare,
Nemo scivit quid et quare?
Bustum erit an Altare,
Mansit totum Lirum Lare.

Virtus ejus, cape, rape
Monachorum omnes rape,
Velint nolint, sint pro dape,
Non obstante Lege papæ.

Pro Caesaris longa mensa,
Cujus manus huc protensa
Sacra licet fax accensa,
Caesaris sunt ista sensa.

Sanctum clerum sic restrinxit
Zelum omnem his exstingxit,
Quod Appellis more pinxit
Coecum fuit, nec effinxit.

Arrige vi ator hic aures,
Quomodo vexavit curares?
Neronianis suppres,
Diu vexas et obduc nares.

Poenates Orthodoxorum
Sedes Religiosorum
Meretricum fecit Thorum
Theatrumque Comicatorum.

Ordines sacros prorsus abolavit
Templa veri Dei nec mora deletvit
Muneribus sacris cassam adimplevit
Sectarum Lollis omnia consevit.

Dixit palam: non cessabo,
Cum Nitzkio omessabo,
Monachorum appexabo,
Ut sit meus vexitabo.

Claustrali proin Thesauro,
Hic Baltasar satur auro,
Aquila vafre pennata
Volavit per cuncta prata.

Sacrorum rapina nil tamen profuit,
Namque male partis se statim exiit
Dum preces in Bella tamqu. censuravit
Fortunæ successum haud vltu. habuit
Victus quippe fuit ppia in praesentia
Abivit prostratus magna cum maestitia
Felix domi factus vicit in absentia,
Tunc vidit quam vana Regu. potentia

Regna prostravit velut vagabundus
Despotica notavit multu. errabundus,
Nil boni retulit, semper palabundus
Credere noluit, quod sit domabundus.
Malos consultores libent. audivit,
Sanis consiliis nunqu. obedivit.
Cum Lusmonib. firm. ius inivit (?)
Adulatoribus honores sancivit.

Quam uxorem prim. sibi Thoro junxit
Tandem et secundam in consorte. duxit
Ex utraque tamen nec Princeps illuxit
Sic istam, ut illam in Feretro luxit (duxit?)
Hungaros ast nunqu. linivit fomentis
Afflixit maximis ubivis tormentis
Ista gens libera per modu. gementis
Rigorem sola scit regis inclementis.

Gentem hanc decuit servare liberam
 Quam bonis orbavit et fecit miseram
 Serius expertus novit belligeram
 Et tamen hanc semper tractavit perperam
 Politiam plenam juribus erexit,
 Homicidas multos, et secum invexit,
 In longum et latum colonos provexit
 Hungarus has strages ipsemet detexit.

Delatores falsos palam aestimabat
 Poenam reis justam passim revelabat,
 Varos projectantes large re fovebat
 Sed optimos quosq. longe removebat.
 Perversum exordiu. sub fine. emendavit
 Quia recognovit male quos amavit,
 Et quod piam matre. factis infamavit,
 Dura Terris lolium pene seminavit.

Novem annis Hungariam,
 Belgium et Transylvaniam,
 Duobus Valachiam,
 Vno turbavit Serviam.

Quadraginta novem annis,
 Quibus vixit longanimis,
 Virus coxit in animis,
 Donec factus exanimis.

Hic ex area Romanorum
 Archi doctor Germanorum
 Exturbator Hungarorum
 Sed protector, scis jam quorum
 Ax, ix, ox, ux, ex,
 Quod Rex hoc et Rex
 Vixit ut vervex
 Jam putret ut pudex.

Requiescat super clivos,
 Cum jam non sit inter vivos,
 Tu vero viator vale,
 Haec tibi fac nota vade,
 Amen.

Végre a 40. lapon van egy *Epitaphium Josephi 2-di.*

Hic situs sum Caesar Josephus nomine tantum
 Secundus, monstra creavi, nutriti, in Vita egi nihil,
 Cujus morientem non penituisset
 Dum Servitutum Europae impotens paro
 Libertatem imprudens fundo,
 Aeternum, Regibus Populis Documentum.

A 19-dik laptól a 23-dikig egy gyűlés van leírva, melyben a görög-
 római mythologia alakjai szerepelnek; de voltaképen némely ezen korbeli
 szereplő egyén van értve, mint a lapok alján meg is van jegyezve, úgy
 hogy talán az egész a 90—91-diki országgyűlés satyrikus leírása volna.
 Az egyesekre nézve, a kik itt szerepelnek, jellemző lehet az az alak,
 a melyben ismeretlen szerzőnk előtűnteti őket s így közlöm az egészset,
 a mint következik.

EPHEMERIDES OLYMPI.

Fautori suo, et Patrono Momo, Risis saluberrimo Deo dedicat Author.

Tu summe humanae salutis Servator, Mome! qui solus ex grege Deorum
 morari in terra dignaris, quive Moestitia saepe confectas nostras vires, unico
 temporis momento restauras, benigno vultu hoc Opusculum meum suscipias,
 velim. Notavi in his exiguis pagellis ea, quae Olympus ad statum Camporum
 Elysior. clarioribus limitibus defigendum decrevit, quae de praerogativis, liber-
 tatibus, et Immunitatibus suis diffusis saepe verbagio disseveruerunt, ea tibi haud
 scribenda duxi, cum optime notum mihi sit. Te Elysaeorum *umbrarum* Liber-
 tates penitus ignorare, atq. hinc multa fore arbitrator, quae Tu terreno assumens,
 et humano sensu incredibilia putabis. Verum habenda tibi est ratio distinctionis,
 homines inter, et has, quarum acta refero, umbras. Caeterum ex ipso textu
 videbis, reculas istas. Tui omnino esse Fori. Et ideo cum adesse nolueris, ea
 spero, libenter et divinitus ridendo leges, *releges*

Fave. Datum in Coelis, Festo Confusionis, seu Calendis Magni Anni
 Platonis.

CAPUT PRIMUM.

Descriptio consessus.

Deorum hic Congregatorum Copia omnis, duas in partes abibat, alibi Majorum, alibi Minorum Gentium Dii Subsellia capessiverant. In ea Olympi parte, in qua Dii Majorem Gentium congregiebantur, absente Jove *Apollo*¹ primum tenet locum, quem Apollinem esse ex sole tantum, quo pectus ejus ornabatur, et amoenissimo raucae vocis sono judicavi.

Pone cum ad laevam, locus vacuus erat, quem pleriq. omnes, quasi Pandorae Pyxis ibi abscondita jaceret avidis solent contemplari oculis.

Infra Apollinem, dextram Palatii partem niger Musarum Chorus replebat, quas inter (nescio quo miraculo) et *Bachum*² vinolento faciei, et rubicundo splendore, et gibbosulum *Aesopum*³ et *Oblivionis Deum*⁴ cum terno aut quaterno Myda, attonitus conspexi.

Harum Capita, acerbo et malitioso vultu ridens, circumvolabat Furia Fanatismi. Ad sinistram vero latus Apollinis primus sedit Cicero⁵ nuperrime inter Deos relatus. Quem enim alium existimabis hominem, qui et Asiaticae garulus sit, et latinam calleat, et res omnes mira celeritate, miroque, ac plus quam Oratorio Ingenii acumine, eo, quo ipse vult, deflectat.

Excipit cum *Mars*⁶ hunc Martem esse, auditu tantum comperi, nullum enim spiritum Martialem, ne armato quidem oculo detegeres.

Continuabat immediate seriem *Harpocrates, Silentii Deus*⁷ Conscientiae Fluctibus agitato, deest in anxio pectore vox, qua muta contagione Martem etiam infecisse videtur.

Nunc ridebis, et licet rideas, quem putas enim Harpocratis latus stipare, Mehercule! is *Cerberus* est⁸ Facies quippe ejus canina, et nullius cum *lingua* sit potens, latrare videtur. Audivi saepe Deos eum Janitoris nomine compellantes Janitor autem Inferi, Cerberus est.

A dorso ejus, sub illius veluti Custodia excubans, sedet *Pluto*⁹ nigra veste et squallido vultu. Circa illum *Cerberunculus*¹⁰ oberrat, digna Parente soboles! Huic id inest Notabile, quod quemadmodum Aurum nigrescit a Sulphure, ita iste, quasi Mercurii, Metallum auro oppositi Magazinulum quoddam Inferni sulphureo fumo sit dealbatus.

Sequebatur *Pallas*¹¹ quamvis virili sub amictu, sagaq. et galea degens, elucescebat tamen animus muliebris, nulla in re firmus. Et licet pingvi huic Minervae scientias omnino deesse, nemo possit dicere, licuit nihilominus ex ejus sermonibus id clare conjicere, quod nullo utatur systemate, verum omnia, ut scopas dissolutas in se projecta habeat. Multa comedit, parum concoxit, et in succum, ac sanguinem vertit: tam senex autem stomachus hanc indigestionem non solvet, sed augebit. Unde est, quod ea tantum loquatur, quae pluribus placere cogitat, et Musis, non ut decreet Palladem praesit, sed carum vestigia duntaxat imitetur.

Post hos brusca sedit facies, cui fastus, et innata superbia, veluti natale stigma fronti impressum, adhaerebant¹². Junonem dicebant nonnulli, ast ego, quod

¹ Cardinalis de Battyány.

² Epp. Fenger.

³ Epp. Andrásy.

⁴ Epp. Szily.

⁵ C. Zichy.

⁶ C. Erdődy.

⁷ Petr. Végh.

⁸ C. L. Pálffy.

⁹ C. Sándor.

¹⁰ C. Franc. Pálffy.

¹¹ C. Ant. Károlyi.

¹² C. Joh. Pálffy.

Tu hilarissime Mome vis, juro, hunc ventosum *Aeolum* esse, aut certe unum ex iis Gigantibus, qui magna nimis de se supponentes, in Montibus, seu Fastus sui Monumentis interitum reppererunt.

E regione Bachi *Sylenes*¹ otiosus quiescebat. Huic amensne magis, an ebrius, nescio, Jupiter sceptrum et fulmina custodienda tradidisse fertur, addito tamen socio *Aquila*.²

Prope hos auscultat, aliena magis, quam propria aure *Phaeton*.³ Namque Apollinis nutum captat, a quo etiam currum regendum accepisset, nisi metuerent Dii, ut ruente cum Auriga curru, non terra solum, sed et Coelum, ab imprudenti Eclipsim patiatur.

Contigua fere huic omnia explorabat *Eris*⁴ Dea Discordiae. Haec viri veste induta, passisque Capillis lividos ad vacuum pone Apollinem locum oculos, jam dirigit, jam cum volitante Fanatismi Furia, sarcastico risu colludit. Clam ad illam veniens observavi, quod Pomo inter consultantes projiciendo, vocabulum Religionis sollicitate insculpat.

Proximus *Janus*⁵ duplicis faciei, unam Patriae, alteram Regi porrigere dicitur. Quid hoc mystico sermone dictum voluerint, ipse ignoro.

Infra illum, quasi delectaret Deos contrariorum compositio, collocabatur *Brutus*⁶ plus esse, quam apparere volens, facies ejus honeste quieta unius erat recti cordis imago, dignus proin, qui inter numina locum capiat.

Et quid Neptunus?⁷ Is cum Mare rexisset felix, et undas, ultra hanc suam crepitam prudens nunquam loquebatur.

Sedentium agmen claudebant *Prometheus*, *Ziziphus*⁸ etc. Horum Unus *Tantalus*⁹ cum in captivis dolo malo pomis, horrendo sibi digitos adusserit, ultiores metuens poenas, profugit.

A tergo sedentium aderat *Mercurius*¹⁰ qui Jovi omnia sollicitate proderet, illique socia aderat *Sphinx*¹¹ perpetuum aenigma.

Quietus nihil quaerens, penes Apollinem (sed extra sedentium seriem) sedit quispiam,¹² faciem velo texerat, ast quantum mihi videtur, multos de grege sedentium, ejus prudentia longe post se reliquit.

Ad Portam sedit *Charon*¹³ nec exiguo suo muneri debite satagens.

Apud Deos Minorum Gentium, elevatori in loco sedebat Senatus, ex aliquot Solonis Discipulis, caeteris vero omnibus Antiareopagitis conflatus, quos inter Principem locum *Icarus*¹⁴ occupabat. Hujus Historiam celeberrimam tu vix scies, haec est: Libertatem virium suarum, scientissimum illum Taurum occidere cum vellet, ingressus est in Labyrinthum, illius habitaculum. Cumque inde sibi explicandi alius modus non daretur, ex gelati Cordis Patriotici, et Callidae Ambitionis aequali dosi (Materiae hae superterraneae sunt Pharmacopaeae) ceram effinxit, ex qua fabricatas alas, jam per ipsam Materiarum contradictoriam mixturam dissolvi fuit necesse.

Solem itaque petens, vix non in imum maris ruit. Demissionem ab hoc Antiareopago Locum, Animae ex Campis Elysaeis deputatae, inter caeteras

¹ C. Mich. Nádasdy.

² C. J. Keglevits.

³ P. Lud. Battyány.

⁴ C. Jos. Teleky.

⁵ C. Nic. Forgáts.

⁶ B. Lad. Orczy.

⁷ C. Petr. Szapáry.

⁸ Commissarii Regii.

⁹ Balassa.

¹⁰ C. Georg. Festetits.

¹¹ C. Mich. Sztáray.

¹² P. Kevenhüller.

¹³ Radvánszky.

¹⁴ J. Ürményi.

*Lycurgi*¹ *Solonis*² *Trismegisti*³ et *Minoa*⁴ consultantes tenebant, caeterae vero pleraeque omnes in fluvium Lete intinctae fuisse videntur.

*Saturnus*⁵ in domus propatulo ab omnibus contentus stabat, aliquamdiu, verum pertaesus postea, celerrime profugit, continuo reclama(n)s: frustra me revocabitis, quem praesentem sprevisitis.

Totam denique coelicam Consessus Regionem *Bellona*⁶ in Aquila simplici equitans obibat, cujus in elato pectore haec scripta legebantur verba: *sub umbra alarum nostrarum*.

Quod ipsum progressum consultationum attinet, cras scribam. Si risisti gratulor, si indignaris, nil moror, apprime enim notum esse videtur illud: *Veritas Odium parit*. Vale.

Ugyanerről a tárgyról, de már világosabban, a diaeta két táblára oszlását, a követek ellen tehető sok kifogást is említvén, szól egy magyar nyelvű, de kevés költői tehetséget mutató vers, melynek czíme: *A Nemes Magyar Hazának 15 szillabás panaszolkodó versei*. Elég lesz belőle mutatóványul egynéhány sor.

Én nyomorúlt Magyar Haza, mely veszettül meg foga
Az Ausztriai Házi német nyavalyák foga.
Sok esztendőig sebeit beteg testem ki álta,
De látván a veszedelmet, szám egekre kiálta ...
Tagjaimat két táblákra osztotta Buda vára
Hogy így két részre dolgozzák, a mit a Haza vára.
Egyik Felső, másik Alsó Táblai nevet kapott,
Kinek szava s széke nintsen, az állásra helyt kap ott.
Az Alsó táblánál ugyan nagy eszeket ismérék,
Tudománybeli Nagyságot itten én nem is mérek.
De éppen ez tesz galyibát, s eddig mindent felzavart,
Mivel egy ész a másikkal tromfol, ez ad zúr-zavart.
Gyerünk a felső Táblához s lássuk Eő Nagyságokat
Nézzük a végezésekben kitsiny vagy nagyságokat.
Hidd el több nedvességet lelsz meg fonnyatt hat almában
Mint Magyar Vért itt az egész táblának hatalmában.
Ez németül discourállya tehető Báróságát,
Nem így beszéltek Ősei, nézze meg bár Őságát. stb.

Sok kisebb-nagyobb vers foglalkozik aztán egyes alakjaival az akkori időknél, mint a palatinus-aspiránsokkal, a diaeta elnökeivel s másokkal, a mint látni fogjuk.

A nádor-jelöltekre vonatkozó költemény két helyen is le van írva (8. és 30. lap) s ezt is, mint a következőket, érdekesekeknek gondolom az illető egyének jellemének bővebb ismeretére. Hogy azonban e versek szerzőjét vagy szerzőit nem vezeti-e ellenszenv egyik vagy másik egyén iránt: annak megítélésére s fejtegetésére nem érzem magam illetékesnek. Így megjegyzések nélkül közlöm e verseket, legfeljebb csoportosítom itt-ott az egy emberről szóló, de különböző helyeken levőket.

¹ J. Boronkay.

² Ign. Almásy.

³ Petr. Balog.

⁴ St. Vay.

⁵ irrevocabile tempus.

⁶ Borussus.

A most említett tárgyról szóló három distichon így szól:

In ambientes regni Palatini dignitatem.

Prodere si Patriam meritum est, tu Carole Zichy,
Carole vel Pálffy, tu Palatinus eris.
Prandia si poterunt Palatinum facere, certe
Antonius Károlyi tunc Palatinus erit.
Si candor, si prisca fides, si recta voluntas,
Forgáts de Ghymes tunc Palatinus erit.

Az elnökökre ¹

In praesides interimatiter confirmatos.

En post fata etiam regnant portenta Josephi
Infestant Patrios haec duo spectra Lares.
Quorum alter Zichy dictus fuit, alter ab Ürmény
Singulus in Patriam Latro nefandus erat.

Gróf Fekete Jánosról már szólottam. Azon a versen kívül, melyet fentebb mint a Mátyásiét említettem, több is van, a mely rá vonatkozik. Egyik ezek közül, az »*In Poetam Nigrum imitative*« című a Mátyási versével egy íven s egy írással is fordul elő; de azért nem mondhatni, hogy a Mátyásié, mert az írásból következtetni nem lehet.

Közlöm a támadó verset is, mely talán nem ismeretes, azután a két választ.

Amaz így hangzik:

In Comitum Fekete.

Tu pice, Tu Stygiis, Tu Fekete nigrior undis
Triste tenebrarum nomen et omen habes.
Quod si forma Tui nigra tantum Corporis esset,
Forte aliquis posset candor inesse Tibi.
Sed si verba librem Tua, debeo dicere quod sit
Corpore sub nigro mens Tibi nigra magis.
Interne externeque Niger, Turpissime cum sis
Qua potes hos inter fronte sedere viros.
Vitasti Tabulam Procerum, quia Fekete nosti
Quod tantam Ecclipsim non ferat ille locus.
Vendere vis Comitum titulum: hoc bene, vende quod emit
Ante, Tuus Patriae prodicione Pater.
Tu quoque ut observo, si posses vendere velles,
Cumque Fide Patriam, cum Patriaque Fidem.
Te rogo, vade Domum: obfuscas aliunde Diactam.
Non opus hic Nigris: te rogo vade Domum.
Hic si haerere cupis, rogo Te ne plura loquaris
Sic tibi, sic Patriae consuluisse potes.

A válaszok ilyenformák:

In Poetam Nigrum imitative.

Tu Pecus Arcadiae, Tu Momi indigna propago!
Triste Medusinum qui caput osque geris.

¹ Kik ellen *Benyovszky* Gy. pozsony-megyei követ is szót emelt négy társával együtt. Horváth M. orsz. tört. VIII. 29. l.

Quod si forma, bonos mores, Nomenque Atavorum
 Forte obscuraret: gloria parta tibi est:
 Sed si ultra vulgus sapiat Patriae Decus unum,
 Corpore, mente simul, nil nisi summa petat:
 Interne externeque Scelus Tu Barbare cum sis
 Qua potes hunc stulta carpere mente virum?
 Vitasti sanam rationem, das documentum,
 Quod magnam Ecclipsim mens tua passa fuit.
 Vendere vis Nigras, quas Mercurius tibi stridens
 Ante, suo Mystae, de Styge vexit opes.
 Tu quoque si posses ut Judas vendere velles
 Cumque Pio Innocuum, cum Innocuoque Pium.
 Te rogo! parce Viris, infestas namque Poetas
 Non opus hic Asinis; te rogo! parce viris.
 Hic si te teneat scribendi amens cocoëthes
 Sic tibi de solido stercore laurus erit.

Másik vers ugyanerről a tárgyról:

Antidotum.

Contra Toxicosum rabiem Canis, Cti Fekete insultantis
 Stulte! quid ambiguis deliras vocibus; atrum
 Te tua Lingua facit. — Fekete nomen habet.
 Sed dignusne tuus Latratus, ut improbe duris
 Auribus excipiat, mens generosa, Canis!
 Non: sed dignus eris Fraeno, de fronte notari
 Ut caveant plures Cornua Vestra Boves.
 En signum; et jam tu Linguam, vestemque togatam
 Ne exue; jam *sub iis* velle nocere pium est.

Szintén latinul védelmezi a megtámadottat, ki, mint az egyik vers felírása mutatja, Arad megye követe volt, a következő vers is:

Pro Comite Fekete.

Sta Scelerate peto, sta magni Nominis Hostis
 Fronti ut figatur Littera Kappa tuae.
 Non animi Candor te, non atra fictio cordis
 Eximet, ut pocnam plectere possis eam.
 Improbe Tu Patriam, Comitem, praescindis et omnem
 In quo stat Patriae cardine firma salus.
 Non ipse est Fekete, ast tu atro signande Lapillo
 Proditor, ut tantum possis adire scelus.
 Nam quod fatus erat Comes hic, quod protulit ore
 Signum id sinceri pectoris omne fuit.
 Illum non tituli movent, non Gradus Honoris
 Ut vendat Patriam Proditione suam.
 Sic judicat omnis praecordia Vipera pellis.
 Tu nisi et innocuo sanguine spargis humum.
 Naturae Monstrum, quod sis, te Carmina produunt
 Nec procul a proprio stipite poma cadunt.

A következő vers már Feketének magának adja szájába a védelmet s világosabban fejezi ki a clerus elleni vágásával azt, a mit az »Antidotum« is érintett, hogy a támadó vers szerzője pap volt.

Responsio ad Pasquilum contra Comitem Fekete.

Sum niger in vultu, sum Nomine, sumque cothurnis
 Sed poscit Luctum Patria, Religio.

Pectore si niger, aut animo, Verbisque fuissen,
 Scepusis Praesul, vel Jesuita forem.
 Candida Mens hac voce jubet, quae pectore fari,
 Est tunicis Cleri propria duplicitas.
 Hunc non vado Domum, Patriamque, Fidemque tuebor,
 Ne clero a Patriae Funere Stola detur.

Még keményebben, mondhatni itt-ott gorombán is, szól az a magyar vers, mely a 28-dik lapon, Mátyási verse második leírása után közvetlenül következik, »*Más ugyan azonról*« czímmel, és ugyan avval a kézírással.

Fekete, fekete, de tsak a nevére,
 Angyal hozzád képpest, ha nézek szivére.
 Őtet Feketének nemzette az Attya
 S színét feketének csak a vak mondhattya,
 De te mérges kigyó és Ördög fajzattya
 Ordítani született Pokol származattya.
 Hol kezded fekete Lelked dühösségét,
 El rontásra teremt Ördög mesterségét,
 Azért hogy Fekete meg betsülte Nemét
 Tudván a Nemes Rend érdemét és rendét,
 Melly eredet szerént teszi az országot
 S e végre a tsúfos polczról alább látott.
 Lám él a te paraszt Lelked e tserével
 Nemtelen, s mi közöd néked Feketével?
 El akarja adni Fekete Grófságát,
 Jól van; másba lenni tartya méltóságát.
 De néki legalább az Attyáról maradt,
 S nem tették ruháért Úrrá a szamarat.
 És ha az ő Attya áruló volna is,
 A ti Nemzettségtek elébbi abba is.
 Ez döjzös Nemzettség a szentség színével
 Szent ruhával takart fekete szivével,
 Békóban a szabad Magyarot mint tartotta,
 Most sok száz esztendő titka ki mutatta.
 Kevély Lelke a kárt a fejünkre hozta,
 Sőt sokszor hogy légyen maga kidolgozta.
 S ő arany kereszttel birván, utat vesztett
 S nyögte szegény hazánk a nehéz keresztet.
 Nem adja Fekete pénzen a vallását,
 Nem s nem is árúllya szabadon szóllását.
 Nem; mert ha el adná, bizony el vennétek
 S őtet is némává, és rabbá tennétek,
 Hogy sokasúlhasson pénzen vett voxotok
 S országunk vesztére nőjjön hatalmatok.
 Nem megy hát Fekete haza, mert Hazája
 Buda is, és itt is a Hazát szolgállya.
 De ti mit bújdostok, haza mikor mentek,
 Ha Égben hazátok, s Rómában Istentek.
 Szóll hát, szóll Fekete, és mindég ellened
 Valamikor fogad vére ellen fenéd
 Te mérges eb; szóllok én is, s torkon kaplak
 Ha ugatsz, ugass bár, én vissza haraplak.
 Tudnék, mint te kezded, gorombán is írni,
 Mert egy bérlett ebbel rút volna nem birni,
 De jó lesz máskorra, mikor kinevezlek,
 És a mint kerested, nyakig bé szennyezlek.

Közli: IMRE LAJOS.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Második közlemény. —

4. *Péntek.* Reggel hallottam az atyámtól, hogy Rátkayék F. Regmeczen tegnapelőtt estve egészen megégtek. Az atyám haza ment. Délig gyűlésben voltam. *Ekkor mondta a V. Ispán, midőn a kassai püspök egynehány főnyi nemesemberekre azért panaszkodott volna, hogy Péntek napon lakodalmaskodtak: hogyha nekik szabad Pénteken bort inni, s a g . . . miért nem volna szabad más becsületes embernek Pénteken lakodalmaskodni.* Az ebédnél pedig azt mondta, hogy jó volna a császárnak 50 vagy 60 nagy embereket s hozzájuk ugyanannyi dámát összeszerezni s egy kis . . . formálni belőlök; az olyanokat pedig mint Téglássy főfiskális, mind ki kellene . . . Délután is volt gyűlés. Igen kegyetlen hideg volt.

5. *Szombat.* Reggel irtunk az 5. fős. bírának, hogy adminisztrálják a katonaságot. Estve Theátrum után mintegy 10 óra tájban tűz volt, a sánczok mellett egy ház leégett. Egész nap lágyabb idő volt.

6. *Vasárnap.* 10¹/₂-kor megindultunk Kassáról ketten Sárközy Jóskával, minthogy Samu a V. Ispánnal jött; 3 fert. 5-re már ide haza voltunk Mikóházán. Igen szép tiszta idő volt. Délbe a nap is nagyon melegen süttött, de estvefelé kemény hideg kezdett lenni.

7. *Hétfőn.* Reggel a V. Ispán rosszul lett nem is ebédelt; délután 3 óraker elmentünk S. Józsvival Regmeczre. Kazinczy úrnak egy levelet vittem Kassáról, a nálam volt könyvet is haza vittem. Máli azt mondta, hogy Kandó Zsuzsi oda jön karácsonyra, s akkor gyakrabban meg fogja várni a visitet; 6-kor haza jöttünk. Igen szép tiszta, de kemény hideg idő volt.

8. *Kedden.* Reggel a K. Málitól hozott Schiller 30 esztendő's háborúját kezdtem olvasni németül; délután a Rákóczy Revolúcióját francziául; 5—7-ig elementát, 8—9-ig Schillert olvastam. Igen szép tiszta idő; estve felé nagyon hideg volt.

9. *Szerdán.* Reggel Sárközy Józsinak egy puszkaporos szarut kezdtem metszeni, délután is azt metszettem 3-ig; akkor a V. Ispán írni adott a Contributionalis tabellák felküldése felől; 7-ig azt írtam. Vacsora után 9-ig elementát, 9—10-ig Schillert olvastam. Igen szép tiszta idő, estve kemény hideg.

10. *Csütörtök.* Reggel Daninak levelet írtam Patakra, hogy a szaru-poharat küldje vissza; délig és délután 3-ig a Józsi szaruját metszettem. Vacsora után a V. Ispán egy maga familiáját illető levelet adott páriálni; a másolatot mint esküdt vidimáltam is. Szép tiszta, de hideg idő volt.

11. *Péntek.* Délelőtt 11-kor elindultunk Patakra B. Samu, S. Józsi és én. Újhelybe beszéltünk Körtvélyessyvel. 2 óraker beértünk Patakra. Legelőször is Bekény Pistához mentem, onnat az öcsémhez. Egyiket sem találván odahaza, Fáyhoz, onnat a kávéházba; onnat ismét elmentem Bekényhez, s vele lett öszvetalálkozásomon nagyon örültem, minthogy már 4. esztendeje mult hogy nem láttam. Onnat elmentem jusra, az új juris professort Kortvayt meghallgatni; onnat a Samu öcscséhez, onnat

Recsky Bandihoz, egyúttal Csengery professort is meglátogattam; egy diplomát is vittem neki; nagyon szívesen látott, 5 óra után (noha akaratom ellen, minthogy vacsorára haza akartunk menni Mikóházára) elmentünk a kávéházba; a juristák muzsikust hozattak, egész 11-ig vigadtunk s Józsi, R. Maxi és Vizsolyi nagyon leitták magokat. Maxi velem nagyon kötötte a barátságot. Fáy Ábris megvallotta nekem, hogy eddig Bekény Erzsibe volt szerelmes; most pedig már Darvas Lillába; engem pedig nagyon vigasztalt, hogy Kati előtt még eddig csak magam állok a gráciába; mindenesetre megígérte, hogy az ünnepekben (ha mi Nagy Faluba nem mennénk) Katitól erántam való indulatját kitudakozza, s karácsony után bizonyosan megírja. Patay Jancsinak az öcsémnél levelet írtam. 3¹/₂ óra után értünk haza Mikóházára. A szarupoharat elhoztam. Igen kemény hideg idő volt.

12. Szombaton. 10 óra után keltünk fel. Bónis András itt volt ebéden. Szép tiszta lágyabb idő volt.

13. Vasárnap. Délig metszettem a poharat, délután is egy keveset. 3-kor elmentem korcsolyázni 5-ig oda voltam. Akkor a V. Ispán dolgot adott, a katonák felől való fa adminisztrációja dolgában jött német curenst a 4. sz. bírának másolatban kiadtuk; estve egész 12-ig írtam. Ónodytól levelet kaptam. Igen szép tiszta, de hideg idő volt.

14. Hétfőn. Reggeltől a hogy felkeltem egész estveli 12 óráig vagy írtam vagy protokulláltam vagy pecsételtem. Ónody Palinak levelet írtam. Igen szép idő volt.

15. Kedd. Délig és délután 3-ig a poharat metszettem; 3-tól szürkületig Schillert, vacsoráig just olvastam, vacsora után 11-ig Diplomát írtam. Ködös borult idő volt egész nap.

16. Szerda. Délig valamint délután is a poharat metszettem. Vacsora előtt megérkezett Domonkos fősz. bíró az esküdtjével Tóth Antallal. Vacsoráig just, azután 1 f. 12-ig Schillert olvastam. Borult idő volt, délután hó esett.

17. Csütörtök. Reggel Samuék kimentek a kertbe egy nyúltra puskával, de meg nem találhatták. Dél előtt megérkezett Olasz a v. fiskális; Ragályi Jancsi volt vele mint patvarista, minthogy Csuka Feri már ekkor haza ment Kinizsre; 3-kor ebéd után mindnyájan elmentek Patakra. Domonkos ekkor hazudta az asztalnál, hogy Szántón egy nyáj apró hosszú fehér mint a patyolat, és olyan nagy fülű disznókat árultak, mint a legnagyobb számárnak; és hogy ugyan olyan rabbinus volt a Lévi nemzetségéből, aki egyik sábesztől a másikig sohasem evett egy harapást sem. Borult enyhült idő volt.

18. Péntek. B. Samu jókor reggel elment a V. Ispánnal Pelejtére. 10-ig a poharat metszettem, akkor megérkezett Kazinczy Laczi Málival. Laczi 10-kor haza ment. Máli ebéden is megmaradt délután 3-ig. Egy paraszt ember a patvarián historizálta azon régi kastélynak, a melynek a közepén füstös patvariánk diszeskedik — viszontagságait. 3 után ismét metszettem egy keveset, akkor megint eljött Laczi; 7-kor haza mentek. A V. Ispán is haza jött; a vacsoránál e miatt előhoztuk, hogy a lányoknak nem illik fejkötőt hordani, azt mondotta, hogy ő megengedné a maga

leányának (ha volna), de úgy hogy keresztelőt is tartana; és *hogya az egyszerű asszony úgy szerette a leányát, hogy a midőn férjhez ment, azért siratta, hogy miért inkább nem őtet vitték férjhez.* Laczitól hallottam, hogy Szabolcsba az az újság, hogy P . . . V. Ispán megverte a feleségét, azért, hogy mint Pécsy Laczinak a nyoszolyó asszonya egy ebédet akart adni, s a veszekedés közben azt mondta az urának: hogy ha tik fiastól együtt feküdvén holmi rút nyavalyákban költettek a patikára? Én is csak adhatok egy ebédet. Vacsora előtt és után is egy kevés ideig just olvastam. Borúlt idő volt, hó esett.

19. *Szombat.* Reggel jókor Samuék elmentek vadászni. Délig a poharat metszettem és a kis Laczikával játszottam; délután hasonlóképen. 3—4-ig Schillert olvastam; 7-ig magamba voltam; Eszter a szobalányt feljött, vele beszélgettem; akkor lehítt a V. Ispán, egész 12 óráig expedáltam. A V. Ispán a vármegye pecsétjét is feladta a patvariára, ezt mondván: »gondolom hogy más egyebet csaknem pecsétel vele; de jól reá vigyázzon, hogy el ne veszzen, mert az nekem nagy gyalázatmra volna.« Samuék 7-kor haza jöttek, de semmit sem hoztak. Samu-nak két húszast adtam kölcsön. Komjáthy-nak levelet írtam. A V. Ispán meg kért, hogy a Domonkos számarfűlű disznairól tudósítsam az atyámat. A hó egész éjszaka mindég esett.

20. *Vasárnap.* Reggel jókor felkeltem; az expediálni valókat a V. Ispánnak levittem, azután ismét lefeküdtem. Délig a jegyzéseimet purizáltam. Délután Regmeczre mentünk mind a hárman. Máli nem volt odahaza, mert Zsenivel elment Kandó Zsuzsiért; 6-ig ott mulattunk. Józsi ott maradt éjszakára is. Estve ismét a jegyzéseimet írtam, azután Samuval a szeretteinkről beszélgettünk. Samuék reggel templomban is voltak. Reggel a nap kisütött, azután elborúlt. Egész nap lágy idő volt.

21. *Hétfőn.* Délig a poharat metszettem, délután 4—5-ig Schillert olvastam. 4-ig pedig egy tölgyfa levelet vertem ki kefével. Vacsora után a jegyzéseimet írtam. Egész reggeli 8 óráig mindig csett az eső; a hó csaknem mind elolvadt. Komjáthytól levelet kaptam.

22. *Kedden.* Dél előtt s délután is 3-ig poharat metszettem, el is végeztem. Újhelybe Józsitól a hajdútól beküldtem a suszternek az 5 $\frac{1}{2}$ ftot; el is hozta a csizmámat. Délután itt volt K. Laczi. Józsi is haza jött vele. De ismét vissza ment. Mondták, hogy Málival Kandó Zsuzsi helyett Nina jött el. Minket is nagyon hittak által holnapra. Estve Andris a huszár egypár czizmát mutatott, a melynek párját még sohasem láttam. Csak a szára egyik oldala egy araszt és 3 újni széleségű volt. Keményen megfagyott az út, olyan volt mint a tükör. Sok marháknak a lába is kitört. Igen hideg volt.

23. *Szerdán.* Reggel mindjárt lehivatott a V. Ispán s egy néhány parancsolatokat adott a kezembe hogy azokat extraháljam, s csináljak nékiek protokollumot; egész estig tehát mindég ezt írtam. Dél előtt a V. Ispánné be ment Újhelybe, Breznayt a doktort is kihozta magával. Samu által volt Regmeczre. A mint a V. Ispánnak az írásokat bevittem, akkor láttam Menszárosnét a testvérét legelőször, a mint a betegségéből

felkelvén, magát az ebédlőbe kihozatta. Vacsora után a jegyzéseimet írtam. Kazinczy Laczi nálunk volt. Igen csipős hideg idő volt.

24. *Csütörtök.* Délig és délután 9 óráig a V. Ispán neve napjára egy billetecskét készítettem. 3-tól 3 f. 12-ig parancsolatokat parialtunk Samuval. Samu délután Regmeczre is által volt, de K. Laczival együtt vissza-jött. Reggel a nap igen veresen jött fel. Délbe a hó elkezdett esni, s esett 7-ig. 6-kor érkezett meg Komáromy György a V. Ispán testvéröccsese.

25. *Péntek. Karácsony I-ső napja.* Délig templomban voltunk F. Regmeczen. Onnan Samu elment Kazinczyékkel A. Regmeczre ebédre. Ebéd után 3 óra tájban mindnyájan eljöttek hozzánk. Én a V. Ispánnak a billétét elkészítettem. Laczi azt mondta, hogy délben nálók az én egészségemért is ittak, még pedig az ő atyja köszönté fel reám a poharat. Reggel igen csipős hideg volt.

26. *Szombat. K. 2. napja.* Reggel a V. Ispánt, neve napja levén, megköszöntöttem, a billetecskét is által adtam neki; nagyon szivesen elfogadta tőlem. Délbe senki sem volt nálunk a f. regmeczi papon kívül; hanem már ebéd végével jött a radványi plebános a tisztartóval; az asszúborunkat sem ihattuk meg, minthogy mind felugráltunk az asztaltól. A vacsora felett sokat beszélgettünk a Szabolcsvármegyében megadni szokott vigságokról. Vacsora után pedig Samuval egész 11 óráig mindig Darvas Lilláról és Bekény Katiról állott a discurs. Egész nap fergeteges, szeles s híves idő volt.

27. *Vasárnap.* Dél előtt ebédre idejöttek a Kazinczy leányok Kandó Ninával. Délbe Breznay Doktor is megérkezett. Délután K. Laczi is eljött. Másnapra ebédre meghíttak bennünket Samuval. Kikisértük őket szánon a hídig. Vacsoránál megmutattam a szarupoharat a V. Ispánnak. Nagyon csudálkoztak rajta mindnyájan a jelenlevők. Kivált a V. Ispánné nem győzött rajta eleget dicsérni. Estve Hermon András ide jött Szántóról harmad magával instáncziákkal a V. Ispánhoz. Nekem az atyámtól levelet, a V. Ispánnak pedig névnap-i köszöntőt hozott. Reggel szél fújt; délután estig hó esett.

28. *Hétfőn.* Reggel a V. Ispán a radványi tisztartótól meg levén híva keresztapának, feleségestől együtt elment Radványba. Mi pedig Samuval elmentünk csaknem mindenütt térdig érő hóban Regmeczre. Ott ebédeltünk. Lónyay Gábrisék is ott voltak. Ebéd előtt és ebéd után is játszottunk; 4-kor haza jöttünk, a V. Ispán pedig 6-kor jött haza. Reggel igen kemény szeles hideg idő volt, délután hó esett.

29. *Kedden.* Reggel a Józsi szaruját metszettem; délután 3-ig Schillert olvastam. 8—9-ig Komáromy Györgynek a Gróf Fáyhoz írott levelét írtam, le a V. Ispánnak, 9—10-ig ismét Schillert olvastam. Samuval igen összekaptunk, de ismét megbékültünk. Kegyetlen hideg hófergeteges idő volt.

30. *Szerdán.* 9—11-ig Schillert olvastam, 11—1-ig a Józsi szaruját metszettem; 2—4-ig a Rákóczy Ferencz életét; 6—7-ig Majos Daninak levelet írtam, 8—9-ig és 9—11-ig jegyzéseimet írtam. Komáromy György Kassára, a Doktor pedig haza ment. Egész nap hó esett s szél fújt.

31. *Csütörtök.* Egész nap a Rákóczy életét olvastam. Estve a

jegyzéscimet purizáltam. Reggel a nap igen veresen jött fel, de azután elborult; 3 órakor a hó elkezdett esni s esett egész délután. *E szerint Istennek sz. neve legyen érte áldott, ez az esztendő is egészségben és minden óhajtott boldogságban folyt el reám nézve. Jövendőben is fogom kérni ő szent felségét, kiben egyedül van minden reményem, hogy vezéreljen az egyenes ösvényen, és viseljen gondot reám, egyedül benne bízó fiára!*

1830.

Január 1. Péntek. Délig a Rákóczy életét olvastam, délután is egy kevés ideig; azután Lónyay Gábris feleségestől a V. Ispánt jővén meglátogatni, K. Laczi is eljött vele, s hozzánk feljövén, véle beszélgettünk. Rátkay Pál esküdt pedig a faluban történt verekedés iránt itt inquirált egész 7 óráig. A V. Ispán a vacsoránál nagyon megpirított bennünket azzal, hogy a fiának Samu által vett sípna az árát erővel vissza akarta adni. Hideg borongós idő volt, délután hó is szállongott.

2. Szombat. A V. Ispán elment szánon Kassára a particularis gyűlésre, közülünk egyet sem vitt. Délelőtt egy darabig a Józsi szaruját metszettem. Egyéb eránt egész nap a Rákóczy életét; vacsora után pedig 10—11-ig just olvastam. Reggel hó szállongott, estve kemény hideg idő volt.

3. Vasárnap. Vacsoráig mindig a Rákóczy életét, vacsora után pedig just olvastam. Rátkay Páltól a Mikoházi verekedés eránt levelet kaptam. Válaszoltam is neki. B. Samu Regmeczen volt. Reggel a nap kisütött, azután hó esett. Kemény hideg volt.

4. Hétfőn. Délelőtt és délután 2 óráig a Rákóczy életét olvastam. 2—5-ig a pinczében a borokat töltöttem, 6—7-ig és 8—9-ig a Gróf Bethlen Miklós életét, 9—10-ig Elementát olvastam. A V. Ispán haza jött Kassáról. Komjáthytól levelet kaptam. Borult ködös, de hideg idő volt.

5. Kedden. 10—11-ig Bethlen életét olvastam, 11—12-ig a Józsi szarupoharát metszettem. Délután egész vacsoráig expediáltam, B. Feritől levelet kaptam. A V. Ispán a vacsoránál nagyon haragudott, hogy S. Józsi mégsem került haza Regmeczről. Samunak elhozták Ujhelyből a szarupoharat. 9—11-ig B. Ferinek levelet írtam minutában. Borult ködös hideg idő volt.

6. Szerdán. 10—12-ig és 3—5-ig pecsételtem, 5—7-ig írtam a V. Ispánnak, 8—10-ig pedig B. Ferinek levelet. B. Samu által lovagolt Regmeczre; az atyjától egy levelet kapott, a melyben vagy egy hétre haza hívja. Reggel borult, estve tiszta hideg idő volt. Délután hó esett.

7. Csütörtök. Reggel Samu engemet is meghíván Nagy Faluba a legnagyobb képzelhető örömemre, s a V. Ispántól egy hétre elkérvén, az egész napot szekeres után való járatással, készüléttel s előre képzelt vigan töltendő óráinkról való beszéddel töltöttük. Egész nap a hó esett.

8. Pénteken. Reggel 5¹/₂ órakor megindultunk Samuval Nagy Faluba. 7-kor Patakra értünk, 9-ig ott mulattunk. Fáyval és Kandó Kálmánnal liköröztünk Kalásznénál. 9 után elindultunk, ők is elkísértek

bennünket egész Olaszig, ott mulattunk 11 $\frac{1}{2}$ -ig; ott mondta Ábris, hogy Nagy Faluba nem mehetvén, a reá bizott dolognak végére nem járhatott, hanem annyit kitudakozott Darvas Lillától, hogy ketten állunk a gráciába, Samu és én; R. Maxira pedig nagyon haragszik. 11 $\frac{1}{2}$ -kor megindultunk, 1-re Pécsi korcsmába értünk, 3-ig ott mulattunk, Ocsváry Feri, a Bónis Kati vőlegénye is ott volt, 7-re Nagy-Faluba értünk. Bernáth Gidáné éppen ekkor fektetett beteg ágyat; még B. Zsanétot is itt találtam. Nagyon kemény hideg idő volt. Majos Danit Tokajba találtuk; velünk jött haza Nagy-Faluba. Vendégi Jancsit is találtuk az úton Liszka mellett.

9. *Szombat.* Délig a patvarián voltunk; délután Bekényékhez mentünk; ott igen szívesen láttak bennünket. Az öregekkel sokáig beszélgettünk, azután bementünk a leányokhoz; Majos Danit is ott találtuk. Én nagyon el voltam az öröm s a Kati szépsége által ragadtatva. Erzsi szüntelen csak kérdezgette tőlem, hogy miért vagyok olyan szomorú? De én váltig mondtam, hogy nagyon jó kedvem van; minthogy valósággal úgy is volt a dolog; csakhogy a nagy öröm miatt beszélni sem tudtam jóformán. Eleinte nem mertem Katinak a kezét megszorítani, minthogy nem tudtam, ha szeret-e még? De azután beszédeiből s tekintetéből minden jót remélvén, s Samu is Danival mindég kezemre játszván a dologot, egy csókot nyomtam a nyakára, a melyet ő minden ellentézés nélkül elfogadván, addig alkudoztam vele, míg egy édes csókot nem kaptam tőle. Eljövetelkor több viszonzott kézszorításokat kaptam. Lónyay László megérkezett Ujhelyből. Samu a szarupoharat megmutatta a szüleinek; igen nagy dicséretet kaptam érte. Délbe az öreg Bekény oda-jöven, neki is elő kellett hozni, ő is nagyon dicsérte és bámulta. Délig a hó esett, délután *lággyabb* idő volt.

10. *Vasárnap.* Éjjel nagyon rosszúl aludtam, mert mindig Katicska forgott az eszemben. Reggel a templomba — ámbár nagy vágyóálomsom lett volna is — nem mehettem; mivel a Samu atyja Kállóba készülvén, igen jókor akartunk volna ebédelni; noha az ebéd miatt elmehettem volna, ha előre tudtam volna, hogy csakugyan nem eszünk előbb a rendes időnél. Azonban senki sem volt a háztól. Délig Zsanéttal a lutria számokat ragasztgattuk, én vagdaltam a papirossát. Délután, minekutána a számokat megírtam volna, Samu hitt, hogy lovagojunk által Eszlárra. Én ámbár nagyon szerettem volna is idehaza maradni, hogy Katicskával lehettem volna, de minthogy Samu Majos Daninak megígérte, hogy által megyünk; nem akartam olyan asszonyos természetű lenni, hogy a barátságért én is el ne mentem volna; hanem erőt vévén érzéseimen, lóra ültem, s Samuval először Majos Danihoz, onnat pedig vele együtt Eszlárra által mentünk; de ott senkit sem találtunk otthon, csak Ónody Borcsát; alkonyodtig mindazonáltal ott mulattunk, akkor haza jöttünk; noha a nagy hóba majd el is tévedtünk, mert az idő setét volt, s az útat lehetetlen volt látni. Haza érkezvén, Zsanét mindjárt mondta (a mit szinte előre éreztem), hogy Bekényék ott voltak Csoma Samuval s Szentimrey Miklóssal. A mint gondolom Kati nehezen vette, hogy mi elmentünk hazulról, mert Zsanétnak azt mondta, hogy mondja meg nekünk, hogy

mi csak azért mentünk el, mivel jól tudtuk, hogy ők oda fognak jönni. Vacsoraig Zsanéttal lotteriáztam. Katit fel tevén, el nyertem, de engemet Zsanét nyert el. Reggel Lónyay el ment. Estve Bernáth Gida megérkezett. Vacsoránál Vayn nagyon sokat neveltünk. Egész nap a hó esett.

11. Hétfőn. Délig és délután 3 óráig Samuékát néztem a patvarián, hogy kártyáztak. Samut ámbár mindég biztatott is, teljességgel reá nem vehetem, hogy Bekényékhez el menjünk. Engem a méreg majd meg evett bosszúságomban, 3—5-ig csak magamba pipáztam a Samu atyja szobájában. Akkor be jött hozzám Zsanét; ő be hitt a más szobába, a hol 7-ig rész szerint beszélgettünk, rész szerint lotteriáztunk. Én ismét elnyertem Katit s ő is engem, Zsanéttal Patay Jancsi, s őt is Zsanét nyerte el. A bábán annyit neveltünk, hogy Zsanétnak már az oldala is megfájult. Vacsora után Samuék ismét lementek a patvariára kártyázni, én pedig magamba pipáztam egész 11 óráig. Zsanéttól hallottam reggel, hogy a kis öcsöcse Laczi meghalt. Délig hó esett, délután szél kezdett fújni.

12. Kedden. 10-ig a patvarián voltam. Samu kiment Danival agarászni, de a nagy hó miatt, mely a lónak hasig ért, kénytelenek voltak visszatérni, 10—12-ig néztem, hogy kártyáztak Bernáth Gida, Balogh és a tiszteletes. Balogh nyert. Délután mindjárt Bekényékhez mentünk, ott mulattunk 7-ig; mindég Katicska mellett ültem. Egy fejér lószőr gyűrűt, a királyka játékba egy csókot és több kézszoritásokat kaptam tőle. A nyakára egy csókot nyomtam. A Samu atyja haza jött. Reggel a nap sütött, délben borult, délután hó esett. Estve Zsanétnak segítettem varrni.

13. Szerdán. Délelőtt eljöttek Bekényék, Baloghék és Sebes Rózsa a Bernáthné kis fia keresztelőjébe. Lajosnak keresztelték. Ebédnél Rózsa mellé estem. Igen sokat tréfáltam vele. Bernáth Gida azt mondá réam, hogy nagy kúrmachernek kell lennem. Az igaz, hogy különös jó kedvem volt ekkor. Ebéd után lotteriához ültünk. Én Kati mellé ülven, nagyon csináltam neki az udvart. Valamennyire ő is kimutatta, hogy jó indulattal van hozzám. Azután szánkázni mentünk; Kati Zsanéttal egy szánkába ültek; én annak a hátuljára állottam; Katinak a kezét szüntelen a kezeim közt tartottam s csókolgattam. Haza menet a szánkán haza vittük őket, s nálók leszállván, Katicskával magam maradtam egy szobában; ott megvallotta, hogy Samuba szerelmes volt ez előtt, s azt nem is szégyenli, de most már csak úgy szereti, mint más felebarátját. Melyre én megölelvén, hirtelen vagy négy csókot nyomtam ajakára. Haza Zsanéttal jöttem; még pedig minthogy nagy kendő nem volt vele, a kucsmát adtam a fejére; az úton több szavakkal kijelentettem neki, hogy Katit szeretem; ő is megvallotta, hogy Patay Jancsiba szerelmes. Vacsoraig lotteriáztunk. Vacsora alatt Zsanét mellett ültem; s az alatt míg mások más egyéb dolgokról beszélgettek, ő nekem a mádi bálók alatt P. Jancsival esett szerelmes történeteit beszéllette. Reggel Samu Zsanéttal minden ok nélkül összekapott. A vacsoránál a V. Ispán is egy kevéssé gorombául szólt neki. Reggel hó esett. Egész nap borult idő volt.

14. Csütörtök. Reggel Samuval kimentem agarászni, de semmitsem

találván, minthogy a hó nagy volt; azonban igen csípős hideg szél fújt, csakhamar visszatértünk. Délután szánkán a Samu anyjával s Zsanéttal Baloghékhoz, onnan Samuval Bónis Istvánnéhoz, onnan Bekényékhez mentünk, Hunyady Sándort a kancellistát is ott találtuk. Nem a legjobban mulattam magamat, mert Kati nem tudom mi okból inkább Hunyadynak kereste a kedvét, mint nekem. Hunyady a mint vettem észre, szerelmes belé; a Stambuchjába is igen szerelmes verseket írt. Mind e mellett is egynéhány kézszerításaimat viszonzta. A Stambuchjába én is írtam; 7-ig ott mulattunk. Délután hó esett; reggel szép tiszta napfény volt ugyan, de csípős hideg szél fújt.

15. *Péntek.* Reggel 10-kor megindultunk, én, Samu és Majos Dani Szántóra. A Zombori csárdánál össze találkoztunk Török Józssival és Darvas Tónival, a mint mentek a debreczeni vásárra. Nagyon csaltuk őket vissza Szántóra, de nem akartak jönni; 2 fert. 3-ra már odahaza voltunk. Estve sokat beszélgettünk hárman a leányokról. Dani Bekény Erzsit nagyon gyalázta. Tállyától Szántóig az eső nagyon vert bennünket, Egész nap ködös idő volt.

16. *Szombat.* 10-kor a szántai város lovain elindultunk B. Samuval Ongára Darvas Lilláékhoz. Majos Dani pedig vissza ment N.-Faluba. 1 f. 1-re már ott voltunk. Samunak teljes meglegedése volt; egész nap Lillácskával töltötte az időt. Fülíg szerelmesek egymásba mind a ketten. Darvasénak azt mondtuk, hogy Tónit nem találtuk. Lilla nekem azt mondta, hogy a minap velem álmodott, hogy én igen szomorú voltam, s ő nagyon vigasztalt, hogy ne desperáljak. S most is csak azt mondja, hogy ne desperáljak, mert épen nincs okom rá. Ezt bizonyosan Katira értette. Kődös hideg idő volt.

17. *Vasárnap.* Reggel 9-kor befogattam, de a Lilla kérésére ismét ki kellett fogatnom, s ebédre is megmaradnunk. Darvasné kiváltképen a Lilla kedvéért megígérte, hogy ha jó út s jó idő lesz, el jön Nagy-Faluba a B. Kati lakadalmába. 2¹/₂-kor megindultunk, 6-ra haza értünk Szántóra. Kinizsnél Csuka Ferivel beszélünk. Egész nap igen szép idő volt. A nap sütött. A hó olvadni kezdett.

18. *Hétfőn.* 11-kor indultunk ki Szántóról, 12-re Tállyára értünk, ott bementünk egy keveset Horváthné nénémhez; de Samu bátyámmal nem beszélhettem, mert már akkor el ment ebédre Szabó Gabihoz. Minket is nagyon marasztottak ebédre; de nem maradhattunk, mert nagyon vonszott a szívem Nagy-Falu felé; 2 f. 4-re meg is érkezünk. Egész nap mindig vágott bennünket a sűrű sebes eső. Az útunk nagyon felengedt, s nagy víz futott mindenütt.

19. *Kedden.* Egész nap mindég otthol ültem; schol sem voltunk; a gúta majd megütött bosszúságomban megint, hogy Samut rá nem vehettem, hogy Bekényékhez elmenjünk. Egész nap ködös lágy idő volt. Délig hol hó, hol eső esett.

20. *Szerdán.* Délig Samu Tokajba, én a patvarián voltam. Délután el mentünk Samuval Bekényékhez, minthogy az öreg Bekény maga hivattott, mert különben aligha el jött volna Samu megint. Kati csak maga volt otthol; mert Erzsí nyoszolyó lány levén, Bónis Istvánnénál volt.

Bekényné is a lakadalomhoz készítvén holmit, bementünk Benyusnéhoz; a honnét Samu mint vőfény csakhamar elmenvén B. Istvánnénál, s Benyusné is kifordulván a más szobába, csak ketten maradtunk Katival a szobába; melyet én használni akarván, kértem Katitól, ha meg mondta-e Majos Dani a mit izentem Szántóról? Melyre ő azt felelvén, hogy meg. No hát — mondom, most adom meg a mit izentem, s által karolván a kanapén, édes csókot nyomtam piros szácskájára. Kevés idő muiva oda jöttek: a vén Máriássy leányostól, B. Zsanét és Darvas Tóni. Egy darabig beszélgettünk. Én Kati mellett ültem a kanapén. Vállát s kezét összecsókolgattam; egynehány kézzszorításokat is kaptam. Nagyon jó kedvem volt. Erzsi is haza jött egy kevés korig Samuval. 5-kor mindnyájan elmentünk. Kati ugyan engem nagyon marasztott, de barátságért nekem is el kellett mennem. Fagyos zúzos idő volt. Katicskától egy pár a maga hajából kötött gyűrűt is kaptam.

21. *Csütörtökön.* Reggel Sebes Rózsaéknál Török Józsihoz, onnan B. Istvánnéhoz mentünk, a Bónis Kati és Olchváry Feri lakadalmába. Nagy gyülekezet volt. A falubelieken kívül ott voltak: Darvasék, Máriássy Zsigmondék, Pogányék, Boronkay V. Ispán a mostohaleányával Bay Ninával, Török Józsi, Csoma Samu, Szentimrey Miklós és Patakról 4 Juristák, ú. m. Fáy Ábris, Borbély Dina, Recsky Bandi és Vizsolyi. Esketéskor a B. Katicska háta megett állottam, s a kezét megfogtam; ő is utána mondott mindent a papnak. Ebédnél egy kis rozsmaringot adott. 6-kor kezdtük a tánczot; tartott 3 óráig éjfél után. Az egész táncz alatt többnyire mindég Kati mellett ültem, s szokás szerint nagyon megelekedve töltöttem véle az időt. A többiekkel jó formán nem is tudtam mi történt az egész bál alatt. Igen szép tiszta idő volt, a nap sütött.

22. *Péntek.* Éjszaka egy cseppet sem aludtam, mert a lábam megdagadván annyira fájt, hogy még csak nem is fekhettem, hanem többször fel kellett kelni járkálni a szobában. Reggel pájinkával megmosogatván, annyira enyhült, hogy egy nagy csizmát felhúzhattam reá, s boton B. Istvánnéhoz elsántikálhattam. Darvas Lillának is fájt a lába úgy annyira, hogy a hideg is kilelte reá. Ő mondta, hogy Kati engem tegnap a mint haza mentek, igen sokat emlegetett. A leányok — kivált Kati, nagyon sajnálkoztak rajtam. Az ebédnél a poharat B. Ferenczért elkészöntém. Samu a juristákkal minddel össze veszett; még B. Katival is azért, hogy Kati azt mondta, hogy M. Dani hágott a D. Lilla lábára. Táncz alatt, mely csak 7-óráig tartott, mindég Kati mellett ültem. Ő is ha csak lehetett, a táncz közt mindég mellém ült le; s forró kézzszorításaimat mindég viszonzta. A táncz folytatását a mint mondta, csak azért óhajtott, hogy velem annál tovább lehessen, s nagyokat sóhajtott ha említettem, hogy már holnap el kell menni. Igen szép tiszta idő volt; az eszterhaj megcsordult. Éjszaka kemény fagy.

23. *Szombat.* Reggel a Samu szüleitől, B. Ferencztől és Zsanéttól búcsút vevén, Samuval ketten, a Samuék kocsján először Sebes Rózsaékhoz, ott Török Józsit és Darvas Tónit felvevén, Bekényékhez, onnat az öreg Bekénytől s Benyusnéttól elbúcsúzván, B. Istvánnéhoz mentünk. Bekényék már akkor ott voltak. Kati egy szál rozsmaringot adott a

sapkámhoz; én is adtam neki egyet. Ő a vikleréhez szúrta, s azt mondta, hogy aztat onnan addig ki nem veszi, míg magában széllyel nem hull. 6 kocsival, 2 bricskával és 2 szekérral indultunk ki Nagy-Faluból. Zsoldos Laczi lovaglott előtünk. A tokaji hegy alatt a mi kocsink egy szénás szekérral össze akadt, a Pécsinél pedig a kerekünk kiesvén, tengelyünk eltört. A Pécsibe ebédeltünk. Itt is többnyire mindég Kati mellett voltam. Innen a Bónis Lajos szekerén mentem Bereczkiig, hanem nagyon megbántam, hogy a Katiék kocsijára nem ültem. Török Józsi Olaszínál a herczeggel összeakasztván, a rúdja és a lócse eltört, maga is Józsi kiesett a szekérből a lovak közé. Az úton Kati sokat nézegetett ki a kocsiból hátra, s én ekkor mindég csókot hajintottam neki messziről. Bereczkibe megérkezvén, vagy akartam, vagy sem; magyart kellett tánczolnom; s noha még a lábam egy keveset fáj, mindazonáltal igen jó kedvem levén, minthogy Kati nagyon kimutatta, hogy szret, felejtettem volna, ha talán még egyszer úgy fájna is. Minden kézszerításaimat viszonozott; a magok szállására hálásra is nagyon hitt, de magam a többjektől el nem maradhattam. Kérdezte tőlem, hogyha szeretnék-e a vőlegénynyel cserélni? Melyre én azt felelvén, hogy igen, ha a volna a mennyasszony, a kit én akarnék. Ismét azt kérdezte, hogy ki lenne az? S egynehányszori kérdései után megvallottam, hogy senki más ő ratja kívül. S egyszersmind a kérdést megfordítván, ő is azt felelte: hogy cserélne, ha én lennék a vőlegény. Én Fáy Ábrissal háltam egy ágyon, de Darvas Tóni miá soká nem alhattunk; azonban a cigányok is ott muzsikáltak egész viradtig. Samu Darvas Tónival igen össze veszett. Szép tiszta idő volt.

24. *Vasárnap.* Reggel által mentünk a Katiék szállására; ott früstökölvén, ismét visszajöttünk a lakadalmas házhoz; mondta Kati, hogy Bereczkit úgy megúnta, hogyha én is ott nem lettem volna, nem kívánczozott volna oda jönni. Itt megint borlevest früstököltünk; s mint-hogy Kati osztogatta, én is megittam belőle két pohárral. S el kezdünk tánczolni; de a ház nagyon poros levén, ismét vissza mentünk a Katiék szállására. Jövet én Katit és Juczit vezettem. A vikler alatt több kézszerításokat kaptam. Menet is Katit vezettem Zsoldos Laczival. Ott megint tánczhoz kerekedtünk. Én a Boronkay Guszti kérésére megint tánczoltam egy szóló magyart. Utóljára Katival tánczoltam egy németet. Táncz végivel Samu is oda jött, s mind ekkoráig szerencsémre aludt; mert el akart még reggel indulni, s én a Kati kérésére fel nem költöttem. Katinak már ekkor nem volt kedve, hanem valamint én is, csak sóhajtozott, hogy már el kell menni. Egyszer mellettem ül s nagyot sóhajt; én kérdem, hogy mi baja van? s ezen szavakkal: Jaj! Istenem! ismét egyet sóhajt s csak hallgat. Én ismét kérdem hogy mi baja van, mondja meg, hadd segítsek rajta, ha lehet! s ő erre ezt felelte: Maradjon itt Pali — úgy segít — rajtam. Én ezen szavaira egészen magamon kívül levén ragadtatva, semmit egyebet nem felelhettem, hanem csak ezt: »Jaj édes Katim a lehetetlen.« S ezen szavaimat egy mély sóhajtás s forró kézszerítés követte. A táncznak vége levén, elmentünk a lakadalmas házhoz ebédre. Én megint Katit és Rózsát vezettem. Az ebédnél

kicsináltuk, hogy egymás mellé ülhetünk. Kati egy kis levesnél; én pedig levesnél, becsinálnál és peccsenyénel egyebet nem ettem; hanem szüntelen csak szép fekete szemeit bámultam, s kezét szorongattam. Az egész ebéd alatt szüntelen beszélgettünk. Megvallottam néki, hogy mióta szeretem, s emlékeztettem arra a napra is, a melyen belé szerettem. S ő azt mondta, hogy mindckkoráig ő nem akarta hinni, hogy én őtet igazán szeretem, de már most tökéletesen hiszi. Sokat sóhajtozott, hogy mikor látjuk már meg egymást, s kért, hogy Húsvétre menjek el Nagy-Faluba, de én erre csak azt feleltem, hogy »Jó az Isten!« S megengedi, hogy mennél hamarabb ismét ismét meglássuk egymást. Utoljára midőn az asztaltól felkeltünk, egy forró kézszerítást adtam; ő pedig ebéd után egy körtvét adott, s nem is láttam többé azóta eszem a szép angyalát. S csak azért fáj a szívem, hogy el nem búcsúzhattam tőle; mert míg én a magunk szállásán pakoltattam, ők addig által mentek a magok szállásokra. Ezen én annyira megbusulttam, hogy Mikóházaig nem szóltam három szót. Oda érkezvén, a V. Ispán egy kevéssé nehezen vette, hogy olyan soká mulattunk; mert Józsi sem levén idehaza, miattam fogyatkozást szenvedett, s azt mondta, hogy másszor azt ne cselekedjem. Igen szép tiszta idő, estve felé kemény hideg volt.

25. *Hétfő.* Egész nap expediáltam, vacsora után pedig peccsételtem. Komjáthynek Kassára a ruhám iránt levelet írtam. Szép tiszta idő, napfény, de kemény hideg volt.

26. *Kedden.* Délig holmimat pakoltam ki a ládából, délután pedig csontra festegettem és a Bethlen Miklós életét olvastam. Szép tiszta napfény, de igen kemény hideg.

27. *Szerdán.* Délig egy kosárkát kezdtem metszeni a V. Ispánnak. Délután festegettem, és a pinczébe voltam. Vacsora előtt Bethlent olvastam, el is végeztem. Samu minden ok nélkül belém vezett. Szép tiszta napfény, de kemény hideg volt.

28. *Csütörtök;* 9-ig Just olvastam, 3-ig a kosárkát metszettem, el is végeztem. 4-ig az Aurórárt olvastam. Estve a jegyzéseimet írtam. Komjáthytól levelet kaptam s válaszoltam is neki. Reggel borult idő, hó is szálfongott, délbe derült napfény, kivált estve felé kemény hideg.

29. *Péntek.* Reggel a Józsi szaruját metszettem, délbe a kosárkát, a melynek egy oldalán a Bárczay, a másikon pedig a Komáromy czimer volt kimetszve. Által adtam a V. Ispánnak, a melyet ő igen szivesen s nagy dicséretök között fogadott el tőlem. Délután haza jött Sárközy Józsi Kazinczy Laczival. Reggel borongós idő, egész nap tiszta napfény volt.

30. *Szombat.* Reggel just olvastam. Délig a szarut metszettem. Délután Kazinczy Laczi által jött, egy üveg aszúborit is hozott. Estve itt volt a Sepsi bíró és nemesek hadnagya. Igen tréfás öreg ember volt; sokat neveltünk rajta. Egész nap tiszta idő, estve felé hideg szél volt, s hó kezdett esni.

31. *Vasárnap.* Reggel elmentek a sepsi emberek. Délig a szarut metszettem. Délután az 5 főszolgabíráknak írtunk a *theatralisták felsegíttetése iránt, hogy a járásokban levő földes urakat keressék meg;* 12 óráig mindig dolgoztunk. B. Feritől levelet kaptam, a melyben írja,

hogy a jövő Szeredán Bernáth Gázsival és Végh Nácziival Újhelybe jövén a bába, menjünk által mi is. Samu e miatt a levél miatt öszvekapott velem, de ebéd után mindjárt megbékéltünk. Egész nap hó esett.

Februárius 1. Hétfőn. Délig Blumauert olvastam és a szarut metszettem, a V. Ispánnak a leveleket levittem. Délután és este a jegyzéseimet írtam. Samu által volt Regmeczre, K. Laczit az Újhelyi bába meghívni. A V. Ispán a vacsoránál mondta, a midőn a V. Ispánné előhozta, hogy furcsa név az a Fizsi, már miért nem inkább Pisi? »*mikor ő egyszer a Máriássy kis leányát tánczolni hívta, azt felelte neki, hogy megálljék csak bácsi, először hadd pisilem ki magamat*«. Csak nem egész nap hó esett, borult hófelleleges idő volt.

2. *Kedden.* Délig a kis Laczikának festegettem. A sarkantyumba taréjt csináltam s felütöttem; délután 4-ig a szarut metszettem, 5 $\frac{1}{2}$ -ig just olvastam, este a jegyzéseimet írtam. A vacsoránál a V. Ispánnak igen jó kedve volt; nagyon sokat nevettet a főispánnén. Egész nap hó esett, este felé tiszta hideg idő volt.

3. *Szerdán.* Délig a keztyümet varrogattam; délután Mikóházi szánkán Regmeczre, onnan Kazinczy Laczival együtt Újhelybe mentünk a bába, de Feriékét nem találtuk ott. Reggeli 5 óráig tánczoltunk. Délbe Botka a hajdúk hadnagya és a vágási pap voltak nálunk ebéden. Tiszta de kemény hideg idő volt.

4. *Csütörtök.* Reggel 7-kor megindultunk Újhelyből, 8-ra Regmeczre értünk, 11-ig ott mulattunk, az alatt früstölköztünk, beszélgettünk, s vár-tuk míg Laczit kikészítették, de a szemünk majd le ragadt; 11-kor mi haza jöttünk Mikóházára, Laczi pedig elment Korláthra a patvariára. 11 $\frac{1}{2}$ —1-ig aludtam. Ebéd után, ámbár nagyon álmos voltam is, nem alhattam, mert a V. Ispánné formát küldvén fel, 3-ig azt csináltam, azután pedig a V. Ispán expediálni valót adván, vacsoráig, mindég írtam. Vacsora után mindjárt lefeküdtem. Tiszta, de kegyetlen hideg idő volt.

5. *Péntek.* Reggeltől egész 5 óráig mindég az expediálni valókat protokulláltam; 5—6-ig a V. Vispán szobájában pecsételtem. Menszárosné is ott volt, a ki már annyira ekkor felgyógyult, hogy egyik szobából a másikba ki mehetett. Mondta, hogy látta a V. Ispánnénak csinált kosárkámát s nagyon dicsérte. Vacsora előtt s után a jegyzéscimet írtam. 7-kor megérkezett Terhes a kassai kálvinista pap egy más pappal. Hó esett egész nap.

6. *Szombat.* Reggeltől délig a Józsi szaruját metszettem. A papok elmentek F. Regmeczre, de délre haza jöttek. B. Samu lóháton elment Újhelybe, de délre ő is vissza jött. Ebéden Berhelyi volt nálunk Ungvárból. S. Józsi a szarupoharat le vitte Menszárosnének megmutatni; a mint Józsi mondotta, nagyon tetszett neki. Az ebédhez is kiküldvén, ott Berhelyi nagyon csudálta s dicsérte. *A V. Ispán azt mondta, hogy »már bátran meghalhatok, nem félhetek attól, hogy a nevem fel nem marad*«. B. Samunak egy mendikás Patakról levelet hozott Balóczytól. Én tőle Bekény Pistának írtam levelet. Délután egy darabig Blumauert olvastam, azután metszettem, vacsoráig pedig a pinczében voltam. Enyhült de borongos idő volt; délután a nap is sütött, s olvadni kezdett.

7. *Vasárnap.* Reggel 10-kor megindultunk Kassára, a közgyűlésre. Mi hárman együtt mentünk szánon, 6-ra be értünk, noha olyan rossz út s rút idő volt, hogy Szkárosból alig tudtunk ki jönni a nagy hófúvás miatt. Beérvén Kassára, még akkor az estve Redoutba mentünk; igen sok nép volt benne, de én egyet sem táncoltam, hanem 1-kor haza mentem aludni. Igen rút szeles, zivataros havas idő volt.

8. *Hétfőn.* Reggel Kapczy Tamás Eperjesre menvén, megkeresett. Délig egy paszust írtam; délután Vadnay Berta is el jött hozzám, mint-hogy már ő is Abaujvármegyében lesz patvarista Karsa Mihálynál. Egy instancziát is írtam egy szegény asszonynak. Estve érkeztek meg: Csuka Feri, Ragályi Jancsi, Kazinczy Laczi és Idrányi. Lágyabb borult idő volt. Estve hó esett.

9. *Kedden.* Reggel a szabó jókor elhozta a magyar nadrágom; azután az atyám hivatott magához; Samu bátyám is ott volt. 10-kor gyűlésbe mentem; délig ott voltam. Az atyámtól hallottam, hogy Mudrányék is Kassán vannak, s hogy jövet nálunk háltak Szántón. Gyűlés után Samu bátyám eljövén hozzám, elcinte nagyon kérdezgette, hogy ha esmerem-é én Bekény Katit s hogyha nem beszélt-e nekem Nagy-Faluban létemkor ő felőle valamit? S azt is hozzá tette, hogy Kati ő neki megvallotta, hogy én ő belé nagyon szerelmes vagyok. A melyet én egy darabig tagadván is, nem is előtte, végtére azt mondotta, hogy majd mond ő nekem ennél még szebbeket is; s kiszólván a szobából azt mondta, hogy Katival kivallatta, hogy én belém szerelmes; a mit már az előtt is gyanított, mert Kati nagyon tudakozódott felőlem; a mellyen én úgy megörültem, hogy az eszem sem volt igazán helyén. Délben a V. Ispán nagy traktát adott. Délután épen már indulni akartunk S. Joskával Mudrányékhoz, a midőn a V. Ispánné behivat, én belépek, s Mudrány Pepit Bárczay Lottival ott találom. Véle csak keveset szólhatván, elmentem bál billétekért a V. Ispánnénak. Onnan eljövén, Mudrányékat akartuk S. Józsival felkeresni, de sehol reá nem akadhattunk a szállásokra. Hanem visszatérvén, Vadnay Bertához, onnan pedig először felöltözvén a kaszinóba mentünk. 1-ig ott mulattam, akkor haza jöttem. Többnyire minden táncot a két Mudrány leánynyal táncoltam. Felleges borult idő volt.

10. *Szerdán.* Reggel a bátyám el ment Kassáról. Délig írtam; délután is egy darabig, azután S. Józsival el mentünk Mudrányékhoz; ott mulattunk 6-ig. Mudrányné nagyon mocskolódott, hogy Nagy-Faluban mulatván, őket meg nem látogattuk, s a lakodalomba meg nem hívtuk, a minek én oka nem voltam. Katicska (eszem a szép lelkét) Szentimrey Miklóstól egy pereczet küldött nekem Nagy-Faluból. Enyhült borult idő volt.

11. *Csütörtök.* Reggel gyűlés előtt az atyámnál voltam. Gyűlés után a protokollumot a V. Ispánnak bevitettem. Délután a főnótárius kancelláriáján egy plenipotentiária Constituiciót írtam; azután pedig a *theatralisták dolgában össze ült deputációban* voltam. Estve csak magam vacsoráltam. Vacsora után 11-ig a főnótáriusnak írtam. B. Samu és

S. Józsi elmentek Tornára a bálba. Délig a hó nagyon esett, délután lágy idő volt.

12. Péntek. Délelőtt gyűlés után a vármegyével én is elmentem a nagytemplomba a császár születése napját ünnepleni, a mely igen nagy pompával ment véghez. Onnan Jámborszkyval elmentünk Flandorferhez früstökölni. Ebédre Szücs Gyurihoz mentem. Hárman ebédtünk Vadnay Bertával. Egész délután ott beszélgettünk. Onnan a theatumba mentünk, a mely oly szép volt, hogy mindnyájan megvallották azt felőle, hogy Bécsben sem lehet szebbet látni. B. Samuék haza jöttek. A V. Ispán nagyon haragudott, hogy Józsi akaratja ellen is elment. Vadnay Bertának a Katival való szerelmemet elbeszéltem. Ő is nekem a Karsa Julcsával való szerelmét. Lucskos engedte idő volt.

13. Szombat. Délig, valamint délután is gyűlésben voltam. Délután az atyám nagyon öszvekapott Domonkossal a búza dolgában, de a vármegye nagyjai mind az atyám mellett voltak, s szép dicséretet is kapott. Az angáriámat kivettem. A V. Ispántól elkéredztem haza Szántóra. Szeles tiszta idő volt.

14. Vasárnap. Reggel 10-kor az atyámmal és Török Lajossal kiindultunk Kassárról szánkán Szántóra. Éjszakára Zsujtára mentünk Karsa Mihály bátyámhoz. Estvére az egész falubeli uraság oda jött, ú. m. Karsa László feleségstől, Jantó János és Rátkayék, s az elkészült szarupoharat beitták. Szeles tiszta idő volt.

15. Hétfőn. Reggel Zsujtáról Karsa Mihályékkal együtt elindultunk. Vizsolynál elváltunk egymástól. Ők Büdre mentek Julianna napra, mi pedig haza Szántóra. Délre haza értünk. A bátyám is otthon volt. Estve Horváthék Tállyáról Kovácsné nénémhez érkezvén, oda mentünk, s vacsoráig ott beszélgettünk. Vacsorára a bíró lánya lakadalmába mentünk; 12-ig ott mulattunk. Kemény csipős hideg volt.

16. Keddén. Délre Büdre mentünk a szüleimmel Julianna napra Karsa Simonné nénémhez. A hó úgy befűtötte a szántai utakat, hogy épen Gibártnak kellett kerülni. Egész nap többnyire Juliskával beszélgettem. Úgy láttam, hogy nagyon vonz a szive hozzám; s megvallom, hogy nekem is annyira tetszik ő, hogy ha B. Kati nem volna, ő lenne az, a kibé szerelmes lehetnék. Berta sehogy sem áll a gráciában, s nagyon neki búsította magát. Az ebédnél említette Karsáné, hogy ő a lányját hármunk közül egynek szánta. Délután Naményiék is oda jöttek Kovács Ferenczcel. Az atyámék haza mentek, én pedig a Julcsa nagy kérésére ott maradtam. Ebédnél is, vacsoránál is Julcsa mellett ültem, s nagyon csináltam neki az udvart, de csak tréfából; a melyet ő elfogadott úgy annyira, hogy estve felé kivált szinte tapadt belém. Reggel csipős hideg volt, azután egész nap szép tiszta napfény.

17. Szerdán. Reggel Karsánéval és Terhesnével szánkán megindultam Szántóra. Vadnay Bertáék is haza mentek. Én haza jövén, elmentem Karsánéval a vén Altmannhoz. Elöttem lefizette még az ura által felvett 400 ftokat, érdekével együtt. Az atyámat nem találtam otthol, mert Baksára ment, de estvére haza jött. Karsánéék délután haza mentek. 5—6-ig Drizsnyey volt nálunk, 6-kor az atyámmal Tállyára mentem a

bálba; de a muzsikusoknak nem léte miatt a bál másnapra maradt. Szép tiszta idő volt.

18. *Csütörtök.* Reggel Tállyáról haza jöttem. A szabóval derékre valókat és köpenyeget mérettem. Délután ismét bementem az atyámmal Tállyára a bálba. Igen csinos kis bál volt. A tállyai noblessek mind megjelentek benne. Balog Erzsivel is megismerkedtem, s egy magyart is táncoltam vele. Reggeli 4 óráig táncoltunk. Igen szép tiszta idő volt.

19. *Pénteken.* Reggel 11-kor haza jöttünk Török Józsiával szánkán Tállyáról Szántóra. Egész délután mindég aludtam. Estve felé lementem Mihály bátyámhoz, 7-ig ott beszélgettünk. Akkor haza jöttem. Szép tiszta idő volt.

20. *Szombat.* Délelőtt felmentem Almássy Pali bátyámhoz, a hol egy formát kicsinálván, s egy francia könyvet kapván ajándékba, le jöttem. Ebéden nálunk volt az öreg Szabó János és Baksi István. Ebéd után 3 óraker megindultam Mikóházára. Éjszakára Zsujtára értem Karsa Mihály bátyámhoz, a ki osztályt tartván, minden testvérei jelen voltak, annál fogva Karsa Juliska is anyjostól együtt. A kivel én egész estve nagyon nyájasan voltam, s a vacsoránál is mellette ülven sokat tréfáltam; de Bertának nem a legjobb kedve volt, mert látta, hogy Juliska inkább beszélgetett velem, mint vele. Nappal szép tiszta idő volt, de estve felé kemény al szél támadt.

21. *Vasárnap.* Minekutána Karsa Julcsáék haza mentek volna, mintegy 11 óra tájban én is kiindultam Zsujtáról, 3-ra Mikóházára értem. A V. Ispánhoz be mentem magamat bejelenteni, a ki nagyon nyájasan fogadott, egyszersmind egy hosszú írni valót a kezembe nyomott. Péchy Tamásné is ott találtam. Estve az írást levivén, ismét 16 darab expediálni valót adott, de már ezt csak a holnapra hagytam. Igen szép tiszta idő volt.

22. *Hétfőn.* Reggel mindjárt az expedicióhoz fogtam, a melyet délig elvégezvén, a V. Ispán ismét a kezembe nyomott egy *a theatrális-ták felsegíttetése iránt a vármegye 30 főbb birtokosainak szóló egy árkusnyi hosszúságú levelet.* Délután tehát mind a hárman ehez fogtunk. Estve felé a pinczébe mentem, egy átalag asszú szőlő bort lecsapoltattam. Ebédnél a V. Ispánné elő mutatta a kis kosárkát Péchynek, aki nem győzött rajta eleget nézni, s engemet annyira dicsért, hogy soha még annyi dicséretet nem kaptam. Estve a vacsoránál a V. Ispánné beszélgette Mudránynéről, hogy ő a két vasas hordót, a melyben az ezüstjeit és pénzét tartja, mindég magával hordja; és Baloghnról, hogy a mádi bálba menetelkor a lánya korallja összetörvén, nagyon mocskolta, s mihelyest fiatal emberek jöttek, mindjárt a legjobb kedvet mutatott hozzá; s hogy Ránkon úgy unszolta a leányát a magyar táncra, hogy titkon mindég azt súgta a fülébe, hogy: mindjárt kitekeri a nyakát. Délután 3—6 óráig a hó nagyon esett, akkor pedig kemény alszél támadt és egész estve nagyon fúj.

23. *Kedd.* Délig expediáltam és pecsételtem, 11—12-ig a sarkantyúmat tisztítottam. Délután a theatrális-ták levelét írtam. Vacsora előtt és után 11-ig a jegyzéseimet írtam. Reggel igen szép meleg nap-

fény volt, délbe elborult és hó esett, estve kemény alszél támadt s nagy olvadást okozott.

24. Szerda. 11-ig a theatrálisták levelét írtam, 11—1-ig a Józsi szaruját metszettem, 2—3-ig írtam, 3—4-ig a pinczében a borokat töl-tögettettem, 4—6-ig megint írtam, 6—7-ig és 8—9-ig a jegyzéseimet írtam, 9—10-ig Patay Jancsinak levelet írtam minutában. Péchy Tamásné haza ment. Ebéden Nedeczky volt itt Gecséből. *A V. Ispán sokat beszélt neki az ebédnél a bőjt haszontalan volta felől.* Vacsora után behítt a V. Ispán pecsételni, s ekkor kérdezte, ha vajjon nehezen veszi-e még az atyám a Domonkos által lett megsértetését, s egyszersmind azt is hozzátette, hogy ha ő az atyámnak voina, ő bebizonyítaná a Domonkos hunczutságait, s hogy ha még tovább investigálnák a dolgot, bizonyosan ő is bele jönne a búza tolvajságaiba. Szép napfény sütött, de hives alszél fújt.

25. Csütörtök. 9—11-ig a theatrálisták dolgában írtam, 8—9-ig just olvastam, 11—12-ig a szarut metszettem, 1—5-ig megint írtam, vacsoráig a pinczében voltam. Vacsora után 10-ig S. Józsival a szép leányokról beszélgettünk, de elébb 10-ig a jegyzéseimet írtam. Samuval összekaptam azért, hogy megmondtam neki, hogy a cselédek előtt ne szekirozzon. Reggel a V. Ispán el ment Pelejtére, de estvére visszajött. 3-kor érkezett meg Bárczay Dancsi. Igen szép tiszta napfény, de egy kevésé hideg idő volt.

26. Péntek. Reggel mikor még mi aludtunk, Bárczay Dancsi feljövén hozzánk a patvariára 10-ig vele beszélgettünk, 10—1-ig a szarut metszettem, 2—4-ig a jegyzéseimet írtam, 4—5-ig az irottakat conferáltuk; 5—7-ig a szántai chirurgussal beszélgettünk. Vacsora után a jegyzéseimet és az atyámnak egy levelet írtam. Vitéz István itt volt ebéden. Délig igen szép nap sütött. Délután elborult és a hó is szállongott.

27. Szombat. Délig a theatrálisták dolgában írtunk. Délután egy darabig a jegyzéseimet írtam, azután a leirtakat conferáltuk; ennek-utána a consiliumra írtam s inprotokulláltam. Vacsora után a jegyzéseimet írtam. Reggel a chirurgus fel jött hozzám; az atyámnak irott levelet a kezébe adtam s el ment. B. Dancsi is elment. Vacsoránál említette a V. Ispánné, hogy a jövő fixumokra ő be nem jövén Kassára, reám bizza a gazdasszonytságot. Egész nap borongós idő volt, 4-kor a hó elkezdett esni, nagyon esett egész estve.

28. Vasárnap. Reggel 10-ig just olvastam, 11-ig a V. Ispánnal a protokullumból azt kerestem ki, ha vajjon az 1827-dik esztendei conscriptio summariuma fel ment-e a consiliumra; 11—12-ig kopertáztam. Délután írtam és kopertáztam, 4—7-ig a jegyzéseimet írtam. Vacsora után a megírt 25 darab leveleket intituláltam. Egész nap borult lágy idő volt; estve eső is esett.

Márczius 1. Hétfőn. Reggel 9-kor megindultunk Kassára. a fixumokra; mind a hárman egy szánkán mentünk. Zsadánya bementünk Bónis Andráshoz, de nem volt otthol csak a felesége. Itt kevés ideig mulatván elindultunk s 6-ra beértünk Kassára. Legelőször is Samu bátyám, azután pedig Darvas Tóni volt nálam. A többi patvaristák is mind meg-

érkeztek. Délig a havas eső mindég vágott bennünket. Délután pedig igen kemény hideg szél fújt.

2. *Kedden.* Délig rabokat ítélő törvényszékben voltam. Délután elmentem Vadnay Bertához. Szűcs Gyuri is ott volt. Egy darabig veres boroztunk. Karsa Mihály mondta, hogy tegnap este a V. Ispán nagyon megdicsérte sokak előtt az írásomat. Azután haza jövé, a V. Ispán expediálni valót adott. Vacsoráig azokat protokulláltam. Vacsora után Samu ismét belém veszett, azért hogy vacsorát nem téteitem el neki. Tiszta hideg szeles idő volt.

3. *Szerdán.* Délig törvényszékben voltam. Délben csak magunk ebédeltünk; délután 5—8-ig pecsételtem a V. Ispán házában. Tóth Antal is ott volt, valamely zsidó fiúnak a megveréséből, nagyon mentegette magát. Vacsora után B. Ferinek levelet írtam. Szeles hideg idő volt.

4. *Csütörtök.* Reggel 9-ig Darvas Tóninál, 9—12-ig törvényszékben voltam. Ekkor ítéltek egy Ujvári 62 esztendő s gyujtogatót elevenen való megégetetésre. Ebéd után ismét expediáltam s pecsételtem, 5—7-ig Kazinczánál voltam, 7—9-ig Önody Palinak levelet írtam. 10—12¹/₂ ig a V. Ispán számára kontóra elhordott húsokat s azoknak árát summáztam. Borult idő volt, délután a hó esett, s nagy szél fújt.

5. *Péntek.* Reggel 9-ig K. Laczinál, 9—12-ig törvényszékben voltam. Ebéd után vacsoráig írtam, 3—5-ig Kazinczy Laczival Sihulsky Mariról és Bekény Katiról beszélgettünk. Megvallottam neki, hogy Katit megcsókoltam; s ő nekem minden szerelmes történeteit elbeszéllette. Putnoky Imre is, a bátyám is voltak nálam. Tiszta szeles hideg idő volt.

6. *Szombat.* Törvényszék előtt Samu bátyámnál voltam. Törvényszék alatt egy darabig egy ügyvédvalló levelet írtam, azután bent voltam a törvényszéken. A V. Ispán, Péchy János és Domonkos főszolgabírákkal nagyon összevekapott. Délután 3-ig Vadnay Bertánál voltam. 3—5-ig Ragályi Jancsi nálam volt, 5—6-ig Kazinczy, Gergelyi és Báró Szobek voltak nálam, 6—9-ig theátrumban voltam, 9¹/₂—10¹/₂-ig írtam a Palatinusnak. Reggel hó esett. Egész délután igen szép napfény s nagy olvadás volt.

7. *Vasárnap.* Reggel a V. Ispán beküldött az archivumba; onnan kijövé, én S. Józsi és Csuka Feri elindultunk a templomba; de már késő menvén, betértünk a lőcsei házhoz egy pár virslire; a hol elől találván Báró Szobeket, ötöt is bevittük magunkkal, s Csuka Feri vagy 6 üveg veres bort hozatván (később K. Laczi is oda jött) a Báró úgy lecsipte magát, hogy már a kávéházból S. Józsinak és Csuka Ferinek karon fogva kellett a kancelláriára felhozni, s hol egész 6 óráig szüntelen aludt. Délután egy darabig K. Laczinál, azután Darvas Tóninál, azután Putnoky Akhinál voltam; minthogy beteg volt; innen az atyámhoz mentem, a hol mulattam egész vacsoráig. Az atyám behozta a köpenyegemet. Igen szép tiszta napfény és nagy olvadás volt egész nap.

8. *Hétfő.* Reggel 10-ig polgári törvényszékben voltam. A Csányi proportionalis pert vették fel. Vitéz ült elől; minthogy az első alispánt is illette a dolog. 10-kor elküldött a V. Ispán Farkas Sándorhoz két levéllel; a melyeket kézhez adván, ismét visszamentem a törvényszékbe.

Délután egy darabig Török Lajosnál, azután az atyámnál voltam. Estve felé megtudván, hogy Majos Dani bejött Kassára, hozzá mentem a Sasra. Innét ő Samuval, Darvassal, Török Józssival s bátyámmal a löcsei házhoz, én pedig haza mentem vacsorálni. Vacsora után én is utánok mentem s 10-ig ott mulattunk; akkor haza jöttünk; 11-ig a kis Comáromy Pista írásába írtam németül; 11 $\frac{1}{2}$ -ig a Puky kancelláriáján disputáltunk Jámborszkyval. Majos Dani beszélte, hogy utolsó farsangon Tokajba volt a bálba s hogy Bekényék is ott voltak; s hogy Kati nagyon sokat tánczolt, Erzi pedig nagyon keveset s hogy Katinak egész éjszaka ő tette a court, és hogy mindég csak én rólam beszélte neki. Egész nap igen szép tiszta idő s nagy olvadás volt.

9. *Kedden.* Délig törvényszékben voltam, a Csányi perben Sentenciát hoztak. Délután Majos Danihoz mentem, onnan vele együtt hozzám jöttünk; itt beszélgettünk egész 5 óráig; akkor én elmentem Bárczay Ferenczet és az öreg Vitéz Jánost más napra ebédre meghívni. Azután Vadnay Bertával az atyámhoz mentünk, a hol megtudván azt, hogy Karsáné leányostól megérkezett; Berta haza ment, én pedig ott maradtam az atyámnál egész 9-ig. Igen szép tiszta idő és nagy olvadás volt.

10. *Szerdán.* Reggel gyűlés előtt Karsa Julcsáéknál voltam, 1-ig pedig közgyűlésben. Ebéd után 4-ig írtam Szentimrey Imre úrnak, 4-kor elmentem Karsa Julcsáékhoz, onnan Kazinczy Laczihoz mentünk, 2 f. 6-tól 6-ig ő nála sampányereztünk, 6-kor theatrumba mentünk, »Zrinyi Miklóst« játszották. Theatrum után ismét írtam egész 12 óráig Szentimrey Imre úrnak és Szobonya Ábrissnak. Ez éjszaka Vadnay Berta nálunk hált, minthogy Karsa Julcsa az ő ágját elfoglalta. Igen szép tiszta idő s olvadás volt.

11. *Csütörtök.* Reggel a gyűlésből én, S. Józsi és V. Berta elmentünk Karsa Julishoz; addig míg elmentek, ott voltunk, akkor ismét visszajöttünk a gyűlésbe. Délután egy darabig Katicskának formát csináltam, azután Szentimrey Imre úrnak írtam. Estve 11-ig Majos Daninál voltam a Sason. Borúlt ködös idő volt.

12. *Péntek.* Délig gyűlésben voltam. Délután 4-ig Csuka Ferinél, 4—8-ig ismét gyűlésben, 8—9-ig Török Lajosnál; vacsora után az atyámnál és Vadnay Bertánál. Szűcs Gyuri is ott volt. Reggel hó esett, délután szép idő volt.

13. *Szombat.* Reggel a herczeg Domonkos ellen folytatott periben hozott végítéletet mint esküdt subscribálván; Szabó Károly a herczeg fiskálisa 5 ezüst forintot adott. Szentimrey Imre úr is adott 1 ezüst forintot. Délig gyűlésben voltam. Délután 4-ig Kazinczy Laczinál ürmöst titunk; 1—4 $\frac{1}{2}$ -ig az edényeket vettem számba, 4 $\frac{1}{2}$ —5-ig a procuratoriatban voltam, 5 $\frac{1}{2}$ —11-ig Szentimrey Imre úrnak a Csányi sentenciát írtam le. Reggel az atyám haza ment; Vadnay Berta is. Az ebédnél a V. Ispán Péchy Jánosnak, Joóbnak, Téglássynak, Pukynak, Domonkosnak és az Archiváriusnak gonosz voltokat kinyilatkoztatta előttünk. Én Szobonya Antalt a maga színiben lefestettem a V. Ispán előtt. Egész nap ködös idő volt s sűrű apró eső esett.

14. *Vasárnap.* Reggel a V. Ispánnak két angáriáját az az: 875

forintokat kivettem a főperceptortól és bevittem neki. Azután Szobonya Ábrahámnak a Csányi pert; Szentimrey úrnak pedig a sentenciát elvittem. 2 f. 9-re Kassáról kiindultunk, hárman együtt szekeren jöttünk. Csányba szánkát hajtattunk Mikóházáig, kétszer feldültünk. Igen szép meleg napfényes s nagy olvadás volt. Délbe 1 óráig, s estve 7 óra után csendes hó esett. Estve felé hideg napkeleti szél támadt.

15. *Hétfőn.* Éjszaka Katival álmodtam, hogy egy zöld lugasban nagyon csokolódtunk. Reggel 10-ig pakolódtam, 10—12-ig a szarut metszettem; délután 2—7-ig S. Józssal A. Regmeczen voltunk; K. Zseni is ott volt. Józsi Zsenitől egy szép pipazsinórt kapott. Péntekre Máli meghítt bennünket ebédre. B. Samu által ment lóháton Ujhelybe, mint-hogy az árendástól izenetet kapott hogy az atyja ott lesz. 6—7-ig és 8—10-ig a jegyzéseimet írtam. Igen szép meleg idő s nagy olvadás volt, délután egy kis napkeleti szél is fújt.

16. *Kedden.* Reggel 10-ig beretváltam, 10—12-ig a szarut metszettem; délután 2—4-ig a nemesi bizonyosság levelünket írtam, 4—11-ig pedig a jegyzéseimet. B. Samu haza jött Ujhelyből, de az atyja nem volt ott, hanem csak a sógra Lónyay. Délután Samu azt mondta, hogy én az ő becsületét a háznál mindenképen igyekszek rongálni az által, hogy az írni valókat mind magam írom le. A V. Ispán a cséplőit mind elfogatta és megkötöztette, minthogy árpát loptak. Szép tiszta napfény s nagy olvadás volt.

17. *Szerdán.* 7—10-ig a *Gróf Thököly életét írtam*, 10—12-ig francziát fordítottam és Aurórárt olvastam; délután 1—3-ig a nemesi bizonyosságlevelünket írtam, 3—6-ig Aurórárt és Minervát olvastam; 6¹/₂—7-ig és 7¹/₂—9¹/₂-ig a jegyzéseimet írtam. A telkibányai kálvinista pap itt volt ebédén. A V. Ispán a cséplőket mind felvágatta. Reggel és délután szép napfény volt; egyéberánt borult lágy idő volt. B. Samuval megbékéltem.

18. *Csütörtök.* Reggel 8—10-ig a *Thököly életét írtam*, 10—12-ig a szarut metszettem. Délután 2-kor elindultunk mind a hárman szánkán *Széphalomra, de az öreg Kazinczy Ferenczet odahaza nem találván*, ott kevés ideig mulattunk, hanem A. Regmeczre mentünk, a hol Kazinczy úrnak sok József napokat kívánván érni, egész 6-ig igen nagyon meglegedve töltöttük az időt. Máli nem tudom kitől tudhatta meg, de azt mondta, hogy mind az én, mind pedig a Samu szeretőjét tudja hogy ki; s a B. Kati gyakori emlegetésével nagy zavarodásba hozott eleinte. Haza jövén, a V. Ispán a menstrualis tabellákat adta fel expedálni. Vacsoráig tehát azokkal töltvén az időt, vacsora után egész 10¹/₂-ig furulyálni tanulgattam. Egész nap borult idő volt, s a hó kivált reggel nagyon esett.

19. *Pénteken.* Reggel 10-ig Gesznert olvastam, 10-kor elmentünk mind a hárman szánkán József napra A. Regmeczre. Kazinczy Józsi Rhédey Józsi is ott voltak. Most hallottuk legelőször hogy K. Józsi jegyet váltott Bay Czilivel Surányban. Ebéd után oda jött Rátkay Pál is. Délután mindnyájan által mentünk Hericzhez, ott poharaztunk s danolgattunk egész 7 óráig. Máli és Zseni nagyon vitatták hogy én

Mudrány Pepibe vagyok szerelmes; B. Samu pedig B. Katiba; mi ezt csak neveltük magunkba. Mikorára hazajöttünk, már akkor a vacsoránál ültek. Vacsora után Samu igen összekapott velem azon, hogy ő engemet fültövön ütvén tréfából, egy kevéssé én is visszaütöttem. Délig borult idő, délután szép napfény s nagy olvadás volt.

20. *Szombat. Reggel 10-ig a Thököly életét irtam* és francziát fordítottam, 10—11-ig a Józsi szaruját metszettem; az egy oldalát el is végezvén, Józsi le vitte Menszárosnénak megmutatni; 11—12-ig himest vakartam. Egész délután részszerint himest vakartam; részszerint egy zsinórkötő fát csináltam Katinak. Vacsoráig és vacsora után 9-ig a jegyzéseimet irtam. Samuval megbékéltem. Egész nap borult idő volt.

21. *Vasárnap. Reggel 11-ig a zsinórkötő fát csináltam.* 11-től estveli 10. óraig expediáltam és másolatot irtam. 10—11-ig B. Ferinek levelet irtam. A V. Ispán feleségestől által volt A. Regmeczre. B. Samu megint öszveharagudt velem azért hogy látván hogy ő levelet ír, azt mondtam, hogy a másolni felküldetett instanciát majd leírja S. Józsi. Reggel eső esett és szél fúj. Egész nap borult lágy idő volt; a szél elállt. Estve felé ismét nagy szél támadt.

22. *Hétfőn.* Reggel 7—8-ig pecsételtem a V. Ispán szobájában, 8—9-ig formát csináltam Menszárosnénak, 10—12-ig a Józsi szaruját metszettem, 12—1-ig Ovidiust olvastam. Délután 2—3-ig a nemesi bizonyosság levelünket irtam, 3—4-ig himest vakartam, 4—5-ig a lószőr zacskót kötöttem, 5—6-ig Józsival a pinczék mellett járkáltam, 7—8-ig és 9—10-ig Gróf Barkóczynak irtam a theatrálísták dolgában, 10—11-ig pedig Patay Jancsinak irtam levelet. Délig igen szép nap sütött s meleg szél fúj, mely a havat annyira olvasztotta, hogy a vizek mindenfelé áradni kezdettek s a Bozsva is kiöntött. Délután elborult s a szél el állt.

23. *Kedden.* 11-ig a pinczében borokat csapolattam le. 11—12-ig Ovidiust olvastam, 1—2-ig Menszárosnénak egy formát csináltam, 2—4-ig a nemesi bizonyosságlevelünket irtam. 4—6-ig a lószőr zacskót kötöttem. Vacsora előtt és után 10-ig a jegyzéseimet irtam. A vacsoránál említette a V. Ispán, hogy Kassán kihírdették, hogy a bekövetkezendő nagy árviz ellen kiki oltalmazza magát a hogy tudja. Továbbá azt is említette, hogy *a patkányok kivészésére nincsen jobb a kutyanyelvű fűnél.* Egész nap hives borult idő volt, s lassú hó és pára szállongott. B. Samuval ismét megbékéltem.

24. *Szerdán.* 9-kor megindultam B. Samuval Patakra szekeren, 11-re odaértünk. Legelőször is az öcsémhez, onnan a Samu öcscséhez mentem. Ebédre Fáy Ábris is oda jött. Ebéd után 1—2-ig a szabónál, 2—5-ig Reesky Bandinál voltam, a hol több juristák is u. m. Borbély Dina, Vizsolyi Edus, Kandó Kálmán, Bekény Pista, Fáy Ábris, *Fáy Bandi* öszvejövén, aszú bort hoztak s ott iszogáltunk. Itt beszélte Fáy Ábris, hogy Nagy Faluban levén, Kati nagyon emlegetett s kérdezősködött felőlem, ha vajjon lakadalomtól óta nem volt-e velem, s nem kapott-e tőlem levelet? S ő mondván, hogy nem. Kati azt mondotta, hogy bizonyosan Samu vert le róla, hogy ne írjak. *Fáy Bandival megismerkedtem,* s igen jó barátságba léptem; ők vagy négyen megígérték, hogy a májusi

gyűlésekre feljönnek Kassára. 5—6-ig az öcsémnél B. Pistával és Pap Danival, 6—7-ig B. Pistánál mulattam. *Zsarnay Imre is ott volt.* 7-kor Vizsolyi eljövén értünk, Kalásznéhoz mentünk, a hol már a többiek a cigányokat is oda híván, vigán voltak. Itt vigadtunk egész 2 óráig éjjel után. Én többnyire a szomszéd szobában beszélgettem Recsky Bandival B. Katiról és Mudrány Pepiről. Ő megvallotta, hogy ő Pepibe nagyon szerelmes, de nem boidogulhat vele semmire, mert bármint beszélje is neki, hogy ő belé szerelmes; Pepi csak kifigurázza; pedig már miatta két leány szerelmét vetette meg, ú. m. B. Erzsiet és a B. Zsanétét. Beszéllette, hogy ő belé B. Erzsi rettenetesen szerelmes. Azt mondta, hogy ő érette Erzsi 6 esztendeig is kész elvárni, csak vegye el. Hogy ő megszánta Erzsit, nem viszonzhatván szerelmét; s hogy menckedni akarván tőle, az atyja nevében egy levelet irt, melyben őtet hívja haza, hogy teljes eltökélt szándékja levén őtet katonának adni, vele együtt jöendő sorsáról értekezessen. Bandi Erzsinek a levelet által adván, Erzsi azt mondotta, hogy: »már látom, hogy a tied soha sem leszek, s te engem teljességgel nem szeretsz; de el ne felejts, mert én te miatt soha máshoz férjhez nem megyek.« Repesett a szívem, midőn még czekhez azt is hozzá adta, hogy ő Katinál soha jobb lányt nem látott, mert midőn ő úgymond Erzsinek az »udvart« csinálta, Kati nem úgy mint más testvér, hogy irigykedett volna a testvérijére, sőt inkább minden módon kívánta annak szerelmét s szerencsését elősegíteni. Zsanétról pedig azt beszélte, hogy annyira szerelmes volt bele, hogy egyszer Bandi Bekényéknél levén, Zsanét a szobalányt hozzá küldötte, s titkon estve Bandit oda hívatta. Bandi a kapuban megjelenvén, Zsanét egy kis könnyű ruhában ki jött a folyosóra s azt mondta neki: hogy Bandi én magáért olyanra vetemedtem, a milyenre sohasem hittem, hogy vetemedhessek, hogy én egy férjfi után titkon még szobalányt küldjek. Én tehát csak annak hivattam, hogy mondja meg világosan, ha szeret-e engem, vagy sem? A melyre Bandi meg levén akadva, csak azt hazudta, hogy szereti, s egyszersmind azt is hozzátette, hogy hogy higye ő azt, hogy Zsanét őtet szeresse, holott jól tudja, hogy Patay Jancsit s másokat szeret. Utóljára Bandi azt mondta, hogy Pénteken indul haza s Szabolcs felé veszi az útját, s ha látja azt, hogy Pepi semmi reményt nem nyújt neki, avagy meg tudja, hogy Feribe a legkissebbé is szerelmes; inkább hogy sem Ferinek árton, katonának áll. F. Ábris megvallotta, hogy ő Balogh Jucziba s Juczí is viszont ő belé szerelmes. Ábris egyszer említvén, hogy ha elveszem-e én Katit? én azt feleltem, hogy eltört az. Kettőn áll a vásár. Ő azt mondta, hogy higyjem meg hogy soha senki nem állt jobban a gráciájában mint én. B. Pista is megvallotta, hogy ő Demecserbe Fáy Erzsibe szerelmes. F. Ábris K. Kálmánnal nagyon öszveveszett. Az öcsémtől hallottam, hogy Sárkány Palit sok lopásaiért kicsapták. B. Pistához mentem hálni. Délig hó esett s Ujhelyig olyan rossz útunk volt, hogy minden lépten nyomon azt gondoltuk, hogy öszvetörük a szekerünk. Ujhelytől Patakig már majd mind el ment a hó. A Néma hegy alatt igen sok vadkacsákat láttunk már. Délután igen szép meleg olvasztó napfény volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

DÖBRENTÉY HÁROM LEVELE CSERÉY FARKASHOZ.

I.

Nagy Érdemű, Méltóságos Camerarius Ur,

Megszűnének a' hadi készültek, melyek alkalmatosságával a' Méltóságos Camerarius Ur, vitézi, tüzes elragadó megszólításait szülte, a' tsendesebb tudományos foglalatosságokhoz fognak menni azok, a' kiket az Ég azoknak szeretetével megáldott. Bátorodom én is ismét írni a' Mélt. Camerarius Urnak, melyet eddig is, hogy mulatnom kellett nagyon sajnáltam, de tudván sok dolgait alkalmatlankodni nem akartam.

Örültem annak a' hírnek, hogy M. Vásárhelyen a' Mélt. Camerarius Urnak udvarlására lehetek, ott voltam 's reménységem megszomordásra tért. Tiszt. Zsombori Ur; egy Vitézi Megszólítását, vagy mint tegyük mi ki a' frantzia harangue-t, mely csak ugyan nem tsak vitézi — hogy azt Pestre akarom küldeni, 's Tek. Szemere Ur által kiadandó Gyűjtemények közzé tétetni (Sic!) Fogadjátok — el derék magok viselettiért tökéletes megelégedésemet, így kezdődik. Engedje nekem a' Mélt. Camerarius Ur e' szerentsét, hogy én adhassam a' Gyűjteménybe. Bártsak tudnám melly napon mondattatott.

Gyönyörűséggel nézem, hogy ez alkalmatossággal a' Vitézi Megszólításokban illy szép példáink vagynak. Azokat egybe kellene gyűjteni, valamelyek tsak mondattak. Én mindjárt elkezdénéni, ha a' Mélt. Camerarius Ur a' magáival mellyekben előre tudom, hogy a' legszebb tűz nagyon, megajándékozna, 's e' gyűjteményt kiadnám.

Kazinczytól az este vettem levelet. B. Wesselényire ezt írta:

A Zsibói Nagy Meghalt.

(szül. 1751. 9. Xbr. Meghalt 25. Okt. 1809.)

Kétled e' hogy lelkünk jár, vándorol? — Ott fene Cátó,

'S Lágyszivű Brutus, itt Weselényi valék.

Erdély szüntessed sírásodat: él Fiam! él Nőm!

'S díszedet egy jobb kor, ujra megadja Zsibó.

Én Kolozsvártt egy Literaturai Ujságot akarnék kezdeni, 's azt praenumeratióval a' postán küldeni. Tsak engedelmet kaphassak a' Guberniumtól, mert úgy gondolom, itt ahhoz kell folyamodni, mint M. Országban a' Helytartó Tanácshoz.

A' múlt Augusztusban 1809. Magyar Országban voltam, sokat gondolkodtam mint mehetnék Somlyóra, vagy Krasznára, de nem találhattam semmi módon alkalmatosságot. Kazinczyt láttam, Széphalmon, láttam az ő jószívű grófnéját.

Gróf Gyulai Ferentzné szívesen tiszteli a' Mélt. Camerarius Urat. Fija, Lajos, az én tanítványom nekem sok örömet szerez. Minap Idyllionokat írt magától.

Ajánlván magamat grátiájába, vagyok tisztelettel a' Nagy Érdemű Mélt. Camerarius Urnak

alázatos szolgálja

Döbrentei Gábor m. k.¹

¹ A levél dátum nélküli, 1810-ből. A Kazintzy leveléből, melyre céloz, dátuma meghatározható.

II.

Kolozsvár, Febr. 18. d. 1816.

Tisztelt, szeretett Barátom,

E hónap 4-én írt kedves leveledet 12-dikén vettem. Nem felelhettem mindjárt, mert a' jobb karom, egy kelés miatt még mind annyira fáj, hogy vele nem írhattam. Létai, a' szegény, Január utolsó hetében ment el innen Désre. Míg itt volt, mind vártam sorsa elválását, hogy azt Neked Segítőjének megírhasam, elmenetele után ígérete teljesítését vártam, hogy írni fog 's tudósíthatlak, majd azután karommal lett bajom. Magamnak is nehezen esett, hogy én, Hozzád illy régólta nem írtam. A bálozás nem tartóztatott. Egész Januariusban nem voltam bálban; sem Lajos sem Miklós nem. Januáriusnak előforduló napjai nekem mindenkor egész életemben szomorú napok lesznek.

Öllelek szívőbi, hogy Létai mellett olly érzésekre fakadtál! Te nemes lelkű embert szerető mint elérzékenyítél leveleddel. Létai sorsát, becsületességét nézve kész lettem volna mindazok elkövetésére a' miket érte tettem, ha csak ezt írtad volna is egyedül e' rendet: segítsd, így valahányszor Létai dolgában lépést tettem, a' Te emberi érzéseidben is gyönyörködtem. B. Wesselényi Miklósné kocsiát adott neki, én pedig a legényünk szobájába szállást, míg itt volt. Mindent elkövettem, de itt papiros festését a nagy drágaság 's az ő szűkölködése miatt el nem kezdhettem. Azon Uraságok. kiket magam kértem-meg így segítettek: B. Wesselényi Miklósné 30 f., B. Jósika Miklós 10 f., Gr. Bethlen Geczi 10 f., Mauksch 20 f., B. Bánffy László 5 f. G. Bethlen Ádám 5 f., Kanyóné más két asszonyal 4 f.

Írtam neki egy könyörgő-levelet, azzal elküldöttem a Város Birájához, az nevét aláírta 's azzal bízatta, hogy a' város maga fogja segíteni. Abba múlt. Elindítottam könyörgő levelével, Gr. Rhédey Ádám nem bocsátotta maga eleibe, Fekete Ferencz jobb időkre halasztotta a' segítség adást, Cont. Strauszenburghoz nem bocsátotta be a' legény. Létai megszomorodott 's szégyellte máshova menni, 's nem vehetem rá, hogy menjen. Az általam szerzett pénzből vett magának, 's gyermekeinek egy kis ruhácskát. Ide hozó útjában találta egy tanuló társát, ki neki azt ígérte, hogy csak menjen hozzája (Dés körül) ad neki egy lakható házat, 's ott elkezdheti papiros festését. Itt egy Szolga Birónéval az urának ajánlattam, 21 falu Notariusának Dés körül, 's egy örményné ígérte, hogy posta Expeditornak véteti fel Urával. E' két asszonyt Kanyónénál találtam, de mindegyik *csak fecsegett*, a' dologból semmi se lett, Létai elindult maga e' három közül valahol megtelepedhetni. Kért engem, hogy nevében köszönjem meg nemes szívűségedet, 's elérzékenyedve áldotta tetteidet. Még nem vettem tudósítását. Hogy leányát elszerzeded, annak, szegény nagyon fog örvendeni.

Küldöm Kazinczynknak, a' mienknek, három levelét. Köszönöm közléseket. Én némelyben nem értek egyet Zsomborival, 's reflexióimat megírom neki, de ő változtatni nem akart, 's csak kevésben engedé —

(meg a) változtatást. Felvevém úgy is, mert gondolám, (hogy a) világ előtt a' puriszták beszédje, 's feleljene (k hát a) világ előtt a' Neologok hogy a' tanulás h (elyett) mindeniknek felhordott okait, felvegye, vagy elvesse az ítélő Olvasó. Majd, Pünkösdkor, Kazinczival együtt léve, ezekről bővebben szálljunk.¹

Ha Kazinczy utazása Erdélyben úgy menne véghez, hogy Te Miklós 's Lajossal² én mehetnénk együtt az hasonlíthatlan örööm lenne. Annyi egyben, melly lelkemet 's szívemet egyenként is bétölti. De, e' köz é aligha akadályok nem jönnek. Tudósíts kérlek, ha Te még é vele. Miklósnak nagy kedve van 's Lajosnak. De, Lajos a' Collegiumban most physicát hallgat s' Junius utolsó hetében lesz censurája. Erről tanácskoznunk még van idő. A' Grófnét mindennap várom bé 's beszélni fogok ő Nagyságával.

Az én gondolatom Kazinczy utazására nézve ez: Zsibót vagy Krasznát, akármelyiket elébb meglátva — onnan Kolozsvár. Itt meg fogja ismerni Pater Korost, prof. Szilágyit, s' ha benn lesz Gr. Teleki Imrét, ki most Horatziust szándékozik kiadni. Innen Torda, só aknájáért Torozkó Szent-György szép vidékéért, Maros Ujvár só aknájáért, Nagy-Enyed, a' híres de szunnyadó kollegyumért. Enyedről M.-Vásárhely, O. Andrásfalva Segesvár mellett, hol Fejéregyházán Gr. Haller János botanikai kertje igyekeztét nézheti meg. Segesvárat Prof. Binder. Onnét bé Háromszékre, Brassóba, vissza Fogaras, Szeben. E' kettő között az üveg csűrök, Freck,³ s Veres torony. Szebenből, Szászsebesnek, K. Fejérvárra onnét Tordas, Siposhoz,⁴ Bábólnán B. Naláci István. Dédácson ismét Gróf Gyulai Ferenczné, Kéménden Zeyk Miklós. Dédácsról Hátszeg vidékére. Onnét Déva, 's Körös Bányán (Zaránd Várm.) ki, Magyar Országban, a hova Kazinczy akar, Krassó Vármegyébe.⁵

Ha együtt mehetnénk, igyekezném kicsinálni, hogy a' fejérvári Astronomust Bedét Hátszeg vidékére, a' Retyezát teteje megmérésére, elvinnénk.

Csináld-ki dolgadoat úgy igazítva ha lehet, hogy menj vagy jöjj Kazinczyval. Én mindenkép azon leszek, hogy a' Grófnéval eligazíthassam, 's úgy akkora tegyük az utat, mikor Te, Miklós, Lajos én mehetünk.

Gondolom, ezt Kazinczynak megírod. Meg fogom én is, mihelyt a' Grófnéval beszélhetek.

A' Muzeum IV-dik füzete már készen van Pesten, csak az alkalmatosság nem léte miatt nem kapom. Grófnédnak kezét tisztelettel csókolom s' instálom, hogy az V. VI. füzetet is az előfüzetők megtartásával elésegeni méltóztassék. Mind a' két füzet arra együtt 4 — frt.

Örökre sajnálom, hogy Lipsziában létemben egy nappal elkéstem,

¹ L. Zsombori József: Egy két észre-vétel a magyar nyelv mostani állapotjáról. Erdélyi Muz. III. 152 l. A neologok ellen.

² Ifj. Wess. Miklós, gr. Gyulai Lajos.

³ A br. Bruckenthal-kastélyról híres. F. Z.

⁴ Sipos Pál. F. Z.

⁵ Tudjuk, hogy Kazinczy nagy részben meglátogatta e helyeket.

's az a' mi Jones nem lehettem. Melly gyönyörű cselekedet az. Hogy az Emberiség győzzön, oda talán még 6 Század kell.

A lengyelek Constitutióján gyönyörködöm. De a Spanyol király 's a' francia Deputatusok miket csinálnak!!! Ezer felkiáltás!

Öllelek a' leghívebb barátsággal

Egészen a' Te Döbrencid.

III.

Tisztelve szeretett Barátom,

Rumihoz küldött és tőle visszakapott régi írásaidat küldöm-ki, mellyeknek nálam maradását én is csak ez előtt néhány nappal tudtam-meg. Én ugyan ezen pakétát felvittem volt Hozzád a' télen Rumi Monumentajinak nyomtatványaival együtt, Te azokat leküldéd ismét hozzám békötetés végett, bizonyosan ekkor elegyedett ismét ezen pakéta is újra a' más nagyobb közé. Lajos rendbe-szedvén könyveit, akkor kapta-meg, 's nekem által adá. Én alig tudám, hogy azok honnét kerültek ide, mig Rumi írását meg nem láttam.

Küldöm a Wappen Werknek három darabját is. Békötések 4 Rft. a' mit bé küldeni instállak, a' könyvkötő nevében.

Még most sem felejtetem Gr. Teleki József halálát. De a' nemes lelkü épen az által él, emlékezetünkben, épen azért halhatatlan nekünk itt, hogy minden Jónál eszünkbe jut. Mejjképét a' Muzéum IX-dik füzetéhez teszem. Nagy Sámuel hazafiuságból 's háladatosságból ingyen fogja metszeni. Én, a' papirosra 's nyomáshoz megkivántató költséget mostanig kezemnél lévő 170 Rftig gyűjtöttem, illy renddel:

Plébános Szabó úr adott	5 Rf.
Gr. Gyulai Ferenczné	20 »
B. Bánfi Laczi	10 »
B. Wesselényi Miklósné	28 »
B. Wesselényi Józsefné	15 »
B. Wesselényi István	10 »
Gr. Bethlen Ceczi	10 »
Egy ismeretlen saluról	20 »
Szabel	5 »
Gr. Wass György	5 »
B. Kemény Simon	40 »
M. Zeyk Dániel	10 »

170 Rf.

Gr. Lázár László Ur küld még M.-Vásárhelyről, megkérésemre 80 Rftot, mellyet ott egybegyűjtött. Azért óhajtám e költséget egészen másoktól 's nem a' Gr. Teleki házhoz tartozóktól egybe szerezni, hogy a' megtiszteltetés közönséges érzésből származott legyen. Instállak, közöld azt velem, minél előbb, a' mit életéből tudsz, mivel életírásához fogok.

Gr. Teleki Ferencz képe kész. Bár e' felől is szerencsém lehetne Tőled, életírási híreket kapnom. B. Józsika János ur nem tud mondani.

Mint telik időd a' kertészkedésben? Szívem kívánságai sokszor mennek Feléd, hogy életedet, a' magánosat, a' mennyire lehet, nyugal-

masan 's kedvedre tölthcsd. Ismét füstbe mene planumom a' Krasznára menetel iránt. Mert Lajossal Zsibóra akartam lóháton menni (melly katonák úgy e' bár?) 's Zsibóról Hozzád, szekerem. A Grófné fétette fíját, 's örömem elreppent.

Rumford levesével az Óvárban, most mindennap 170—180 személy tápiáltatik. Gr. Bethlen Geczi nagyon szerencsétlenül jára ez előtt 10 nappal. Szekerczni hivta magával Gr. Bethlen Pál, ki a' lovakat hajtotta. Ott volt Gr. Bethlen Pálné is két fíjával. A lovak gonoszkodni kezdettek, a' kolbász szekér a töltött út mellett lévő sánczba fordult a' külső közép utzában, 's Gróf Bethlen Geczi kiesvén a' jobb könyökére, karja csontját eltöré. Tegnep voltam ismét ott, jobban van ugyan már, de még fekszik. Gr. Bethlen Pálné 's az egyik fíja is nagyon megütötték magokat. Elsőbb most is fekszik. Lajos ölel. — Ölel meleg szeretettel és tisztelettel

Döbrenteid m. k.

Kolozsvár, Május 29-dikén 1817.

Minthogy a' Muzeumra költség kell, instálnálak ha az Előfizetőktől a' pénzt megkapnom lehetne.

(A krasznai Cserei-levéltárból az Erd. Muz. Egylet levéltárába került eredeti levelekből.)

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

JÓKAI MÓRRÓL.

1841. év október havának utolsó napjaiban egy kékszemű, szőke ifjút hoztak szülei a pápai collegiumba s ezzel vége szakadt kedves foglalkozásának: nem hadakozhatott többé atyjának kertjében a törökökkel, a fiatal szederfákkal, a kiket mindig levért, legyőzött fegyverével, egy kisebbszerű gerundiummal, saját hazafias érzelmének nagy öröme, de éppen nem atyjának gyönyörűségére; ezen törekvő, de különben igen szelid tekintetű, igénytelen külsejű ifjúban senki sem sejtette azt a nagy férfit, kinek 50 éves írói jubileumát ünnepelte addig páratlan fényvel s lelkesedéssel a magyar nemzet 1894. év január 6-án.

Szállásadója Klára Sándor volt, egy józan gondolkozásu, törői metszett kalvinista alak, ki kiváló szeretettel időzött a fiatalok körében s jó ízű humorral beszélt tapasztalatairól, melyeket Jókai buzgó figyelemmel hallgatott s jegyzett be emlékezetébe. Lakótársai: Kerkápoly Károly s Pap Dénes voltak. Komoly irányú fejlődésére legnagyobb befolyással Kerkápoly Károly volt, ki már akkor nagy buzgalommal foglalkozott politikai tanulmányokkal s szabad idejét nem töltötte más ifjak körében, hanem komoly foglalkozással otthon, tágas udvarban, szép kertben; ott utánozta a komoly hajlamú Jókai is, ki pápai időzése alatt

nem fordult meg sem városi, sem diáktársaságokban, bár az iskolában s képzőtársulatban szívesen voltak vele; minthogy bármit is kellemesen tudott előadni. Egészen téves az az általában elterjedt s irodalomtörténetekben s Jókai életrajzaiban (Gyulai, Beöthy, Névy, Vutkovics, Prém) tény gyanánt említett állítás, hogy Jókai Pápán barátságot kötött Petőfivel Jókainak még életben levő tanulótársai s olyan kortársai, kik Petőfinél gyakran megfordultak, egyhangúlag arról tanuskodnak, hogy Jókai Petőfinél s Petőfi Jókainál *sohasem* volt; nagyon természetes okból: Jókai magába vonuló természeténél fogva nem kereste a szilajabb s nyersebb természetű Petőfit, összes találkozásuk az iskolára szorítkozott. Különben azt hiszem, hogy Jókai dicsőségéből semmit se von le azon körülmény, hogy Petőfivel *Pápán* még nem volt barátságban, de tán nem is ad hozzá, ha lett volna is vele barátságban. Jókai szabad idejét otthon töltötte olvasással, de különösen festegetéssel, amely foglalkozást annyira kedvelt, hogy többször megfeledkezett az evésről is, főkép arcképeket festett s pedig sokszor saját arcképét; egy e korból való festményét, egy női térdképet házigazdájának ajándékozott; e kép ma Horváth Lajos főszolgabíró úr tulajdona, ki Klára Sándornak unokája s ki e képet, mint becses ereklyét, kiváló kegyelettel őrzi.

Komoly munkálkodásáról tanuskodik 1891/2 évről (melyben első éves philosophus (most VII. o.) volt) szóló következő bizonyítványa:

Jókai Móric 18 éves helv. hitv., született Révkomáromban, atyja Jókai József, anyja Pulai Mária.

Első félév:

erkölcsből	I. osztály
latin nyelv	kitünő
természetan	kitünő
alkalmazott mértan	kitünő
vegytan	kitünő
német nyelv	kitünő
magyar nyelv	kitünő
ókori történet	kitünő
francia nyelv	kitünő

Második félévben:

görög nyelv	kitünő
természetan	kitünő
alkalmazott mértan	kitünő
vegytan	kitünő
német nyelv	kitünő
magyar nyelv	kitünő
magyar történet	kitünő
francia nyelv	kitünő
Magyarország közjoga	kitünő
egyetemes jel. rajz	kitünő
Magyarország jel. rajza	kitünő.

Különös szeretettel függött Magyarország történetén: saját szerű játéka a véletlennek, hogy éppen Kerkápolyval együtt hallgatta s tanulta a magyarok történetét; mert Kerkápoly már akkor is az ő éles, mindent egyszerre áttekinthető s mélyreható, okokat fürkésző logikus fejével a jogokat, a politikai mozzanatokat kereste a történetekben; míg Jókai, kiben

inkább a képzelem s érzelem-világ uralkodott, tán éppen azon rá nézve száraz okoskodásoktól elriasztva, annál nagyobb szeretettel csüngött hazánk regényes, inkább a szivre lelkesítőleg ható, hősiességet lehelő történeteinek: s rajzolta is később lankadatlan lelkesedéssel, tűzzel, mindent átalakító képzelmével egy soha nem létezett tündérvilágot festve, soha nem keresve a fárasztó okoskodást, hűséget.

Az 1841-ik év tavaszán május hóban alakult ifjusági képzőtársulatnak Jókai is tagja lett. A körnek akkor elnöke Tarczy Lajos volt; tagjai közt pedig voltak Petőfi, Orlai-Petrics, Bárány Gusztáv a jeles beszély-író; Kerkápoly Károly, Gaál Péter, Dömény Ferencz, Lantai Sándor. E jeles társaságban Jókai is csakhamar megkezdette munkásságát, de az a néhány munkája, melyet egy évi pápai élete termelt, hangosan tanúskodik lelkének komoly irányáról, fántáziájának lángjáról, de arról is, hogy még akkor, crős komikai ereje éppen nem nyilvánult, sőt az egykorúak tanúsága szerint, a diákos, alsó komikumban éppen nem lelte örömét, sőt bántotta érzékeny lelkét. Első művét 1841. november 21-én, tehát mindjárt az iskolai év kezdetén, a képzőtársulat ülése, Finta Károly bírálata alapján, érdemkönyvbe írásra ítélte méltónak, ezen első műve a következő lírai költemény volt:

MI AZ?

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett
Ennyi búvhang s vad moraj-felett?
Felsapongva égre hat zenéje,
Mely keserv és tiszta élelet.

>Tán syrén zeng méreg édes hangon
Csábajakkal csendes légen át?«
Kisszerű az ennek ellenében
Ihletetlen hallám bájdalát.

>Tán a Memnon szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta ónket!
Tán az égi bujdosók összhangja
Rezgi át a kéklő mennyeket?«

Nem! oh a dal bús és nagyszerű dal!
Mely szívet fojt és kebelbe hat,
Mély keserve annak, aki hallja
S a ki zengi, szíve megszakad.

Hattyú-dal ez; túlfeszült hatalmas
Egy utópere érzeményinek,
Melynek lelkét elfogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

Oh! Haláldal ez, siralmi ének,
 Egy enyésző nép hattyúdala
 Egy hazának végfeljajdulása;
 Egy letűnő nép esthajnala.

Jókai Móric.

A költemény úgy látszik a szerencsétlen Lengyelországra vonatkozik.

1842. február 9-én olvasta föl Jókai a képzőtársulatban »Az Isten-télet« című beszélyét, melyet a társulat febr. 13-án Bárány Gusztáv bírálata alapján érdemkönyvbe írásra méltónak ítél. Téves több irodalom-történetnek, sőt magának Jókainak »Negyven év visszhangja« című visszaemlékezésének első soraiban foglalt azon állítása, hogy e művével nyerte volna el a képzőtársulat egy aranyból álló pályadíját.

Február 23-án »A coloss« című lírai művét Tóth István, jelenleg pozsonyi ügyvéd jelentése alapján érdemkönyvbe írásra méltónak ítélte az ülés, de beírva nincs; ugyancsak 23-án »Az ősi kard« s »Agg lantos« lírai műveit kiigazítás végett visszaadták, de úgy látszik, a kiigazítás elmaradt, minthogy e művekről többé nincs szó.

Február 27-én »Vágytárs« című beszélyét Kerkapoly Károly bírálta s ennek alapján az ülés egyes igazítások megtevésére utasította Jókait, de az igazítás elmaradt.

1842. év július 26-án hirdették ki a képzőtársulattól hirdetett beszély-pályázat eredményét; e szerint az első díjat, két aranyat, Orlai Petrics Soma nyerte el »Viszontorlás« című beszélyével; a második díjat, a dicséretet s egy aranyat Jókai Móricz »Tűz és víz« című művével (s ez volt az első arany, az első díj, melyet Jókai hosszú írói pályáján nyert); a harmadik díjat, a dicséretet Lantai Sándor műve nyerte.

Jókai a képzőtársulatnak szavaló tagja is; először 1842 január 19-én szavalt, szavalta pedig Vörösmartynak »Az éjféli ház« című költeményét. Ezen első szaválata, úgy látszik, nagy elfogódása miatt nem sikerülhetett, mert a jegyzőkönyvben a bírálat ezt mondja róla: »szaválata alacsony hangja miatt érthetetlen volt.« Február 27-én szavalta Vörösmarty »Számúzött« című művét; június 12-én pedig a Julius Caesar című tragoediából Antonius beszédét Julius Caesar fölött.

1842. év május hó 29-én tartott ülésen Petőfivel együtt megválasztották bírálónak; s mint ilyen, bírálatot olvasott föl Sárközy Titusnak németből fordított »Zörgő malom« című beszélyéről.

DR. KAPOSSY LUCZIÁN.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

BERCSÉNYI HÁZASSÁGA.

Történeli Ének 1695-ből, írta Kőszeghy Pál. A Varsóban levő Eredeti kéziratból, Közli Thaly Kálmán. Toldalak: »Actio Curiosa. Magyar Történeli Szinjátek 1678-ból. A »Flór« alapítványból kiadja A M. Tud. Akadémia Történeli Bizottsága. Budapest 1894. A M. T. Ak. Könyvkiadó Vállalata.

Két formában s tartalomban nagyon különböző munkával gazdagítja e kötet irodalmunkat. Az egyik verses történeli ének, rózsaszinnel előntött, s boldog hódolattól áradozó epithalamium, a másik prózai satyra telve keserűséggel és tiszteletet nem ismerő, vaskos tréfával. Bercsényi második házasságát énekli meg a költemény, mely Kőszeghy Pál műve. Húsz éve már annak, hogy Rómer Flóris a varsai gr. Krasinski-könyvtár katalógusában reá bukkant Kőszeghy kéziratának czimére. És Thaly Kálmán szenvedélyes érdeklődése és kitartása nélkül ma is csak hírből ismernők a varsai kéziratot. Most azonban előttünk van a költemény pontos kiadásban, alapos előszóval és felvilágosító jegyzetekkel. Most már tudjuk, hogy a XVII. század elbeszélő költészetének történetében tisztelettel kell megemlékeznünk Kőszeghy Pálról egyrészt azért, a mit olvashatunk tőle és nem csekély részben azért is, a mit elveszett költeményeiről tudunk.

Kőszeghyneknek vérében volt a Bercsényi ház tisztelete. Már atyja is híven szolgálta az idősebb Bercsényit és fiát, Pál a Bercsényi udvar neveltje és később Miklós gróf titkárja volt. 1703 körül halt meg Kőszeghy Pál s így nem láthatta urát pályájának delén. Mennyi verssel s mily érdekes tartalommal gyarapodott volna műve, ha Bercsényi Miklós főhadvezéri munkásságát is megénekelhette volna. Mert nemcsak második házasságát szedte »magyar rithmusokba«, ez csak »Harmadik Könyve« a Bercsényi trilogiának, melynek két első része már a költő életében elveszett. A trilogia első része Bercsényi ifjúkori vitézi tetteiről és gr. Drugeth Krisztínával való első házasságáról szól, a második házasi életét s első nejeének halálát énekelte meg. A két első könyv már aligha fog megkerülni, a harmadikat Thaly valószínű hozzátévesei szerint

költőnk leánya, Kőszeghy Zsuzsi, Bercsényinek harmadik neje, vitte magával Rodostóból Jaroslawba, honnan azután a varsai könyvtárba került.

Elég okunk van arra, hogy sajnáljuk az első két könyv eltűnését. Történeti tudásunk s költői irodalmunk kettős vesztesége az.

Történeti tudásunké, mert Kőszeghy hűségére törekszik. Pontos az adatokban, nem zavarja meg a történeti sorrendet, mythologiai és egyéb leleményei inkább csak arabeskek s nem érintik az elbeszélés belső szervezetét. Annyira megbízható, hogy művéből még a tudós kiadó is meríthetett új adatokat. Annál érdekesebb lett volna a nagy közönségre nézve, ha megtanúlhatja Bercsényi történetét Kőszeghy verseiből.

Mert ezek a versek nem csupán történeti szempontból érdekesek. Költőnk Csáky Krisztinának, Bercsényi második nejének s a költemény hősnőjének, ajánlja művét, mert úgy tudja, hogy gyönyörködik a magyar versekben. És az úrnő sok ismerősével együtt bizonyára kedvét lelte Kőszeghy fordulatos s zamatos nyelvében, gördülékeny rythmusában, s a négyes sorok »utolsó megegyező betűiben«, melyeket a költő »levelei között elrejtőző, tavaszi, illatos, violácskákka« hasonlít össze. Bizonyára tetszett neki Kőszeghynek különben takarékosan alkalmazott mythologiai készlete s az Echoval üzőtt mesterséges játéka. Könnyen érthető elfogultsága a költemény tárgya iránt talán nem ment annyira, hogy többre becsülte volna költő hívét a *Murányi Venus* énekesénél. De az elfogulatlan mai olvasó is elismerheti, hogy Kőszeghynek van bizonyos epikai tehetsége, mely nem a compositióban, hanem a sok részletes, nagyon élénk s jellemzetes leírásban nyilvánul. Ezek a leírások művelődéstörténeti szempontból is nagyon becsesek.

Szemünk elé állítják a főuri életmód egyes részleteit, a vadászatot, a szánkázást, a vendéglátást s a lakomázást. Ha nem kellene tartanunk a hosszadalmasságtól, sok szép részletet idézhetnénk e leírásokból, továbbá Bercsényinek és nejének jellemrajzából, de a kiadó úgy is igen behatóan foglalkozott a költeménynyel előszavában s ott számos sikerültebb részletet idézett. Mi csak három szép sort akarunk kiemelni. Venus mondja Cupidónak a *Második Rész* 11-ik strófájában:

Siess hamar, s járd el sebes Vág folyását,
Mely mellett találd egy árva szállását,
Ki bús füllel hallja Vág vize csurgását. . . .

Ily hangulatos sorokban talán gazdagabb volt a trilógia első két könyve. Magától érthető, hogy a külső életre annyira figyelmes epikus munkájában a nyelvész is sok figyelemre méltót talál. Feltűnt nekünk a 163. lapon a *kukrejt* szó, melynek jelentéséről az utóbbi években vita volt nyelvészeink közt. Ez a hely (Puha tehénhús is *öntve kukrejtjével*) újabb bizonyítéka annak, hogy kukrejt mártalékot jelent. (M. Nyelvőr XIX. 284. 1.)

Az *Actio Curiosa* egy részét már régóta ismerjük. Thaly az *Adalékok* I. kötetében kiadta az Első Beszédet s a Másodiknak nagyobb felét. Most mind a Nyolcz Beszéd előttünk van a verses epilóggal együtt.

A kéziratot mint Thaly megállapította báró Palócsay György

másolta még mint serdülő ifjú. Nem merjük állítani, hogy az *Actiót* vándorszínészek terjesztették, sokkal valószínűbbnek tartjuk Thalynek azt a másik föltevését, melyre ő maga is nagyobb súlyt helyez, hogy a főuri családok egyes utazgató hívei, vagy tagjai terjesztették a bizonyára Dunántúlról származó kéziratot. Drámának csak annyiban nevezhető az egész, hogy párbeszédekben van írva s hogy van bizonyos folytonosság a beszélők jellemzésében.

A szerző valami jó eszű s jó humorú protestans ember lehetett, ki szeretett olvasgatni s irogatni és kedvét lelte a szabad szájú tréfákban s körmönfont népies szólásokban. A maga és talán úri pártfogói mulattatására írta e dialogisált satyrát. *Gaude* uramnak hívják a tréfák hőseit, ki minden rendű és vallású embernek ugyancsak oda mondja az igazat. Olyan udvari bolondféle, kinek sértéseit nem igen veszik fel. Sapkáját csörgetve sok józan dolgot mond és sok igazi bolondságot csúfol. Különösen az első két Beszédben történeti piedestálon áll s tipikus kifejezője a közhangúlatnak. Például Achastes (a katolikus főúr) azt mondja neki, hogy most jobb világ van, mert a nimetek »mind pinzen élnek«. *Gaude*: »Pinzen ilnek? Szintén úgy vagyon az, mint a ki szolgát fogad: ennek annyit ad és ígér, mint amannak; ennek semmit sem ad, amannak pedig a semminek a felét.« Körülbelül így volt a dolog, mint *Gaude* uram mondja. A tréfa az 1671 utáni viszonyokra vonatkozik, mikor ki volt adva a rendelet, hogy a katonaságnak az úgy nevezett servitiumon kívül mindent meg kell fizetnie. De mikép fizetett, azt *Gaude* rövidebben mondja meg, mint sok történeti okirat, mely körülbelül ugyanazt mondja. Szóval *Gaude* a németet nem szereti, a katolicizmus erőszakos terjesztését is gúnyolja s a kurucz mozgalomtól sem vár sok jót. Tréfája egyszerre pathosba csap át, midőn a kurucz hajlamú Borsequiushoz magyarázza, hogy az Isten kezében nem lehet megfogni a nyilat; magunk is elveszünk s a haza is, ha a végét nem nézzük a dolgoknak. »Csak úgy van a ti dolgotok — mondja a könnyen hívó és az ország romlását semmibe sem vevő Borsequiushoz — mint a kit felakasztanak s piros czizmát vonnak a lábára.«

Nagyon kár, hogy már a második beszéd végén *Gaude* uram elhagyja a politikát. Ezentúl már tréfáinak kevesebb a magja. Inkább csak a nyelvtörténet kutatóját érdekli az a sok szólásmód és közmondás, melyekkel beszélgető társait gúnyolja és urát mulattatja.

A sok tekintetben nevezetes munka keletkezésének korát és helyét Thaly állapította meg. A tényleges viszonyokra való czélzások összehasonlításából kiderítette, hogy az *Actio* 1678 őszen kelt és alighanem gr. Erdődy Sándor környezetében.

Nagy köszönettel tartozunk a jeles kiadónak, kinek szerencsés keze s nagy buzgalma már annyi becses adalékkal gyarapította irodalmunkat s bizonyára még fogja is gyarapítani.

A BESSENYEI-IRODALOMHOZ.

(*Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. 1894.)

Széll Farkas, a Bessenyei-család történetírója, ismét köszönetre kötelezte mind a kutatókat, mind az olvasókat, a mikor a megújulás vezérének két művét: a Bihari Remetét és Holmit közrebocsátotta. Mert ez irodalomtörténeti emlékek, bár rég meghaladott eszméarátlatok termékei, mai nap is érdekesek, sőt becsesek. Mai tudásunk több, elemzésünk biztosabb, mint a mivel Bessenyei e bölcséleti fejtegetéseiben rendelkezhetett: de igazságra való törekvésünk aligha oly komoly és nemes, mint az övé. Mert egész szive vívódik és vérzik a kutatás sivő szomjától, az igazság eltalálásának sovárgásától; s hangjának meg-megeredő rezgése elárulja érzelmeinek feltörő erejét, érzelmeinek zajlása pedig lelki küzdelmeinek emésztő viharát. Valóban nem egyszerű szokásból, hanem belső szükségből ír, a mikor az ember természetébe, természetének titkaiba, s az erkölcsi lét nehéz problemaiba be akar hatolni, hogy magának is, másoknak is megnyugvást szerezzen. Pihenést talán közben-közben szerzett: de végleges megnyugvást nem, — mert hiszen tisztára forni okoskodása nem birt, s ő az ellenmondások kínos ütközőjéből egészen soha meg nem szabadult. Nemcsak különböző műveiben, de együgyűbben, a *Bihari Remeté*-ben is, mereven ellenkező állításokba esik. A szabad akaratot előbb meleg rajongással védelmezi. Mert ha az egész világ czáfolná is, inkább megvetné szavazatainak sokaságát, semhogy magát, érzését, egyéniségét megtagadja. Hiszen ha a galamb szabad akaratja szerint repdes az ágakon, mint oktan állat, miért lenne ő bölcs lélek létre nálnál oktanabb. Valahol élet van, ott akaratnak is kell lenni, és a hol akarat nincs, ott élet sem található. S mi lenne az ember érdeme, ha maga helyett minden tettének isteni akarat volna a kényszerítő és vezérlő eszköze? Ugy látszanék, mintha az Istenség az embernek teremtésében csak olyan mulatságot kívánt volna magának szerezni, hogy jutalmazhassa, büntethesse a nélkül, hogy önmagától akár jót, akár rosszat cselekedhettek. Nem, az embernek egyedül a szabad akarat a dicsősége.¹ Később meg azt tanítja, hogy az emberen a természet uralkodik. Néró a természete szerint volt kegyetlen ép úgy, mint Titus a magáénál fogva jó. A természetet meg nem változtathatja sem nevelés, sem tudomány: mert micsoda született gazembert tesz a tudomány emberséges emberré?² S míg a Bihari Remetében a vallás és ékesszólás lelkesedésével érvel a jó és gonosz cselekedet értéke, istennél való beszámítása mellett:³ addig a Holmi egyik szakaszában, melyet először Széll Farkas közöl itt, egye-

¹ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. 1894. 9, 10, 11, 56 l.

² *Ugyanaz*: 90, 91, 115 l.

³ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. 1894. 16, 55, 56, 57 l.

nest ellene szól. »Én nem tudhatom, Istennek magának mi jó, mi nem; gondolom, hogy neki rossz nincs a természetben. Meglehet, hogy mikor engem egy embertársam megvág, csak olyan isten előtt, mint mikor egy kutya a másikat megmarja. Ha ez így van, mint természetből csupán másképen hinni nem lehet, nekünk lesz csak rossz, jó, bűn, nem bűn; de az Istennek, ki nem test, hogy okozhatna az én fájdalomam fájdalmat, ki csak úgy érezhetek és fájhatok, mint test.«¹ A beszámítás elvetésével persze az akarat szabadsága is elesik; az ember nem egyéb mint a természet rabja: vigasztald magad, tanácsolja az író, azzal a szerencsés rabsággal, mely szerint néked mindég úgy látszik (de csak látszik), mintha szabad volnál akarni, a mi tetszik s mások felett nagyobb igazsággal élni.²

Ime, a Bessenyei belső küzdelme, ellenmondásai közt való nyugtalan viharzása. Bölcséleti fejtegetéscinek nagy fogyatkozása, hogy nem bírja őket egységbe foglalni s következtetéseit valamely összefüggő rendszer súgaraként megvonni: de írásainak innen ered vonzó, sajátos érdekessége is, mert egyénisége a maga igazságra való törekvésében folyvást a szemünk előtt: közvetlensége megnyilatkozik a kutatásában, beszédében, hangjában. S ennek az egyéniségnek, ennek a közvetlenségnek lobogó láza oly elevenen érint bennünket, hogy mohó figyelemmel kísérjük fejtegetéseinek végéig. Természetes, hogy eredménye ma már nem mindég elégit ki, de mindég leköt; s ha nem is érveinek igazságával, stíljának melegével mindég megkap és elbájol. Azért könyve mai nap is kellemes olvasmány.

A kötet nagyobb fele a *Bihari Remete vagy a világ így megyen*. Nem ismeretlen munka, mert eszmemenetében részletesen vázoltuk mi a magunk egyszerű kísérletében,³ Voltairehez való viszonyát behatólag elemezte Beóthy Zsolt a maga nagybecsű tanulmányában;⁴ azért új bemutatásra nem szorúl. Széll Farkas jól tette, hogy a kiadásra épen ezt választotta. Mert az író maga sokat adott reája. A maga állításaként egész életének olvasása, tapasztalása, gondolkozása, érzése egyesül e kis munkában; soha semmi, valamit irt, még annyira meg nem szorongatta, mint ez. Benne az emberi természetet kívánta rövid summába venni, a dolgoknak határ nélkül való zürzavar ellenkezései közt az okoskodó léleknek egyetlen egy útját meglelni, újjal kimutatni, az érzékenységet erejében, gyengeségében, törvényében, azaz bűnében, igazságában a szívnek rejtekéből napvilágra felhozni.⁵ S teljesen téved Széll Farkas, mikor azt hiszi, mintha Bessenyei a művet a maga mentő írásaként is készítette

¹ *Ugyanaz*: 163. l.

² *Ugyanaz*: 164. l.

³ *Bessenyei György*. Irodalmi Tanulmány. Kiadja a Kisfaludy-Társaság 1872. 141—161. l.

⁴ *Beóthy Zsolt*: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. kötet. Budapest, 1887. 286—299. l.

⁵ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. 1894. 122. l.

volna.¹ Czáfolatul szolgálhat nemcsak a Bihari Remete czélzata: de keletkezésének indítéka is. Bessenyei Nagy-Váradon, a rabok törvényszékén levén, lelkébe nyilallott a kérdés: hogy mi teszi a különbséget közte és ama szerencsétlenek között? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás? Gondolat-tenger áradott fejében. Lehetetlen volt nyugodnia, míg le nem irta.² De e miatt a különbség miatt bizonyosan nem kellett mentegetőznie. A mi pedig a vallás kérdéseit illeti, azokat mindég annyiban érinti, amenyiben czélzata megköveteli. Kétségtelen, hogy a Bihari Remete ő; kétségtelen, hogy alanyisága hangjában meg-megcsendül, hogy a munkának egyéni vonatkozása is akad, mint a hol iratásáról megemlékszik vagy a hol a maga nótelensége és magányossága ellen nyilatkozik:³ de vallásváltoztatásának egyenes mentségére benne sehol sem akadunk; nem még a megigazulás kérdésének taglalásában sem, a hol pedig a hit eredetéről, különféleségéről, a vallás igazságáról, a szokás változtatásáról, a szükség, kényszerítés, félelem nyomásáról eleget beszél.⁴

Bessenyei előadásának a módja, hogy mindég mintegy önmagához, vagy valamely személyhez fordul, védekezik és vitatkozik, a miben egyénisége jut közvetlen kifejezésre, okozhatta a tévedést. Ilyen alapon azonban mentő irás a legtöbb műve, mely pusztai magányában fogant. Mert minél inkább öregszik, annál nyugtalanabbul foglalkozik az élet es világ, kivált pedig a vallás kérdéseivel, melyek áttérése és magával való küzködése miatt kínosan gyötrik. Épen azért vizsgálataiban sohasem marad tárgyias, benyomásait szíven és kedélyén keresztül veszi, szíve és kedélye közrehatásával magyarázza. S a mit a Bihari Remetében említ, hogy a mely úton a szív ösztöneit, mint menyköveket, a gondolat közé csapkodja s tűzével ott villámlik, a gondolat indulatait ugyanazon úton lövöldözi vérébe vissza, melylyel mint szikra a puskaport lobbantja fel,⁵ teljesen magából meríti, mert nála a szív és elme szakadatlan viszonosságban működik; csakhogy a szív a hatalmasabb s okoskodásán mindég az érzés uralkodik; minél fogva a hol eszével nem boldogul, rendszerint szívéhez menekszik.

A kötet kisebb fele a *Holmi*, nem az író ismeretes könyve, 1779-ből, hanem annak első vázlata, mely a debreczeni főiskola könyvtárában hevert. Összesen tíz szakaszból áll, melyek közül öt egészen új: egyik a nagyravágyról, másik az akarat látszatos szabadságáról, három pedig a téritésről értekezik s a Besenyei gondolkozására vallásváltoztatása előtt rendkívül éles és tiszta megvilágítást vet. Az író ezt a három szakaszt a Holmi közrebocsátásakor nem vette számba, a mi arra enged követ-

¹ *Ugyanaz*: XXXI. l.

² *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. 1894. 122. l.

³ *Ugyanaz*: 36, 66, 67. l.

⁴ *Ugyanaz*: 58—67. l.

⁵ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen, 1894. 44. l.

keztetnünk, hogy a magvas és szellemes czikkek e gyűjteménye már áttérése után jelent meg; így ő nem akarta, nem akarhatta, hogy fejtegetése cselekedetével oly nyílt ellenmondásba jöjjön.

Szél Farkas valóban minden kutató hálájára méltó, hogy a Bihari Remetével a vázlatos Holmit nyilvánosságra hozta; még inkább, hogy a kötetet terjedelmes tanulmányon látta el, mely a megújulás vezérének életére és pályájára számos új adatot foglal magában. A mily szerencsés volt keze a Bessenyei-család történetében, hogy néhány eldöntetlen kérdésre, például a nagy izgató magaképzésének kezdetére, olaszföldi útjára, Bécsből való elköltözésére biztosan megfelelethetett: ép oly szerencsés most egész csomó ismeretlen adalék feltárásában, melyet a tiszántúli református egyházkerületi és kerületi táblai, valamint az országos levéltárból megszereznie sikerült.

Tanulmányában hivatkozva abbéli megállapításunkra, hogy a Holmi némely szakasza még 1778 áprilisában keletkezett, kétségtelennek tartja, hogy ime ez a vázlat ama néhány szakasz. S mivel Bessenyei a bevezető jegyzetében azt írja, hogy föltette magában, mikép reggel ágyából fölserkenve, valamely dologról elmélkedni és írni fog, s akkor délelőtt ilyen *Holmi* jött ki belőle; mivel aztán az ötödik szakasz alkalmi magyarázatában elmondja, hogy április 13-án, mikor munkához fogott, reggel nyolcz óraker hallotta a Lepold-ezredet trombitálva a bajor háboruba kivonulni: Szél Farkas azt következteti, hogy ez a vázlat egészen április 13-án délelőtt készült.¹ Semmi sem képtelenebb állítás, mint ez a következtetés. Mert a vázlat *44 nagy nyomtatott lap*, a mennyi négy óra alatt, mert hiszen Bessenyei maga említi meg, hogy nyolcz óraker fogott a munkába, le sem írható. Az a bevezető jegyzék legfőlebb a pár első szakaszra vonatkozhatik, s az ötödik szakasz kelte ép arra mutat, hogy az már más napon fogant. Ennélfogva csak annyi fogadható el, hogy az a vázlat a Holmi kezdeteként még 1778 áprilisából ered, de a munka többi része minden valószínűség szerint 1779-ben készült, a mint Szél Farkas is megengedi. Különösen fontosnak tekinti s nyomatékosan emeli ki ezt azért, mert a Holmi írása és kiadása idejével *volt földéríthető a Bessenyei születési éve. Hogyan?*

A Bessenyei születéséről, a mióta 1872-ben a Toldy hírlette állítást megdöntöttük, egész kis irodalom keletkezett. Maga Toldy volt az első, ki föltevésünk és értesülésünk ereje előtt meghajolva, régi adatát elvetette s már négy esztendő múlva a magyar testőrség levéltárából merített új adattal állt elő, mely szerint az irodalmi megújulás vezére 1742 helyett 1744-ben született.² Ám ez az év is, bár hivatalos bejegyzésen alapszik, annyira összeütközött mindazzal, a mit műveiből és vallomásaiból abbéli föltevésünk bizonyosságaként felsoroltunk, mikép valószínűleg 1748-ban született, hogy Szinyei Gerzson 1877-ben új kutatást

¹ *Bessenyei György*; A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen, 1894. V. VI. l.

² *Toldy Ferencz*; A magyar költészet kézikönyve. II. kötet. Budapest, 1876. 9 l.

indított s annak eredményeként 1744 helyett 1747-ben állapodott meg.¹ S ezt az évt elfogadta mind Beóthy Zsolt a maga nagybecsű tanulmányában,² mind Széll Farkas a család történetében,³ mind pedig az iskolai könyvek az irodalmi tanításban. Ez a felfogás Bessenyei egyik levelére támaszkodik, melyben 1775. szeptember 12-én maga írja magáról: »Âgé de vingt-huit ans, mon sang est déjà devenu las de circuler dans mes veines; il devient épais, et veut m'étouffer.« Mindenesetre elég határozott nyilatkozat, noha az ellenmondó kétséget teljesen el nem oszlatja. Mert ha a költő 1747-ben született, miként mondhatja 1771-re, a mikor a Pope átdolgozása készült, hogy még akkor nagyon ifjú volt, esztendei inkább *gyermeki időre* tartoztak, mint emberkorra, holott már a nagykorúságot elérte; miként mondhatja 1772-ben a Hunyady László ajánló levele szerint magát *mintegy 25 évesnek*, holott valóban annyi volt; miként mondhatja »Beszédében az ország tárgyaról« magát verseinek és tragédiáinak írásakor *vak és esztelen gyermeknek*, holott a gyermeki éveket már meghaladta? Ellenben, ha 1748-ban, az első hónapok egyikében született, mindez helyesen értelmezhető, sőt Bessenyei egyéb adataival is teljesen összhangzásba hozható. Mert 1755. szeptemberében, a mikor S-Patakon az iskolai élet megnyílt, már erősen benne lévén a nyolcadik esztendőben, könnyen írhatja vala magát *nyolc*, 1760-ban, öt esztendő múlva, a mikor a főiskolát elhagyja, *tizenhárom* évesnek; annyival inkább, mert iskolai pályájáról és koráról jóval később és csak *általános* vonásokkal és számokkal emlékszik meg; s 1765-ben, a mikor bátyjai sürgetésére és Szabolcsmegye ajánlatára a magyar testőrségbe kerül, még fiatalnak tetszik ugyan, de a mi korából hiányzik, fejlődésében a Vas-Bessenyeiek testi ereje eléggé pótolhatja. S ekkor, ha 1748-ban született, 1771-ben, a Pope átdolgozásakor, csak 23 esztendő, a törvényes plena aetason még alól, így évei a gyermekidőbe számíthatók; 1772-ben, a Hunyady László készítésekor, mely ez évnek novemberében jelen meg, már a 24 évet meghaladta, így csakugyan mintegy 25 éves; de önvádoló kifejezéssel, verseinek és tragédiájának magyarsáról szólva, a 23—24 esztendő ifjú vak és esztelen gyermeknek nehézség nélkül nevezheti magát. Már most az a kérdés, hogy Bessenyei levelében, illetőleg annak »âgé de vingt-huit ans« kifejezésében kétségtelenül benne van-e a *betöltésnek* fogalma? Igaz ugyan, hogy a francia rend szerint benne érti: de Bessenyei általánoskodhatik, öregeskedhetik s a franciában is gondolkozhatik magyarul; már pedig a magyarban 28 esztendőnek mondhatja magát az is, a ki betöltötte, az is, a ki benne jár. Ám a kifejezést *szó szerint, francia felfogással* vettük, s a Beóthy *Képes Irodalomtörténetében* az 1747-et mi is elfogadtuk: különben minden adat inkább 1748 mellett beszél.⁴

¹ Abafi Lajos: Figyelő. II. kötet. Budapest, 1877. 387—388. l.

² Beóthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. kötet. Budapest, 1887. 219. l.

³ Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Budapest, 1890. 83—84 l.

⁴ Beóthy Zsolt: A magyar irodalom története. II. kötet. Budapest, 1894. 17. l.

Valóban a Bessenyei születése évéről kétségtelen bizonyossággal még most sem szólhatunk. A Holmi írása és kiadása idejével megkísérettük ugyan összevetni és földeríteni: de sikerre nem vezetett. A Holmi-beli mondás, hogy »egy huzomba 11 esztendeig ölte magát«,¹ ma már világos, nem 1765-től, Bécsbe jöveteléről, csak magaképzésének kezdetétől érthető: a tizenegy év 1779-től visszafelé számítandó. Széll Farkas érdeme, hogy ezt hiteles adattal is igazolta, a mennyiben a családi oklevelek kivonatából közölte a följegyzést, hogy György 1769. május 30-án Mihály bátyját a németben és hegedülésben való előmeneteléről tudósítja.² Ha már ekkor előmeneteléről szólhat, mindkettőbe még 1768-ban kellett bele kapnia.

Igen értékesek, a miket Széll Farkas a megújódás vezérének a maga vallása érdekében való szolgálatára és vallása változtatására nézve felkutatott. Ez adalékok ismeretével egész ügyvivősege sokkal jelentősebbnek bizonyul, mint eddig hittük. A magyarországi négy református egyházkerület 1773. szeptember 2-án, Bugyiban főgondnokaiból főtanácsot alakított, melynek elnökéül a házi gazdát, gróf Beleznay Miklóst választotta meg. Szüksége volt pedig e szervezkedésre azért, mert a protestánsok sérelmeik orvoslása végett csak *magánnev alatt* folyomhatnak az országgyűléshez és felséghez; s ilyen magánnevűl a hatalmas és befolyásos generális, gróf Beleznay Miklós neve a legalkalmasabbnak látszott, ügyeik szerencsés védelmére legtöbb kezeséget ígért. Mint főtanács elnök, egyetemes főfelügyelő aztán *secretariusnak* M. Terézia előleges beleegyezésével kinevezi Bessenyei Györgyöt, ki »a felséges udvar nagyobb és hasznosabb bizonyos kegyeinek mellőzésével magát a közjóért feláldozta«; kit az isteni *kegyelmes gondviselés* a nyomtatásban levő *vallás gyámolásra* és *porból való fölvetelésre* különösen elkészített; kit új állására egyenesen a királyasszony ajánlt, mikor róla a generálisnak *sok és nagy dolgot* mondott, mint olyanról, kinek hívsége és alkalmas volta iránt teljességgel el van hitve, a hogy mindezt Beleznay vallja és írja.³ Bessenyei 1773. november 21-én már elfogadta a hivatalt, december 1-én már királyi megerősítése is leérkezett s a mikor december 16-án, a testőrségből kilépése után, felekezete képviselőjében a királyasszony előtt megjelent, M. Terézia így szólt hozzá: »Bessenyei, egy dolog van nálam, melyet már vizsgáltattam, de határozást benne nem tehetek még, neked általam, mutasd meg Beleznaynak, dolgozzatok benne; mi dolgaitokat nézi tovább, én úgy hiszem, hogy esztendő nem sok idő lesz a fundamentum letételére. Tudni akarom tovább, hogy hol leszel szállva, hogy küldhessek vagy szólhassak hozzád«.⁴ A királyasszonynak bizalma és kegyelme iránta oly

¹ Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Budapest, 1890. 90. l.

² Bessenyei György: Holmi, Bécs, 1779. 85. l.

³ Bessenyei György: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen, 1894. XV. XVIII. l.

⁴ Ugyanez: XIII—XV. l.

föltétlenül nyilatkozott, hogy az évnél még áprilisában, a mikor a fiatal gárdista csak magán buzgóságból panaszkodott nála felekezete sérelmeiről, kijelentette neki, hogy örömet látná benne mindazokat a dolgokat, melyek vállalásukat illetik; akár szóval, akár pecsét alatt terjeszse elébe, mert ő nincs kellőleg tájékozva.¹ S beadványaira a Beleznay bizonyosága szerint mindég a maga kezeirésével felelt.²

Ime a Bessenyei ügyvivőségének egész jelentősége. A királyasszony választotta, a Beleznay Miklós megbízta, kiből viszont egész felekezeteinek reménye egyesül: így a két legmagasabb tényező érdekeinek letéményese. Hivatalos czime *főtanácsi titkár*, consistorialis secretarius, az általános használat szerint *titkos ügyvivő*. Mert téved Széll Farkas, ha ezt a nevet egyszerűen csak Bessenyeinek abból a leveléből magyarázza, melyben Szilágyi Sámuel, tiszántúli püspöknek *titkos* szolgálatáról beszél.³ Abban az időben a magyarországi reformátusok rendes, vagy nyilvános ügyvivője Nagy Sámuel s ettől megkülönböztetésül jöhetett a *titkos ágens* elnevezés forgalomba: de hogy általánosan élnek vele, bizonyosága lehet Laczka János, egyeki iskolamester, ki egyházközségi sérelmi ügyében az előjárókkal két ízben is megfordult Bécsben Bessenyeinél, kinek aztán pártfogoltja és lakótársa lett, mert elhagyatott voltában magához vette, tanította és tartotta; Laczka csak tudta, hogy Bessenyei *mi volt, s életrajzában ő is »szám-felelt való vagy titkos ágensnek«* nevezi.⁴

Bessenyei buzgón eljár tiszteben: hitfelei közt mégis akadtak ellenségei. S Beleznay hiában védelmezte lelkesedéssel.⁵ Az önértetes és jellemes ember e miatt 1775 június 27-én az egyházkerületekhez intézett levelében lemondott: mire a tiszántúli egyházkerület lemondását elfogadta és fizetését a maga részéről megszüntette; a többi azonban maradásra bírta és tovább díjazta, — a hiányt a generális pótolta.

Majd nemsokára mélyebb elvi összeütközések következtek. A mikor a helytartó tanács az országot tíz tankerületre osztotta be, s ezek élére katolikus főigazgatókat állított, felügyeleti joggal minden iskolai és tanulmányi ügyre vallás-különbség nélkül: Bessenyei oda dolgozott, hogy a református tanintézetek gróf Beleznay Miklós személyében református főigazgatót kapjanak. A felekezeti önkormányzat féltékeny hívei fölgerjedtek az állami felügyelet alkalmazása ellen; de a mennyiben mégis el kellett fogadniok, legalább mást szerettek volna főigazgatónak s Bessenyei és Beleznay ellenére 1777 márcziusában fölterjesztést intéztek a felséghez, egyetértésben az ágostai evangélikusokkal. Majd a mikor M. Terézia új nevelési rendszere megjelent, Bessenyei felvilágosodott ember létére nyíltan melléje állt, mert nem látott benne semmi olyast, a mi vallásának

¹ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen, 1894. XI—XII. 1.

² *Ugyanaz*: XVIII. 1.

³ *Ugyanaz*; IX—X. 1.

⁴ *Ballagi Aladár*: A magyar királyi testőrség története. Pest, 1872. A függelékben 431. 1.

⁵ *Bessenyei György*: Holmi. Bécs, 1779. 103—105 1.

szabadságát veszélyeztette volna; sőt ellenkezőleg oly haladásnak tekintette, melytől a nemzet egyetemes műveltsége csak gyarapodni fog. S a ki összeveti a Holmi amaz adatait, melyek a sáros-pataki főiskola szellemten tanításáról, a hazai történelemnek és hazai földrajznak teljes chanyagolásáról szólnak, a *Ratio Educationis* megfelelő rendelkezéseivel, melyek e tárgyak anyagára nézve intézkednek,¹ hogy másra ne is hivatkozzunk, kénytelen a különbségen elcsodálkozni, s a megújulás vezérének igazat adni. A nevelés új rendszere valóban nagy haladást jelzett, de csak az egyetemes műveltség felé: a magyarság elővitelében keveset lendített. Mert a latin nyelvrc, aztán különösen a németre fordította a figyelmet: a magyarról csak mint egyik *bevett*, mint egyik *hazai* nyelvről beszél.² Épen azért csatlakozik Széll Farkas, ha a *Magyarságot*, e velős és hangulatos szózatot az új rendszer alkalmi ajánlatának veszi, mellyel hitfeleinél annak elfogadására hatni törekedett.³ Mert a *Ratio* szelleme és *Magyarság* szelleme közt kiáltó az ellentét, az a magyar csak mellékesen érinti, ha általában érinti, cz pedig eleitől fogva végeig a nemzeti nyelv és tudomány fölemelésére izgat. Mert soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, mondja Bessenyei, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe be nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, s idegenen soha, s minden nemzet a maga anyanyelvéről ismerszik meg, s arról nevezik. Ajánlja, sürgeti, hogy az idegen, jeles műveket fordítsák le. Magyar nyelven kívül nehéz egyébbül kedves újságot indítani. Valameddig *ezt a módot* fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből úgy, mint kellene. Mozgásba, tűzbe kell hozni a *nemzet elméjét újsággal*, még pedig a *maga nyelvével*, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. S mi következik Bessenyei szerint? A *régi módhoz* ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit teszen, mint a tudatlanságot sóhajtani. Holott ha magyarul lehetne olvasni: egynehány esztendő múlva az asszonyoknak is több tudományuk, értelmök lenne, mint most sok doctusnak van az országba. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. *Legyen új tanulás módja*, fogadjuk el.⁴ A nagy világ tudni illik, az angol, a francia, a német a maga anyanyelvén mivelődött; *ez az új tanulás módja: ezt kell követnünk!* A magyarságra ébresztés lelkes riadója ez a szózat, nem pedig a *Ratio educationis* ajánlata, mely a latinságot ápolja tovább. Ha Bessenyei a nevelés új rendszere mellett foglalt állást, könnyen érthető, mert jobb volt a réginél: de elfogadására nem a *Magyarsággal* izgatott, mert ez inkább ellene szól. Talán leveleivel buzdított: kutatni kell az országos, a Beleznay-féle, az egyházkerületi levél-

¹ *Ratio Educationis* totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Vindobonae 1777. 197—216, 260—262. l.

² *Ugyanaz*: 150, 268, 286, 320. l.

³ *Bessenyei György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. 1894. XXVII l.

⁴ *Bessenyei György*: Magyarság. Bécs, 1776. 6, 7, 12, 13. l.

tárakban s az akkori vezéremberek iratai közt. A Széll Farkas szerencséje kezeskedik, hogy még sok érdekes új adalékot találhatunk. Talán személyes érintkezéseivel hatott, s ezen alapon dicsekedett, ha dicsekedett, mint az elfogult Domokos Lajos írja, hogy az országban véghez vitte, mikép felkezezte az új rendet elfogadja. Annyi bizonyos, hogy a tanácskozásokon föl-főlemelte hathatós szavát; most még erélyesebben, mint előbb, mert a mióta Belezny Miklós a tiszántúli egyházkerület kívánására 1778 május végén az egyetemes főfelügyelőségről leköszönt, ezzel az ő titkársága is megszűnt s csak a generális magán megbízottja volt, teljesen függetlenül izgathatott. Tudása, ékesszólása, befolyása félelmes lehetett, mert a két protestáns egyház bizalmi férfiai, kik a Belezny pesti házában 1779 június 8-án összejöttek, hogy a Ratio educationis iránt való magatartásról határozzanak, mindenek előtt kimondani siettek, hogy Bessenyci az ülésen részt ne vehessen. S hiában rándult le Bécsből, mint 1774 óta annyiszor, nem érvényesíthette erejét. Sőt Domokos Lajos és Virág Mihály püspök a generalist is elvonta tőle, ki a dunamelléki egyházkerület júliusi gyűlésében csatlakozott a Ratio ellen való fölterjesztéshez.

Bessenyci magára maradt, jövedelem, állás, kilátás nélkül. Hitsorsosai, kikért »a felséges udvar nagyobb s hasznosabb bizonyos kegyeiről« lemondva magát feláldozta, kimarták magok közül. Még egy esztendővel azelőtt, a mint a vázlatos Holmi kiadatlan szakaszai tanúskodnak róla, a térítést és áttérést élesen elítélte, mert ha nevelt ember vallását változtatja, arra mindenkor más dolog erőlteti, és soha sem fog szíve új vallásához és annak embereirez úgy forni, mint azokhoz, kikkel nevelkedett. Nehéz nekünk, úgymond, édes atyánk, édes anyánk tanításait, édesgetéseit, mesterünk oktatásait szívünkől egyszerre kiragadni, melyet oda növéssel forrasztott a jótétemény, nevelés, természet és szokás. Különbben is a papoknak térítése világi szándékból származik, következőképpen gonoszság, mert idvezítésnek színe alatt földi hasznot, pénzt, hatalmat vadász. A hitnek dolga isten akarítja, s azoknak nincsen elég eszök, kik a lelkeket vallásra erőltetik.¹ S most mégis e felfogásának és meggyőződésének ellenére, alig egy hónap múlva, augusztus 15-én, az erkölcsi és anyagi kényszer nyomása alatt katholicált.

A mint tudjuk, Bécs egyik külvárosában, Borromeus Szent Károly templomában, tette le a vallomást a salzburgi herceg-érsék kezeibe, ki maga vitte ki a hirt az ez után várakozó Mária Teréziának Schönbrunnba. A felségi kegynek és bizalomnak az a nagysága, melyet a királyasszony irányában mindég mutatott, magyarázza meg ezt a nagy érdeklődést. Most is évdíjat rendelt számára. De évdíja, a mennyiben Bessenyci az ő rendszere védelmében bukott el, inkább vesztesége kárpótlásának, mint áttérése jutalmának vehető.

Íme, a Bessenyci vallásváltoztatása a Széll Farkas új adalékainak

¹ *Bessenyci György*: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen, 1894. 130, 133, 136. l.

megvilágításában. Ily módon kimagyarázhatóbb és elfogadhatóbb: de mentsége így sem lehet egyéb, mint felfogása egyfelől, hogy egy a keresztyén vallás lényegében, szertartásai csak külsőségek, szándéka másfelől, hogy a nemzeti irodalomnak tovább szolgálhasson, mert Bécs akkor a magyar irodalom középpontja volt.

Számításában kinosan csalódott. Csalódásaitól zaklatva 1811 *február 19-én* halt el. Halála napjának kikutatását is Széll Farkas fáradozásának köszönjük.

A nagybecsű kötet nem kerül könyvészeti forgalomba. A család mai fejének, *Bessenyei Lászlónak neje, született Hegyessy Luiza* urnő bocsátotta közre szakemberek és közintézetek számára. Ki úgy tiszteli ősei emlékét, hogy a nemzetnek gyűjt áldozatot, bizonyonnyal a legszebben tiszteli.

SZÉCHY KÁROLY.

HUGO KÁROLY ÉLETE ÉS SZINMŰVEI.

(*Irta Móczár József, főgymnasiumi tanár. Szeged, 1894. 103 l.*)

(*) Móczár József füzete Hugo Károly életével és három szinművével foglalkozik. Minden esetre hálás és kegyeletes vállalkozás, mert hiszen e kétségtelen nagy tehetség, de szerencsétlen ember emléke szinte teljesen feledésbe merült; pedig abban az időben, mikor a budapesti állandó színház hatása következtében a magyar dráma-irodalom meglendült s a költői eszme és színi hatás hirdetőinek nemes versenyében örvendetesen emelkedett, még a szigorú *Erdélyi János* szerint is legtöbbet tett arra, hogy a szinköltészet feladatait konkrét egységben állítsa eléink, azaz költészetet és színpadot, eszmét és cselekvényt egymással összhangban, hogy a tragikumot szerves alapból, a szenvedély izzó erejéből fejtsse ki és teremtsen meg, hogy a két egymással ellenkező irány között mutatkozó végletes ellentétet kiegyenlítse s ezzel a teljes drámai költészet megalkotásának úttörője legyen. De szerencsétlenségére, bár büszkén vallotta magát magyarnak, magyarul fölötté gyarlón tudott. Tehetségének röpte megtört nyelvén, eszméinek fénye elhomályosult kifejezésén. Három nemzetnek, a magyarnak, németnek és francziának költője akart lenni, mielőtt, szegény, a civilisatio pápája, a költők fejedelme, az orvosok orvosa, halottak feltámasztója lett volna: de más dolog érteni, sőt írni is valamely nyelvet, s más megint annak eredetiségeit és szépségeit költői alkotásban juttatni diadalra; neki épen magyarsága volt a legfogyatékosabb.

Móczár József füzete Hugónak életét külön beszéli el, elég érdekes korrajz kíséretében, katolikus pap létére meleg vonzalommal a szegény zsidó fiú küzdelmei iránt, melyeket egyfelől pályája anyagi nehézségeivel, másfelől a rendi társadalom balitéleteivel meg kellett állnia, hogy lelki derekasságának és erkölcsi erejének gúnyjaként végre is igazi »bolygó zsidó« legyen; de nagy hibája az értekezőnek, hogy korrajzából

épen az irodalom áramlatainak ismertetése maradt el. Aztán darabjait: az *Egy magyar királyt*, *Brutus és Lucretiát*, s a *Bankár és bárót* taglalja külön: holott irodalmi fejtegetéseit a költő egyirányú és kevés számú műveinél fogva pályája keretébe kellett volna belefoglalnia; ennnyival inkább, mert Hugó egyéb írásairól, sem a *Mémoires terribles d'un martyre monstrueux*, sem a *Fuchtelről*, sem a *Hugo Amber Bernstein Károly, vagy a megrendszabályozott lángészről* nem beszél: holott lelki válságának, tébolyának kifejléséhez és természetéhez rendkívül érdekes adalékokat kaphatott volna belőlük, melyek nyomán elkísérhette volna odáig, a hol a szerencsétlen költő már azt hirdette, hogy Shakspeare legtöbbet tett az isten után, de ő még az istennél is többet tett; a hol ellenségeit, kritikussait átok alá vetette, mint pápa, száműzte, mint fejedelem és pokolra kárhoztatta, mint isten. Sőt nem emlékszik meg Móczár a költő negyedik magyar darabjáról: *A világ színjátékáról* sem, a mi már öreg hiba, mert füzete cziménél fogva kérdésébe szorosan bele vág. Ez a tanulmánynak ép oly fogyatkozása, mint az a hiánya, hogy Hugónak sem a drámai irányok áramlataiban helyét ki nem jelöli, sem őt kortársaival össze nem veti, sem szellemi elborulását, mint pszichológiai problémát föl nem veszi és meg nem oldja. A mit Hugó egyes darabjairól mond, az jó, elfogadható, és tulságos magasztalásai leszámításával megokolható: de fölötte sokat ismétel. Minden egyes darabnak elmondja előbb meséjét, aztán elemzi jellemeit, végre vizsgálja szerkezetét, a legtöbbször ugyanazt az anyagot három célra, háromféle módon használja. A mi világosan elárulja, hogy kezdő író. Különben gondolkozó és tanult fő, ki a szakirodalmat ismeri és értékesíteni is bírja; s a mi mondani valója van, magyaros, jó stilben beszél el.



REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil*, Epilog. *Ism. Magy. Szemle* 6. sz.
Alexander Bernát, A honfoglalás képe. *Bud. Hírlap* 56. sz.
Alexander Bernát, Nemzeti színház. *Bud. Hírl.* 75. sz.
Almási Tihamér, A nyul-románc. (Visszaemlékezés »A tót leány« szá-
zadik előadása alkalmából.) *Bud. Hírl.* 76. sz.
Almási Tihamér, A »Tót leány« századik előadása. *P. Napló* 76. sz.
Andreánszky Jenő, Katonásan. *Vigj.* 1 felv. Első előadása a nemz. szin-
házban jan. 26. — *Ism. Alfa. Bud. Hírl.* 27. sz. — *Keszler J. Nemzet* 27. sz. —
E. P. Hazánk 33. sz. — *A. Z. Magy. Hírl.* 27. sz. — *Robin. P. Napló* 27. sz.
Adalbertus, A mult év irodalma. *Szépirodalom. Egyetértés* 6. sz.
B. E. Mind jeles írók vagyunk. *Föv. Lap.* 45. sz.
Barabás István, Kölcsey érzelemvilága. *Délmagyar. Közl.* 285—287. sz.
Bársony István, Erdőn-Mezőn. *Ism. E. P. Hazánk* 55. sz.
Bartók Lajos, Idősb Lendvay Márton szobra. *Magyarország* 18. sz.
Benczék Elek, A magyar mese- és mondavilág. *Ism. Föv. Lap.* 28. sz.
Beöthy Zolt., Munkácsy Honfoglalása. *Nemzet* 60. sz. — *Egyetértés* 60. sz.
Bessenyei György, A bihari remete. *Holmi. Ism. Föv. Lap.* 54. sz.
Czóbel Minka, Fehér dalok. *Ism. ik. Bud. Hírl.* 59. sz.
E. Gy. Fáy András emléke. *Föv. Lap.* 54. sz.
Emlékezés Szigligetire, *Hazánk* 73. sz.
Fekete Gábor, Kossuth Lajos a magyar népköltészetben. *Torontál* 72. sz.
Gárdonyi Géza, Novellák. *Tárczák. Ism. Magy. Hírl.* 49. sz. — *Alföld*
42. sz. — *Zoltán Vilmos*, *Győri Közl.* 22. sz.
Gáspár Imre, A számnév a költészetben. *Magy. Szemle* 6. sz.
Gerő Ödön, Munkácsy honfoglalása. *P. Napló* 56. sz.
Hn. Mr. Kritika a kritikáról. *Zala* 7. sz.
Hanusz István, Népköltésünk a geológiában. *Föv. Lap.* 7., 14. sz.
Haraszti Gyula, Adrienne Lecouvreur. *Hazánk* 46—48. sz.
Helpy Ignác, Költészet a politikában és a politikai költészet. *Egyetértés*
30. sz.
Heltai Jenő, Kató. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 30. sz.
Herczeg Ferencz, A három testőr. Bohózat 3 felv. Első előadása a nemz.
színházban márcz. 2. *Ism. Alfa. Bud. Hírl.* 62. sz. — *s. a. Magyarország* 67
sz. — *Robin. P. Napló.* 62. sz. — *E. P. Hazánk* 68. sz. — *Timár Szaniszló.*
Egyetértés 62. sz. — *Keszler József. Nemzet* 62. sz. — *s. f. Föv. Lap.* 62. sz.
Herczeg Ferencz, Mutamur. Gyurkovits leányok. *Simon Zsuzsa. Ism. r.*
Kath. Szemle 145—148. 1.
Hídvégi Ernő, Bokody Antal. 1859—1894. *Szepesi Közl.* 11. sz.
Horváth Cyrill, Régi legendáinkból. *Kath. Szemle* 72—80. 1.
Horváth Cyrill, Egy költő idillje. *Magy. Szemle* 7. sz. (Tóth Kálmánról.)
Horváth Döme, Vegyes művek. *Ism. Prém József. Föv. Lap.* 25. sz.
Horváth Döme, A testvérek. Dráma. Goethe után. *Ism. U. o.*
Huber Gyula, Hulló levelek. *Ism. Orpheus. Magy. Állam* 50. sz.

JÓKAI.

- Abonyi Lajos.* Mit köszönhetek én Jókainak? Föv. Lap. 6. sz.
Ábrányi Emil. Jókai és a naturalizmus. Föv. Lap. 6. sz.
Ábrányi Emil. A Jókai vértanúja. (Első találkozásom Jókai Mórral.) Magy. Szalon XX. k. 885. 1.
Ábrányi Kornél id. Jókai és a király-himnusz. U. o. 771—776. 1.
Adorján Sándor. Jókai közléről. U. o. 751—760. 1.
Adorján Sándor. Jókai mint szerkesztő. Hét 1893. 52. sz.
Ágai Béla. Első regényem. Magy. Szalon XX. k. 871—874. 1.
Alexander Bernát Jókai Mór. Bud. Hirl. 6. sz.
Andronicus. Jókai emlékeim. Nemzet. 6. sz.
B—i L—s. Jókai és a szerzői jog. P. Hirl. 6. sz.
Bán Zsigmond. Emlékek. Magy. Szalon XX. k. 921. 1.
Beksi Gusztáv. Jókai Mór. Nemzet 6. sz.
Bedöly Zsolt. A sárga rózsza. Magy. Szalon XX. köt. 687. 1.
Berczik Árpád. Mesemondó. U. o. 845. 1.
Bodnár Zsigmond. A nagy idők poétája. U. o. 851—854. 1.
Bródy Sándor. Jókai. Magy. Hirl. 6. sz.
Csengey Gusztáv. Jókai és a regényirodalom. Órálló 2. sz.
Cserhalmi Hecht Irén. Jókai jubileuma az Olympuson. Magy. Szalon XX. k. 901. 1.
Cziklay Lajos. Miért nem maradt Jókai gyakorló ügyvéd? U. o. 791. 1.
Dalotti Ödön. Jókai vörösbegyű szarkája. Kecskem. Lap. 1. sz.
Dedek Cr. L. Az én Jókai-reminiszcenciám Magy. Szalon XX. köt. 829. 1.
Dénes József. Jókai Mór ötven éves jubileuma alkalmából. Élet 1894. 42—44. 1.
Déry Béla. Az én megismerkedésem Jókaival. »Jókai« 2. sz.
Egressy Ákos Jókainak egy tanácsa, melyet — sajnálatomra — nem voltam képes megfogadni. Magy. Szalon XX. köt. 867. 1.
Endrődi Sándor. Szélcsend alatt. U. o. 819—822. 1.
Eötvös Károly. Jókai ősei. Nemzet 5. sz. — P. Napló 5. sz. — Egyetértés 5. sz.
Erdélyi Zoltán. Miért nem köszönök én Jókainak? Magy. Szalon XX. köt. 777. 1.
Ernyei István. Jókai regény-költészete. Zala 1893. 47. sz.
F. Á. dr. Jókai Mór. Brassó 4. sz.
F. M. Jókai és a Nyiregyházi Hirlap. Nyiregyh. Hirl. 1. sz.
Farkas Imre. Kisfaludy Károly, Jókai Mór és a fillokszera. Magy. Szalon XX. k. 911. 1.
Festetics Andor. Jókai a nemzeti színházban. U. o. 905—908. 1.
Fördös Dezső. Jókai diákéletéből. Kecskem. Lap. 1. sz.
Futlaky Gyula. Jókai Mór és Rudolf trónörökös. Magy. Szalon XX. köt. 803—812. 1.
Gaal Mózes. Jókai és az ifjuság. Föv. Lap. 342. sz.
Gelléri Mór. Jókai mint iparos. Magy. Szalon XX. köt. 821. 1.
Gerlóczy Károly. Jókai Mór háza. U. o. 683. 1.
Gerő Ödön. Jókai és Ibsen. U. o. 909. 1.
Gopcsa László. Jókai és a gyorsírás. U. o. 845. 1.
Göde Jenő. Jókai élete és költészete. Veszprém 4. sz.
György Aladár. A »Hon« szerkesztősége. Magy. Szalon XX. köt. 761—768. 1.
Gyürky Ödön. Jókai Mór. Magy. Állam 4. sz.
H. M. Jókai Mór. Zala 2. sz.
Háber Samu. Jókai-múzeum. Komáromi Lapok. 1893. 49. sz.
Halász Gyula. Jókai regényei külföldön. Magy. Szalon XX. k. 923—928. 1. és P. Hirl. 1894. 6. sz.

- Hegedűs Sándor.* Tessék megpróbálni! Magy. Szalon XX. köt. 685. 1.
Helffy Ignác. Egy kis visszaemlékezés. Föv. Lap. 6. sz.
Herczeg Ferencz. Jókai Mór-nál. Magy. Szalon XX. köt. 699—702. 1.
Hevesi József. Jókairól, Szabad Szó 6. sz.
Hock János. Író és szónok. P. Naptó 6. sz.
Hornyik József. Jókai élete. Kecskem. Lapok 1. sz.
József főherczeg levelei Jókai Mór-hoz. Magy. Szalon XX. köt. 813. 1.
József főherczeg. Jókairól. Élet 1894. 41. 1.
Justh Zsigmond. Jókai nyomai. Magy. Szalon XX. köt. 793. 1.
Kalassay Sándor. Jókai Mór és a diákélet. Sárospat. ifj. közl. 5. sz.
Karczag Vilmos. Jókai emlékező tehetsége és népszerűsége. Magy. Szalon XX. k. 869. 1.
Kassay Adolf. Jókai Mór őseinek póre. Magy. Hirl. 6. sz.
Kemény Ferencz. Bibliografia és biografia. (Indítványok a Jókai-jubileum alkalmából) Föv. Lap. 1893. 340. sz.
Kerekes Sámuel. Hogy ismerkedtem meg Jókai-ival. Marosvidék 1894. 3. sz.
Kereszty István. Mit dolgozott Jókai? P. Hirl. 1894. 6. sz. — Jókai és színházaink. »Jókai« 2. sz.
Kis Sándor dr. Jókai Mór. Torontál 1893. 287. sz.
Kohut Adolf. Jókai Berlinben és Bismarck-nál. Nemzet 1894. 2. sz.
Kolozsvári Aladár. Jókairól. Mezőtúr és vid. 1894. 8. sz.
Kováts Antal. Jókai mint regényíró. Kecskem. Lap. 1894. 1. sz.
Kovács Dezső. Jókai regényei a színpadon. (A regény és dráma viszonya.) Erdélyi Híradó 1894. 1., 3., 4., 6., 8—10., 12., 13. sz.
Kovács Zoltán. Tarlózatok Jókairól. Máramarosi Tanügy IX. évf. 110—116. 1.
Körösi Sándor. Jókai Mór és a régi diákélet Kecskeméten. P. Hirl. 1893. 336—338. sz. — Kecskemét 1893. 52. sz.
Kövér Ilma. Az én mesterem. Magy. Szalon XX. k. 916—920.
Lász Samu. Egy csók. (Jókai-reminiszczenzia.) Győri Közl. 1894. 3. sz.
Liszka Béla. Jókai és Kecskemét. Kecskem. Lap. 1894. 1. sz.
Lőrinczy György. Jókai Mór. Gömör-Kishont 1894. 2. sz.
Makai Emil. Jókai a jubiláns. Magy. Szalon XX. köt. 887. 1.
Márkus József. A kő. (Jókai-reminiszczenzia.) U. o. 903. 1.
Márkus Miklós. Hunyady L. jubileuma. Magy. Hirl. 28. sz.
Mikszáth Kálmán. Jókai mint képviselő. Magy. Szalon XX. köt. 693—698. 1. és P. Hirl. 1894. 6. sz.
Milkó Izidór. Író és ember. Magy. Szalon XX. k. 891. 1.
Milkó Izidór. Jókai és a Jókaiizmus. P. Hirl. 1894. 6. sz.
Murai Károly. Alakok. Magy. Szalon XX. köt. 787. 1. (Jókai alakjairól.)
Nemes Ferencz. Jókai szindarabjai. Magy. Szalon XX. köt. 827. 1.
Noncuís. Ugoesa non coronat. — Gyulai Jókairól. P. Naptó. 6. sz.
Orion. Jókai Mór. Komáromi Lapok 1. sz.
Orosz Lap Jókairól. Nemzet 30. sz. (Salkind Leo cikke a Novosztiban.)
Pártényi József. Jókai Mór mint városatya. P. Hirl. 1894. 6. sz.
Paulay Ede. Jókai színművei. Föv. Lap. 1894. 6. sz.
Pintér Kálmán. Az ünnepelt Jókai. Magy. Szemle 1894. 1. sz.
Prém József. Jókai hódító ereje. »Jókai« 2. sz.
R. Jókai Mór. Brassói magy. ujs. 3. sz.
Radeaux. Egy kis hidegvíz-zuhany a Jókai-kultusz hevének lohasztására. Religio 1893. II. félév. 10—12. sz.
Radó Antal. Jókai mint libretto-fordító. Magy. Szalon XX. köt. 797. 1.
Rákosi Viktor. Érintkezésem Jókai-ival. U. o. 899. 1.
Révai Mór. Hogy jött létre a nemzeti díszkiadás? Magy. Szalon XX. k. 881—896. 1. és P. Naptó 1894. 6. sz.
Scossa Dezső. Jókai és a tisztek. Magy. Szalon XX. köt. 847. 1.
Semper. Jókai. Hét 1893. 52. sz.
Senex. Jókai ötletei és leleménye. P. Hirl. 6. sz.

- Silberstein Ötvös Adólf.* A nemzet írója. Magy. Szalon XX. köt. 779. 1.
Simonyi Zsigmond. Jókai mint nyelvművész. U. o. 823—828. 1.
Solymosi Elek. Hála Jókainak! U. o. 829. 1.
Somogyi Gyula. Jókai Mór. Alföld 1893. 280. sz.
Strausz Adólf. Jókai a Keleten. Magy. Szalon XX. köt. 831. 1.
Szabó Endre. Ének a Jókai szívéről. U. o. 875—880. 1.
Szatmári Mór. Jókai csókja. Magy. Szalon XX. köt. 795. 1. és Alföld 1894. 4. sz.
Sziklai János dr. Jókai Mórról. Egyetértés 1894. 2. sz. — Jókai Mór ifjúkora. U. o. 4. sz. — Jókai pályája. U. o. 6. sz.
Sziklay János. Jókai kertjében. Magy. Szalon XX. köt. 783. 1.
Szinnyei József. Régi időkől. Magy. Szalon XX. köt. 815. 1.
Szomaházy István. A meglöpött Jókai. (Balaton füredi emlék.) Magy. Szalon XX. k. 865—868. 1.
Szűts Miklós beszéde a nagy-kanizsai Jókai jubileumon. Zala 2. sz. (Jókai 50 éves hatásáról)
Takács Gy. Jókai Mór. Délvidék 1893. 52., 53. sz.
Tolnai Lajos. Jókai Mór költészetének jellemzése. Magy. Szemle 1. sz.
Vadnay Károly. A lappangó költő. — Jókai életéből — Magy. Szalon XX. köt. 835—844. 1.
Váradai Antal. Első találkozásom Jókaiival. Föv. Lap. 6. sz.
Vértesy Gyula. Jókai könyve. Magy. Szalon XX. köt. 889. 1.
Zelestyei. Jókai és a biblia. Religio 8., 9. sz.
Zlinszky Aladár dr. Ünnepi beszéd Jókai Mór ötven éves jubileumán. Bácska 3. sz.
Zoltán Vilmos. Jókai. Győri Közl. 3. sz.
Jókai Mór ismeretlen librettója. (Immetullah.) Hazánk 6. sz.
Jókai felség-folyamodása 1852-ből. Közli Abafi Lajos. Pesti Napló 1893. 346. sz.
Jókai és a nők. (yy.) Föv. Lap. 1893. 319. sz.
Jókai Mór. Föv. Lap. 6. sz.
Jókai irodalmi működése. Föv. Lap. 6. sz. (Műveinek bibliographiája.)
Jókai regényei napi hírekben. Bud. Hirl. 6. sz.
Jókai emlékek Kecskeméten. Kecskm. Lapok 1. sz.
-
- Justh Zsigmond.* Gányó Juicsa. Ism. ik. Bud. Hirl. 59. sz.
Kántor Imre. Örökkévalóság. Ism. Lázár Béla. Nemzet 30. sz.
Karczag Vilmos. A szülei ház. Vigj. 1 felv. Először adatott a nemz. színházban jan. 26. Ism. Alfa. Bud. Hirl. 27. sz. — Keszler J. Nemzet 27. sz. — E. P. Hazánk 33. sz. — A. Z. Magy. Hirl. 27. sz. — Robin. P. Napló 27. sz.
Karczag Vilmos. Az ideál 1 felv. Első előadása a nemz. színházban jan. 26. Ism. Alfa. Bud. Hirl. 27. sz. — Keszler J. Nemzet 27. sz. — E. P. Hazánk 33. sz. — A. Z. Magy. Hirl. 27. sz. — Robin. P. Napló 27. sz.
Karczag Vilmos. Paulay Ede önmagáról. Magy. Hirl. 72. sz.
Kalona Lajos. Kossuth a magyar nép dalában. Gömör-Kishont 12. sz.
Kazár Emil. Munkácsy és »Árpád« képe. Magyarország 61. sz.
Kecskeméti Lipól. A pessimismus a zsidók költészetében. Alföld 15. sz.
Keményfy Dániel. Széchenyi István utazásai 1825-ig. Magy. Szemle 4. sz.
Keszler József. Munkácsy »Honfoglalása«-a. Nemzet 56. sz.
Két magyar tudós büntetése. y. s. Nemzet 25. sz. (Benkő Józsefről és Tertina Mihályról szól.)
Két szép költemény. (Kiss József: Fogytán a rím; Endrődi Sándor: Hajók találkozása.) Magy. Hirl. 348. sz.
Köbor Tamás. Aszfalt. Im. Benedek Elek. Föv. Lap. 52. sz. — Egyetértés 63. sz. — Magy. Szemle 11. sz.
Köbor Tamás. Nyiregyh. Hirl. 10. sz.
Kossuth a magyar költészetben. Mezőtúr és Vid. 22. sz.
Krizsa János költeményei. 1894. Rövid ism. Magy. Szemle 8. sz.

- Kubányi Béla.* Greguss Ágost, a meseíró. Szatmári Hírl. 11., 12. sz.
Luhácsy Sándor. Az asszony verve jó. Népszínmű. Első előadása a népszínházban febr. 16. Ism. Molnár Géza. Föv. Lap. 48. sz. — Márkus Miksa Magy. Hírl. 48. sz. — *ik.* Bud. Hírl. 48. sz. — Sz. J. Egyetért. 48. sz.
Maczki Valér. Egervárosa és a magyar irodalom, Egri Ujs. 14., 15. sz.
Makai Emil. Az örök idealizmus. P. Napló 19. sz.
Megyeri Dezső. Ötödik pont. Operette. Első előadása a népszínházban decz. 16. Ism. Molnár Géza. Föv. Lap. 348. sz.
Mitrovics Gyula ifj. A napi sajtó kritikája. Óráló 6., 7. sz.
Morgenstern Gusztáv. Füst. Ism. Prém József. Föv. Lap. 46. sz.
Mólyán Vilmos. Költemények. Ism. *m.* Föv. Lap. 28. sz.
Nyáry Sándor dr. A honfoglalás képe. Egyetértés 56. sz.
Paulay Ede. Alfa. Bud. Hírl. 72. sz. — Keszler J. Nemzet 72. sz. — Föv. Lap. 72. sz. — E. P. Hazánk 78. sz. — Robin. P. Napló 72. sz.
Pekár Gyula. Dodó. Ism. Magy. Hírl. 49. sz.
Podhraczký Lajos. Hunyadi János a szerb népköltészetben Föv. Lap. 21. sz.
Rátkay László. Csillaghullás. Népszínmű 3 felv. Első előadása a népszínházban decz. 1. Ism. Súlyom Ferencz. Föv. Lap. 1893. 333. sz.
Robin. Munkácsy Mihályról P. Napló 59. sz.
Rózsa Géza. Ujabb festészeti iskolák. Föv. Lap. 21. sz.
Rudnyánszky Gyula. Szerelem. 1893. Ism. *i.* Föv. Lap. 59. sz. — *y. s.* Aradi Közl. 51. sz. — Egyetértés 63. sz.
Satanella tárczái. Előszóval Porzótól. 1894. Ism. Prém József. Föv. Lap. 63. sz.
Schrauf Károly dr. A bécsi egyetem középkori magyar anyakönyve. Könyvszemle 1892/3. 22—27. l.
Sebesztha Károly. Kossuth Lajosról. Kossuth mint szónok. Győri Közl. 29. sz.
Sebestyén Károly. Csiky Gergely Proletárjai Kopenhágában. Föv. Lap. 49. sz.
Szabolcska Mihály. Hangulatok. Ism. Kozma Andor. Nemzet 56. sz. — Magy. Hírl. 49. sz. — *i. r.* Föv. Lap. 49. sz. — Perényi Adolf. Délmagyar. Közl. 39. sz. — Ifj. Mitrovics Gyula. Óráló 16. sz. — Egyetértés 63. sz. — Sebestyén Gyula. P. Napló 66. sz.
Szalay Fruzina. Versek. Ism. *ik.* Bud. Hírl. 59. sz.
Szász Károly. Győry Vilmos emlékezete. Akad. Értes. 119—129. l.
Szécsi Ferencz. A baba. Bobózat 3 felv. Első előadása a nemz. színházban febr. 16. Ism. *s. f.* Föv. Lap. 48. sz. — Ambrus Zoltán. Magy. Hírl. 48. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 48. sz. — E. P. Hazánk 54. sz. — Keszler J. Nemzet 48. sz. — T—r. Sz—ó. Egyetértés 48. sz. — Robin. P. Napló 48. sz.
Szomorý Károly. Verses beszédek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 30. sz. — Magy. Szemle 3. sz.
Tompa Mihály kiadatlan költeménye. (Böszörményi József barátomnak.) Közli Mazuch Ede. Föv. Lap. 46. sz.
Trencsényi Károly. Az én világom. Ism. Lázár Béla. Nemzet 30. sz.
V. P. Az új irodalmi irányból. Erdélyi Híradó 16. sz. (A realizmusról.)
V. S. Kossuth mint szónok. Magyarország 88. sz.
Váradi Antal. Rafael. Dráma 4 felv. Előszőr adatott a nemz. színházban jan. 19. Ism. E. P. Hazánk 26. sz. — *s. f.* Föv. Lap. 20. sz. — A. Z. Magy. Hírl. 20. sz. — K. J. Nemzet 20. sz. — Robin. Pesti Napló 20. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 20. sz.
Virág Ferencz. Hajnal. Költemények. Rövid ism. Magy. Szemle 9. sz.
Weszelei Károly. Hervadás regéi. Ism. Lázár Béla. Nemzet 30. sz.
Zalka László. A győri püspöki papnevelő-intézet könyvtárának czímjegyzéke. Ism. Horváth Sándor. Könyvszemle 1892/3. 357—361. l.
Zola Emil. A zenedráma. Magy. Hírl. 1893. 330. sz.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.